

**T. C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

SAFFÂRÎLER ve TAHİRÎLERİN SİYASÎ İLİŞKİLERİ

(253-279/867-892)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

ESRA ALADAĞ

DANIŞMAN

PROF. DR. ABDULLAH DUMAN

VAN-2022

KABUL VE ONAY SAYFASI

Esra ALADAĞ tarafından hazırlanan “Saffârîler ve Tahirîlerin Siyasî ilişkileri (253-279/867-892)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Prof. Dr. Abdullah DUMAN Tarih, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ Tarih, Bingöl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye : Dr. Öğr. Vural ÖNTÜRK Tarih, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Tez Savunma Tarihi:	09/06/2022
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada:**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

Bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 09/06/2022

Esra ALADAĞ

Yüksek Lisans Tezi

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Haziran/2022

SAFFÂRÎLER ve TAHİRÎLERİN SİYASÎ İLİŞKİLERİ (253-279/867-892)

ÖZET

Abbasî Devleti bünyesinde ortaya çıkan Tahirî ailesi; Horasan, Mâverâünnehir, Sicistan/Sistan ve Taberistan gibi bölgelerde hâkimiyet kurmayı başardı (821). Tahirîler, hanedanlığın en güçlü ismi olan Abdullah b. Tahir zamanında Abbasî halifelerini siyasî baskı altına alacak kadar güçlendiler. Abdullah hem askerî hem de siyasî dehasıyla hemen ön plana çıkarak hanedanlığı kuvvetlendirdi. Ancak ardılları onun kadar başarılı ve kuvvetli bir kişiliğe sahip olmadıklarından hanedanlığı daha ileriye götüremediler. Ailenin son Horasan valisi Muhammed b. Tahir'in zayıf karaktere sahip olması ise Tahirîlerin sonunu getirmeye yetti. Tahirîlerin yıkılmasında Sicistan'daki Hâricî isyanlarının da büyük payı olmuştur. Nitekim hanedanlığın Horasan'ın yanı sıra Sicistan'a atandığı günden bu yana var olan bu isyanlar tam anlamıyla kontrol altına alınamadı. Bu isyanların bastırılmaması bölgedeki yerel güçlerin Sicistan'da başkaldırmalarına sebep oldu. Muhammed b. Tahir zamanında ortaya çıkan Ya'kub b. Leys, ayyârların desteğini alarak kısa sürede güçlendi. Çok geçmeden Tahirîlerin güç kaybına uğramalarını da fırsat bilerek Sicistan'da kendi hanedanlığını kurdu (861). Ya'kub'un ata mesleğinden dolayı Saffârîler adıyla anılan bu aile, kısa zamanda Sicistan'da hâkimiyetini

sağlamlaştırarak Tahirîler için büyük bir tehdit olmaya başladı. Tahirîlerin uhdesinde bulunan toprakları ele geçirerek onların alanını daralttı. Ya'kub karşısında dirayetli bir duruş sergileyemeyen Horasan valisi Muhammed b. Tahir, Tahirîlerin hızlı bir şekilde çöküşüne sebep oldu. Ya'kub'un Tahirîlere bağlı yerleri ele geçirdikten sonra başkent Nîsâbûr'u alması Tahirî ailesinin sonunu getirdi (873). Tahirîler karşısında hızla yükselen Ya'kub, hırsına yenik düşerek daha fazla toprak sahibi olmak istedi. Bu sebeple Abbasî halifesi Mu'temid ile karşı karşıya gelen Ya'kub, Iztarbed'de ağır bir mağlubiyet yaşadı (876). Bu savaştan sonra Horasan'a tekrar atanan Tahirîler, hanedanlıklarını eski gücüne kavuşturma şansını elde ettiler. Ancak hem Tahirîlerin karizmatik bir liderden yoksun oluşu hem de Ya'kub'un halefi Amr b. Leys'in güçlü karakteri buna izin vermedi. Amr, Abbasîlere itaatini bildirip meşruiyet elde ettikten sonra Horasan'ı uhdesine aldı ve Tahirî ailesine tamamen son verdi. Saffârîler, artık Horasan'a hâkim olmuştu. Ancak Amr, bununla yetinmeyerek daha önce Tahirîlere bağlı olan Mâverâünnehir bölgesini de topraklarına katmak için Sâ mânîler ile mücadele etti. Bu mücadelelerde esir düşen Amr'dan sonra Saffârîler bir daha tam anlamıyla eski gücüne kavuşamadı. Sicistan bölgesinin yerli halkından olmaları hasebiyle uzun yıllar bölgede kalmayı başarsalar da Sâ mânîler ve Gazneliler gibi dönemin güçlü devletlerinin vasalı olarak yaşamlarını sürdürdüler. Bu hanedanlık, Ebû Ahmed Halef zamanında Gazneli Mahmud tarafından yıkılarak siyasî serüvenini tamamlamış oldu (1003).

Anahtar Kelimeler: Abbasîler, Tahirîler, Saffârîler, Ya'kub b. Leys, Amr b. Leys, Horasan, Sicistan/Sistan.

Sayfa Sayısı: XI+114

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah Duman

Masters Thesis

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

June/2022

SAFFÂRÎD and TAHİRÎDS POLITICAL RELATIONS

(253-279/867-892)

ABSTRACT

The Tahiri family, which emerged within the Abbasid State; He succeeded in establishing dominance in regions such as Khorasan, Transoxiana, Sicistan/Sistan and Taberistan (821). Tahirîs, the most powerful name of the dynasty, Abdullah b. During the Tahir period, they became strong enough to put the Abbasid caliphs under political pressure. Abdullah strengthened the dynasty by coming to the forefront with both his military and political genius. However, since his successors did not have such a successful and strong personality, they could not take the dynasty further. The last Khorasan governor of the family, Muhammad b. Tahir's weak character was enough to bring the end of Tahirîs. The Kharijite revolts in Sicistan also played a major role in the destruction of the Tahirids. As a matter of fact, these revolts, which have existed since the dynasty was appointed to Sicistan as well as Khorasan, could not be fully brought under control. The failure to suppress these rebellions caused local forces in the region to revolt in Sicistan. Muhammed b. Ya'qub b. Leys gained strength in a short time with the support of the ayyars. Not long after, he took advantage of the loss of power of the Tahirids and established his own dynasty in Sicistan (861). This family, known as the Saffarids because of Ya'qub's ancestral profession, soon consolidated its dominance in Sicistan and became a great threat to the Tahirids. By seizing the lands under the control of Tahirîs, he narrowed their area. The Khorasan governor, Muhammad b. Tahir led to the rapid collapse of the Tahirians. After Ya'qub captured the places of Tahirîs, his taking the capital Nîsâbur brought the end of the Tahirî family (873). Ya'qub, who rose rapidly in the face of

Tahirîs, succumbed to his ambition and wanted to own more land. For this reason, Ya'kub, who faced the Abbasid caliph Mu'temid, suffered a heavy defeat in Iztarbed (876). Tahirîs, who were reassigned to Khorasan after this war, had the chance to restore their dynasty to its former power. However, both the Tahirids' lack of a charismatic leader and Ya'qub's successor Amr b. Leys' strong character did not allow this. After Amr declared his obedience to the Abbasids and gained legitimacy, he took Khorasan under his control and completely put an end to the Tahiri family. Saffarids now dominated Khorasan. However, Amr was not content with this and struggled with the Samanids to add the Transoxiana region, which was previously a part of the Tahirids, to his lands. After Amr, who was captured in these struggles, the Saffarids could not fully regain their former power. Although they managed to stay in the region for many years due to being one of the indigenous people of the Sicistan region, they continued their lives as vassals of powerful states of the period such as the Samanids and the Ghaznavids. This dynasty was destroyed by Mahmud of Ghazna during the time of Abu Ahmed Khalaf and completed its political adventure (1003).

Keywords: Abbasid, Tahirids, Saffirid, Ya'kub b. Leys, Amr b. Leys, Khorasan, Sicistan/Sistan.

Quantity of Page: XI+114

Supervisor: Prof. Dr. Abdullah Duman

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ	1
1. TAHİRÎLERİN ve SAFFÂRÎLERİN SİYASÎ TARİHLERİ	12
1.1. Tahirîler (821-892)	12
1.1.1. Tahirîlerin Soyü	12
1.1.2. Tahir b. Hüseyin'in Emîn-Me'mûn Mücadelesindeki Rolü	13
1.1.3. Tahir b. Hüseyin'in Horasan Valiliği ve Hanedanlığın Kuruluşu.....	19
1.1.4. Talha b. Tahir (822-828)	21
1.1.5. Abdullah b. Tahir (828-844)	23
1.1.6. Tahir b. Abdullah (844-862)	28
1.1.7. Muhammed b. Tahir (862-892).....	30
1.2. Saffârîler (861-1003)	33
1.2.1. Saffârîlerin Soyü	33
1.2.2. Ya'kub b. Leys (861-879)	34
1.2.3. Amr b. Leys (879-902).....	34
1.2.4. Tahir b. Muhammed (902-909).....	38
1.2.5. Leys b. Ali (909-910).....	41
1.2.6. Muhammed b. Ali (910-911)	42
1.2.7. Amr b. Ya'kub (912-913)	44
1.2.8. Ebû Ca'fer Ahmed (923-963)	45
1.2.9. Ebû Ahmed Halef (963-1003)	47
2. YA'KUB B. LEYS DÖNEMİ SAFFÂRÎ-TAHİRÎ İLİŞKİLERİ	53

2.1.	Sicistan'ın Tarihi	53
2.2.	Tahirîler Döneminde Sicistan.....	55
2.3.	Ya'kub b. Leys'in Tarih Sahnesine Çıkışı	59
2.3.1.	Ya'kub b. Leys'in Saffârî Hanedanlığını Kurması	62
2.3.2.	Ya'kub b. Leys'in Sistan'daki İsyanlara Son Verişi.....	64
2.4.	Saffârî-Tahirî İlişkileri	65
2.4.1.	Ya'kub b. Leys'in Herât ve Bûşenc'e Saldırması.....	65
2.4.2.	Ya'kub b. Leys'in Tahirîlere Bağlı Kirman'ı Ele Geçirmesi	67
2.4.3.	Ya'kub b. Leys'in Birinci Fars Seferi.....	69
2.4.4.	Ya'kub b. Leys'in Herat'ı Alışı ve Hâricîleri Kendine Bağlayışı	69
2.4.5.	Ya'kub b. Leys'in Nîsâbûr'u Ele Geçirmesi	70
2.4.6.	Ya'kub b. Leys'in Taberistan Seferi.....	73
2.4.7.	Ya'kub b. Leys'in İkinci Fars Seferi	74
2.4.8.	Iztarbed Savaşı (876)	76
2.5.	Ya'kub b. Leys'in Ölümü.....	78
3.	AMR B. LEYS DÖNEMİ SAFFÂRÎ-TAHİRÎ İLİŞKİLERİ.....	81
3.1.	Horasan Bölgesi İçin Yaşanan Mücadeleler.....	81
3.2.	Hüseyin b. Tahir'in Horasan'a Ordu Göndermesi	87
3.3.	Amr b. Leys'in Tahirîler Aleyhine Faaliyetleri.....	88
3.4.	Amr b. Leys'in Horasan Valiliğinden Azli	90
3.5.	Muhammed b. Tahir'in Yeniden Horasan'a Atanması	92
3.5.1.	Tahirîlerin Mâverâünnehir'deki Siyasetleri	93
3.5.2.	Râfi' b. Herseme'nin Taberistan'daki Faaliyetleri.....	96
3.6.	Amr b. Leys ile Halife Arasında Yaşananlar	98
3.7.	Saffârîlerin Horasan'a Hâkim Oluşu	100
3.8.	Râfi' b. Herseme'nin Yenilgisi	101

SONUÇ..... 105

KAYNAKÇA 108

ÖZGEÇMİŞ

TEZ ORJİNALLİK RAPORU

ÖNSÖZ

Beş asır tarih sahnesinde kalan Abbasî Devleti (750-1258) siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının yanında idarî ve askerî kurumları ile de çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Abbasîler, komşu devletlerle olan ilişkilerinin yanında içinde barındırdıkları bağlı devletler ve bu devletlerin birbirleri ile olan münasebetleri yönünden de araştırmacıların ilgi odağı olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda çalışmalarımız esnasında Abbasîlerin bünyesinde ortaya çıkan Tâhirîler ve Saffârîlerin siyasî ilişkilerine dair bir araştırmanın mevcut olmadığını gördük. Söz konusu iki vasalet devleti ve aralarındaki siyasî ilişkileri ortaya koymanın Abbasîler Devleti'ni doğru anlamamıza ve yorumlamamıza katkı sağlayacağı düşüncesi bu konuyu araştırmamızın temel sebebini teşkil etti.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Saffârîlerin ve Tahirîlerin faaliyette bulundukları Horasan, Sicistan, Mâverâünnehir, Huzistan, Fars, Deylem ve Taberistan bölgelerini coğrafi ve siyasî açıdan tanıtmaya gayret ettik.

Birinci bölümde Tahirîlerin soyu, Tahir b. Hüseyin'in hanedanlığı kurması, Talha b. Tahir ve Abdullah b. Tahir dönemleri üzerinde durmaya çalıştık. Ailenin son hükümdarları olan Tahir b. Abdullah ve Muhammed b. Tahir ile hanedanlığın yıkılışını ele aldık. Ardından Ya'kub b. Leys tarafından Saffârî hanedanlığının kurulması, Amr b. Leys ve torunlarının siyasî faaliyetlerini anlattık. Birinci bölümün son konusunu Saffârîlerin Sâmanîler ve Gaznelilerin vasalı olarak Sicistan bölgesindeki hayatları teşkil etti.

Tezimizin ikinci bölümünde Ya'kub b. Leys dönemi Saffârî-Tahirî ilişkileri ana başlığımız oldu. Konuya giriş babında önceliğimizi Sicistan tarihi ve Tahirîler döneminde bölgenin siyasi çalkantıları oluştururken Ya'kub b. Leys'in ortaya çıkışı, Herat, Bûşenc, Şiraz, Fars ve daha birçok yeri hâkimiyetine alması araştırdığımız konulardan bazılarını teşkil etti. Ya'kub'un Nîsâbûr'u tahakkümü altına alarak Tahirî hanedanlığına kısa bir süreliğine son verişine ise üzerinde durmaya çalıştığımız konulardan birisi oldu. Ayrıca bu bölümde Ya'kub b. Leys'in topraklarını genişletme siyaseti karşısında Abbasî halifeliği ile ilişkilerini araştırmaya ve değerlendirmeye de gayret ettik.

Tezimizin üçüncü bölümünde Amr b. Leys dönemi Saffârî-Tahirî ilişkilerini ortaya çıkarmaya gayret ettik. Öncelikle konuya giriş mahiyetinde olan Ya'kub b. Leys'in Horasan'a hâkim olduktan sonra bölgenin mevcut siyasî durumunda yaşanan değişiklikleri ele aldık. Bu bağlamda Ahmed b. Abdullah el-Hucistanî, Ebû Talha b. Şerkeb gibi yerel güçlerin Tahirîlerin valisi Hüseyin b. Tahir ile aralarındaki münasebetlere değindik. Daha sonra Amr b. Leys'in gerek doğrudan gerek dolaylı olarak Tahirîlerle Horasan için yaptığı mücadeleleri ele almaya çalıştık. Bu bölümü Horasan'da Tahirî ailesinin son valisi olan Rafî' b. Herseme'nin öldürülmesi başlığı ile tamamladık.

Bana bu konuyu tavsiye eden, kaynak taramamda yardımlarını esirgemeyen, çalışmalarımı sürekli kontrol edip tezimin olgunlaşmasında emeği olan danışman hocam Prof. Dr. Abdullah Duman'a minnet ve şükranlarımı takdim ederim. Ayrıca tezimin her aşamasında yanımda bulunan ve tezimi tamamlama konusunda beni yüreklendiren değerli dostlarım Raziye Çalimli, Ebru Alan, Burcu Karakuş'a ve çalışmalarım esnasında maddî-manevî desteklerini üzerimden eksik etmeyen aileme teşekkürüm ederim.

GİRİŞ

Şüphesiz tarihî hadiseleri efsane ve mitten ayıran birtakım olgular vardır. Zaman, mekân ve kişiler bu olguların başında gelmektedir. Bu sebeple tezimizin giriş bölümünde; ortaya çıkıp devletleştikleri, mücadelelerine sahne olan bölgeleri coğrafi ve siyasî açıdan tanımak Tahirîleri ve Saffârîleri anlamamızı kolaylaştıracaktır. Zikretmeye çalıştığımız mülâhazalar doğrultusunda iki hanedanlığın hâkimiyet alanları olan Horasan, Sicistan, Mâverâünnehir, Deylem, Taberistan, Fars ve Huzistan bölgeleri tanıtılmaya gayret edilecektir.

A. Horasan Bölgesi

Eski Farsçada Hur (güneş) ve âsân (gelen, doğan) kelimelerinin birleşiminden oluşan Horasan, *güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi* anlamına gelmektedir. Bu isim büyük ihtimalle ilk defa Sâsânîler (226-651) zamanında kullanılmış ve giderek yerleşik bir ad haline gelmiştir. Horasan, günümüzde İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir bölgedir.¹ Orta Çağ kaynaklarında ise Horasan'ı batıdan Cibâl-Horasan arasındaki çöl, Cürcan; güneyden Fars-Kûmis-Horasan arasındaki çöl; doğudan Sicistan, Hindistan; kuzeyden Mâverâünnehir ile Türkistan'ın bir kısmı kuşatır.² Horasan-Fars çölünü doğudan Mekran ve Sicistan hudutlarının bir kısmı; batıdan Kûmis, Rey, Kum, Kaşan; kuzeyden Horasan ve Sicistan'ın bir kısmı ve güneyden Kirman, Fars, Isfahan'ın bir kısmı kuşatır.³ Horasan bölgesi idarî olarak dört bölgeye ayrılmaktadır:

1. İranşehr: Nîsâbûr, Kûhistan, Tabeseyn⁴, Herât, Bûşenc, Badğis ve adı Taberân olan Tus.
2. Merv-i Şâhcân, Serahs, Nesâ, Ebîverd, Merverrûz, Tâlekân, Harezm, Âmül.
3. Burası nehrin batı tarafındaki ülkedir. Nehir ile arasında sekiz fersahlık mesafe vardır. Bu bölge Fâryâb, Cürcan, Yukarı Toharistan, Huttal, Kûvadiyan, Hast, Enderâbe, Bâmiyân, Bağlan, ve Vâlicillerinden

¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Dâru Sadr, Beyrut, II 350; Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul, 2017, 345; Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 234; Sebahattin Samur, "İslâm Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu", *Bilimname IX*, 2005/3, 89.

² Ebü'l-Fidâ, 345.

³ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe, İstanbul, 2017, 349.

⁴ Horasan'ın kapısı olan Tabeseyn'in Tabes ve Gürin isimli iki kalesi mevcuttur. Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Siyer Yay., İstanbul, 2013, 463.

mürekkeptir. Burası Müzahim b. Bistam'ın şehridir. Benk'in kazası olan Bedehşan, Tibet'e girilecek yerdir. Enderâbe'den de Kâbil'e girilecek bir yer vardır. Tirmiz, Belh'in doğusundadır. Sağâniyân, Zem, Aşağı Toharistan, Hulm ve Simincan illerini ihtiva eder.

4. Bu bölge Mâverâünnehir'dir: Buhârâ, Şaş, Turarbend, Soğd (Kis), Nesef, Rûbistan, Uşrûsene, Mukanna'nın kalesi Seman, Fergana, Şem, Semerkand, Ebarket, Benaket ve Türk illerini ihtiva eder.⁵

İbn Hurdazbih eserinde benzer bir taksim yapmaktadır. Ona göre de Horasan dört bölgeden oluşmaktadır:

1. Mervü'ş-Şâhcihân,
2. Belh ve Toharistan vilayetleri,
3. Herat, Buşenc, Bâzegîs ve Sicistan Vilayetleri,
4. Mâverâünnehir Vilayeti'dir.⁶

Horasan'ın dört büyük şehri olup bunlar Nisâbûr, Merv, Herat ve Belh'tir. Bunlar dışında bölgenin diğer şehirleri şunlardır: Sebzevâr, Hüsrev Gird, Behmen Âbâd, Mezînân, Âzâzevâr, Câcerem, Seberâyin, Cermegân, Sebînekân, Hûcân, Râvînî, Nesâ, Bâverd, Tûs⁷, Meyhene, Tûrşîz, Kender, Benâbed, Tûn, Kurî, Gâyin, Tabsîn, Tabs-ı Mesînân, Hûr, Habs, Pûjkân, Hâyمند, Sengân, Selûmed, Zûzan, Bûşnag (Bûshang), Nûjgân, Hargırd, Bâzgîs, Kâtûn (Kâlvun), Hucistan, Kûh-ı Sîm, Mâlin, Asbuzâr, Serahs, Bavn, Kîf, Bûğşûr, Kerûh, Şurmîn, Ğarçistân, Dize, Marûd, Dız-ı Hanf, Perekder (Barakdis), Ğirenk, Şing-i Abâdî, Dandanakan, Gûzgânân, Rabûşâran, Dermeşân, Tamrân, Sârvân, Mânşân, Tâlekân, Cehûdân, Bâryâb, Kenderim, Kelâr, Hûş, Hulm, Toharistan, Simingân, Sekelkend, Valvâlic, Enderâb, Bâmiyân, Madr ve Mûtî.⁸

⁵ Yâkût el-Hamevî, II, 351; Sebahattin Samur, 91.

⁶ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yay., İstanbul, 2008, 32.

⁷ Tûs, bir bölge ismidir. Bu bölgede Tavrân, Nûgân, Berûğûn (Buzdîğûr), Râyegân ve Benûze gibi tepelerin arasında kurulu küçük şehirler vardır. Bu bölgenin dağlarında turkuaz, bakır, kurşun, sürme vb. madenler bulunur. Burada taştan yapılma tencereler (güveç), bileyi taşı, şalvar ipi ve çorap üretilir. Benûgân'da Ali b. Musa er-Rızâ'nın mübarek kabri vardır. İnsanlar oraya hac için giderler. Burada aynı zamanda Harun er-Reşîd'in mezarı bulunmaktadır. Benûgân'da taştan oyma tencereler üretilir. *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib* (Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2018, 57.

⁸ *Hudûdü'l-Âlem*, 56-64;

Tezimiz açısında büyük ehemmiyeti bulunan Tahirîler, Horasan bölgesinde iki şehri başkent olarak kullanmışlardır. Bunların ilki günümüzde Türkistan topraklarındaki Merv olup Murgab deltasının aşağı kısmında inşa edilmiştir. Orta Çağ kaynaklarında Merveşşâhicân adıyla anılan Merv, önemli ticaret yolları üzerindedir. Şehrin ne zaman kurulduğu ile ilgili tam bir bilgi mevcut değilse de Persler tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Sâsânîler zamanında krallara başkentlik yapan Merv, Hz. Osman (644-656) döneminde İslâm topraklarına dahil edildi. Bu şehir, İslâmî dönemde de gereken değeri görmüş, Horasan'a atanan valilerin meskeni olmuştur. Bu valiler içerisinde halife olmazdan evvel Horasan'da görev yapan Me'mûn da bulunuyordu. Me'mûn 198/813'de iktidara geldikten sonra Horasan bölgesine atadığı Tahirî ailesi de Merv'de oturmayı tercih etti. Bu şehir, Abdullah b. Tahir'in merkezi Nîsâbûr'a taşınmasına kadar başkent olma özelliğini korudu.⁹

Tahirîlerin ikinci merkezi olan Nîsâbûr hem bu hanedanlığın son başkenti hem de Horasan'ın en zengin şehridir. Burası dördüncü iklim bölgesindedir. Kaynaklarda Ebreşehr, Îranşehr, Nişabur veya Nişapur isimleriyle de anılan Nîsâbûr, Pehlevîce yeni (nev) ve Şapur kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiş olup *Yeni Şapur* anlamındadır. Sâsânî hükümdarı I. Şapur veya II. Şapur tarafından kurulan bu şehrin her yeri kamışlıktı. Hükümdar Şapur, buranın kamışlarının kesilerek yerine bir şehir inşa edilmesini emretti. Bu sebeple buraya Neysâbûr da denmiştir. Çünkü ney kamış anlamına gelir.¹⁰ Nîsâbûr'un Zâm, Bâharz, Cüveyn Beyhak,¹¹ Tabeseyn, Kûhistan, Nesâ, Buyûrd, Ebraşehr, Câm, Bâharz, Tûs, Nûkân da denen Tûsu'l-Uzmâ, Zû zan ve Esferâîn gibi pek çok yerleşim yeri bulunur.¹²

Sâsânî kralı III. Yazdicerd'in İslâm ordularına yenilmesiyle şehir Osman b. Affân döneminde Basra valisi olan Abdullah b. Âmir Küreyz tarafından fethedildi (31/651). Abdullah b. Âmir burada bulunan bir ateşgedeyi yıktırarak yerine cami inşa ettirdi. Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanan mücadele esnasında şehirde İslâm

⁹ Yâkût el-Hamevî V, 112; *Hudûdü'l-Âlem*, 60; Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağar), Ayışığı Kitapları Yay., İstanbul, 2002, 60; Osman Gazi Özgüdenli, "Merv", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 221.

¹⁰ Yâkût el-Hamevî V, 331; Ebü'l-Fidâ, 351; *Hudûdü'l-Âlem*, 57; Osman Gazi Özgüdenli, "Nişâbur", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 149.

¹¹ İbn Hurzabih, 35.

¹² Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 59.

hakimiyetine karşı ufak tefek başkaldırıları yaşandı. Ancak Muaviye b. Ebû Süfyan (661-680) iktidarı ele geçirir geçirmez Nîsâbûr'u kontrol altına aldı. Emevîler döneminde ön plana çıkmamış olan şehir, Abbasîlerin iktidarı zamanında büyük bir gelişme yaşadı. Özellikle de Tahirî ailesine en parlak devrini yaşatan Abdullah b. Tahir'in Nîsâbûr'u başkent ilan etmesiyle buraya çok fazla yatırım gerçekleştirildi. Bunun neticesinde şehrin refah seviyesi hızla yükseldi ve dönemin en önemli şehirlerden biri haline geldi.¹³

B. Sicistan Bölgesi

Günümüzde bir kısmı İran bir kısmı Afganistan sınırları içerisinde yer alan Sicistan, Gerşâsb b. Esret b. Şehr b. Kûreng b. Beydâsb b. Tûr b. Cemşîdü'l-Melik b. Nuncihân b. İndec b. Uşehng b. Ferâvek b. Siyâmek b. Musa b. Keyûmers¹⁴ tarafından Şemsî takvime göre dört bin yılında kuruldu. Orta Farsçada Sakaların ülkesi anlamına gelen Sakâstân kelimesinden dolayı Taberî, İbnü'l-Esîr ve Yakût el-Hamevî gibi Arapça kaynaklarda Sicistan şeklinde yer alır. Gerdîzî'nin *Zeynü'l-Ahbâr*'ı ve *Târîh-i Sistân* gibi Farsça kaynaklarda ise Sistân olarak anılmaktadır. Horasan'ın güneyinde bulunan bu bölge için Zâvul, Zerenc ve Farsçada gün ortası anlamına gelen Nimrûz ifadeleri de kullanılmaktadır. Sistân'ın sınırı Orta Çağ'da zaman zaman Kandehar'a kadar uzanmıştır. Şehrisuhte ve Kûhihâce'de var olan harabeler burada yerleşimin çok eskilere dayandığının kanıtıdır.¹⁵

Sicistan uzunluk olarak Horasan bölgesinden İndus Nehri'ne; genişlik olarak Kirmân'dan Hindistan sınırına kadar uzanır. Sicistan'ı doğudan Kirman-Sind-Sicistan arasındaki çöl, Multân Âmilliğinin bir kısmı; batıdan Horasan ve Hind arazisi; güneyden Sicistan-Kirman arasındaki çöl kuşatır. Sicistan'ın idarî bölgeleri Esfûzâr, Nih Dağı, Hindkanân Nehri, Farah, Avk, Huvaş, Fulâd, Fûşenc, Nevzâd, Büst, Zemindâver, Ruhhed, Kiş, Rudbâr, Zâbul ve Kâbul'dur. Sicistan'ın köyleri ise şunlardır: Kûs, Tak, Sevken, Pal, Jûy-ı Kûhen, Nâşîrûz, Nihîzân, Juşt, Ber, Cûsem,

¹³ Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 59; Yâkût el-Hamevî V, 33; Osman Gazi Özgüdenli, "Nîşâbur", 149.

¹⁴ *Târîh-i Sistân*'a göre Keyûmers, Hz. Adem'dir. *Târîh-i Sistân*, 30.

¹⁵ Firdevsi, *Şehname*, (Çev. Necati Lugal-Kenan Akyüz), MEB Yay., İstanbul, 1956, I, 237, 423; *Târîh-i Sistân*, 30, 44-45; Osman Gazi Özgüdenli, "Sistan", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 274; Vural Öntürk, "Saffârî Emîri Ya'kûb b. Leys'in Siyasî Faaliyetleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı, Van, 2016, 218.

Bekrûd, Kerkûy, Calık, Meysûn, Nûcerd, Nuk, Nişek, İmam es-Sırât ve Sepeh.¹⁶ Sicistan'da bilinmesi gereken şehirler arasında Zerenc, Kiş, Nih, Tak, Karnîn, Haş, Fere, Cize, Büst, Rudan, Servan, Zâlekan, Bağnin, Derğâş, Dartel, Bişlenk, Fencvay, Kûhek, Gazne, Kasr, Sivi, Esfencay ve Mahakan bulunmaktadır.¹⁷

Üçüncü iklimde bulunan Sicistan'ın havası çok sıcak, arazisi çorak ve kumluk bir yerdir. Bölgede hurma yetişir ancak kar yağışı olmaz. Ovalık bir yer olup dağ görülmez. En yakın dağ Fere tarafındadır. Orada rüzgâr kuvvetli eser, Sicistan halkı buğdaylarını öğütmek için yel değirmenleri kurmuşlardır. Sâsânîler döneminde Sicistan'ın başkenti Zerenc olup mahallî hükümdarlar burada ikâmet ediyordu. Sicistan'ın en büyük şehri olan Zerenc'in¹⁸ beş kapısı vardır. Bunlardan ikisi Fars tarafına açılan Yeni Kapı ve Eski Kapı'dır. Üçüncüsü Kerkûy Kapısı olup Horasan'a; dördüncüsü Nişek kapısı olup Büst'e açılır. Beşincisi ise Bab el-Taam olup köylere açılır.¹⁹

Sicistan halkı Acemlerden bir kavimdir. Çoğu Yemen ve Himyer'den göç etmiş olduklarını söylemektedir. Buranın Horasan'daki gibi yerleşim yerleri vardır. Bunların çoğu Sind ve Hind bölgelerine bitişiktir. Yerleşim yerleri Horasan'dakine benzemektedir ve onlara eşit düzeydedir. Bunlar: Büst, Cuveyni, Ruhhac, Huşşek, Belmer, Huvâş ve Zerence'l-Uzmâ kasabalarıdır.²⁰ Sicistan'ın merkezi şehirleri Zâlik, Kerkûye, Heysûm, Zerenc, Rûşt, Bâsûrd, Rüstem'in atlarının bağlandıkları yerlerin izleri bulunan ve içerisinden Hirmend²¹ isimli nehrin geçtiği Karnîn²², Ruhhâc ve Bilâdu'd-Dâver'dir.²³ Bu şehirler dışında Şaristan²⁴ ve Esfid²⁵ şehirleri bulunur. Ruhhed, Hâş, Farah, Huşk ve Herût bölgenin en büyük nehirlerini

¹⁶ *Târîh-i Sistân*, 46-47; İbn Havkal, 359.

¹⁷ İbn Havkal, 359.

¹⁸ Ya'kubî'ye göre Sicistan'ın en büyük şehri Büst'tür. Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 61.

¹⁹ Yâkût el-Hamevî, III, 190; İbn Havkal, 359 ve 361; Osman Aydın, "Zerenc", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 282.

²⁰ Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 61-62.

²¹ Hirmend Nehri bazı kaynaklarda Hîdmend şeklinde kaydedilmektedir. Belâzurî, 497; Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 62; *Hudûdü'l-Âlem*, 26.

²² Köyleri, rustakları olan bir şehirdir. Sicistan'dan bir konak uzaklıkta, Büst'e giden yolun sonunda Şiruzen'e iki fersah uzaklıktadır. Fars, Horasan, Kirman ve Sicistan'a hâkim olan Saffârîler buradandır. İbn Havkal, 363.

²³ İbn Hurdazbih, 51.

²⁴ *Târîh-i Sistân*, 36.

²⁵ Osman Ciner, 340.

oluşturmaktadır.²⁶ Kaynaklarda göl isimlerine pek rastlanılmamakla birlikte Zarah Gölü meşhurdur.²⁷

C. Mâverâünnehir Bölgesi

Mâverâünnehir, Orta Asya'ya yönelik ilk İslâm fetihlerinin ardından Arapça kaynaklarda Ceyhun Nehri kastedilerek *nehrin öte tarafında bulunan bölge* anlamında kullanılmıştır. Ceyhun Nehri ise Farsça, Çince, Yunanca ve Arapça kaynaklarda İranî ve Turanî kavimler arasında sınır kabul edilmiştir. Mâverâünnehir tabiri, IX/XV. yüzyıldan itibaren Farsça ana kaynaklarda kaydedilmeye başlandı. Bölge, Arapça metinlerde Mâverâü'l-Ceyhun ya da Haytal ifadeleri ile zikredilmiştir.²⁸ Batı kaynaklarında Transoxiana ve bazı Türk müellifler Çayardı olarak adlandırmışlardır. Modern dönemde Mâverâünnehir, Ceyhun ile Seyhun arasında kalan coğrafi bölge için kullanılan bir isimdir.²⁹

İlk İslâm coğrafyacıları tarafından Horasan'ın idarî alanlarından sayılan Mâverâünnehir, Sâmânîlerin hâkimiyetine geçmesi ile III/IX. yüzyıldan itibaren müstakil bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰ İbn Havkal'a göre bölgenin doğusunda Pamir, Râşt ve doğru bir çizgi halinde Huttal'a sınır olan Hind arazisi; batısında Taraz'dan itibaren batıya doğru Bârâb (Fârâb), Sütkend, Suğd, Semerkand ve Buhara tarafından Harezm'e ve Harezm Gölü'ne kadar uzanan yay halindeki çizgi üzerinde Oğuzlar ve Karluklar bulunur. Kuzeyinde ise Fergana'nın doğu ucundan Taraz'a kadar uzanan doğru çizgi üzerinde Karluk Türkleri; güneyinde (güney ve batısında) Bedahşan'dan Harezm Gölü'ne kadar doğru çizgi üzerinde Ceyhun Nehri vardır. Harezm ve Huttal da Mâverâünnehir'e dahildir. Zira Huttal bölgesi Vahşâb Nehri ile Ceyhun'un ana kolu olan Harbâb arasında kalır. Harbâb ve ötesi Mâverâünnehir olup Harezm şehri (merkezi) Ceyhun'un ötesinde kalır.³¹ Anonim bir eser olan *Hudûdü'l-Âlem*'de de benzer bir sınır çizilmektedir. Buna göre

²⁶ *Târih-i Sistân*, 40.

²⁷ *Hudûdü'l-Âlem*, 7.

²⁸ Yâkût el-Hamevî, V, 45.

²⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 177.

³⁰ İbn Hurdazbih, 32; Yâkût el-Hamevî, II, 351; Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", 177.

³¹ İbn Havkal, 395; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara, 2001, 212.

Mâverâünnehir bölgesinin doğusu Tibet sınırları, güneyi Horasan sınırlar, batısı Gûz ve Halluh (Karluk) ülkesi, kuzeyi yine Halluh sınırlarıdır.³²

Mâverâünnehir bölgesinin şehirleri şunlardır: Buhârâ³³, Mukân, Hucâdek, Dendûne, Bûmekes, Medyâmeckes, Cezağnekes, Frab, Beykend (Peykend), Soğd³⁴, Tavâvîs³⁵, Kermîne, Debûsî, Rabincen, Kuşânî, Ermân (Zermân), İstîhan (İştîhan), Kencekes, Frenkes, Derân, Semerkand, Varağser, Bencîkes, Kiş, Nûgat-ı Kureys, Nahşeb, Sûnuh (Sûbah), Sekîfeğan, Bezde, Kesbe, Tirmiz, Hâşmegerd, Cermengân, Çağâniyân (Çağâniyân), Dârzenlî (Dâr-ı Zengî), Bâsend, Zinver, Nûjân, Dîker, Hemvârân, Şûmân, Efrîzân, Veyşkird (Veyşgerd), Surûşana, Zâmîn, Çargân, Dizek, Nevîncekes, Fağkes, Ğarg, Sâbât, Kurkes, Buttâman, Berğal (Ferğal), Hocend, Fergana, Çezğâl, Ahsîkes, Vâtkes, Beytemuh, Tamâsuh, Nâmekâhus, Sûh, Avâl, Bağaskân, Havâkend, Kubâ, Ūş, Ūrşed, Hursâb, Ūzgend, Hatlam, Keşvekes, Büşt, Keleskân, Yûkend, Şilât, İlâk, Nûkes, Kahsîm, Zahkes, Samî Sebrek, Ğuzcend, Tekes, Kirâl, İzdekes, Tünget-i Buhârân, İsbîcâb, Sütken, Tarar (Taraz).³⁶

D. Deylem ve Taberistan Bölgeleri

Deylem (Deylemân) içerisinde birçok bölgenin olduğu büyük bir eyalettir. Deylem'in doğusu Horasan, güneyi Cibâl şehirleri; batısı Azerbâdgân (Azerbaycan) sınırları ve kuzeyi Hazar Denizi'dir. Makdisî Hazar Denizi'nin çevresindeki alanın tamamını, Kûmis'i, Cürcan ve Taberistan'ı hatta Volga sınırlarında Hazarların hüküm sürdüğü bölgeyi Deylem'e dahil eder. Burada yaşayan halkın savaş aletleri

³² *Hudûdü'l-Âlem*, 67.

³³ Buhârâ'nın yedi kapısı bulunmakta olup kapılar sırasıyla şöyledir: Çarşı Kapısı, Attarlar Kapısı, Şehristân Kapısı, Benû Sa'd Kapısı, İç Kale Kapısı, Hakrâh Kapısı ve Yeni Kapı. Abdullah Duman, *Nerşahînin Târîh-u Buhârâsı (İnceleme ve Tercüme)*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2013, 291-297; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), Kronik, İstanbul, 2019, 124.

³⁴ Bu mıntıkanın başşehri Semerkand'dır. Semerkand'ın on iki kırsal bölgesi vardır. Bunlardan altısı güneyde yer alan Buncikes, Varagsar, Maymurg, Sencirfagan, Dargam ve Avfar'dır. Yârkes şehrini de içine alan kuzeydeki bölgeler ise Bûrnemez, Bûzmâcen, Kabuzencekes, Vizâr ve Merzubân'dır. Kırsal bölgeye bağlı şehirlerin bazıları şunlardır: Riyûded, Abgar, İştikan, Kuşâniye, Debûsiye, Kerminiye, Rebincan ve Katvâna. Osman Ciner, *el-Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, 225; V. V. Barthold, *Türkistan*, 116.

³⁵ Ergûd olarak da isimlendirilir. Tavâvîs'de zengin ve nimet sahibi insanlar yaşamaktadır. Burada herkesin lüks olarak bir veya iki tavus kuşu vardır. Araplar daha önce hiç tavus kuşu görmemişlerdi. Onlar çok sayıda kuşu gördüklerinde Tavuslu Köy/Tavâvîs olarak isimlendirdiler. Köyün asıl ismi unutulmuş bu isim kullanılmaya başlandı. Abdullah Duman, *Nerşahî*, 246.

³⁶ *Hudûdü'l-Âlem*, 68-77.

mızrak ve kalkandır. Bölgede keten, yünlü ve ipek elbiseler üretilmektedir. Bu bölgenin birçok akarsuyu ve nehri bulunmaktadır. Yağışlı bir bölge olup bol pirinç, incir, zeytin, turunçgiller, keçiboynuzu gibi pek çok ürün yetişmektedir. Mâmur ve tüccarların sık uğradıkları bir bölgedir.³⁷

Deylem'e bağlı bulunan yerler arasında Gurgân (Cürcan), Dihistan, Ferâv, Esterâbâd, Abaskun, Taberistan, Temîşe, Limrâsk, Sârî, Mâmatîr, Turcî, Mîle, Âmül, Alhum, Nâtıl, Kumış, Dâmgân, Bistân, Simnân, Vîme, Şelenbe, Kûh-i Kârin, Pırım, Sâmâr, Deylemân, Gîlân bulunur.³⁸ Bölgenin en büyük şehri Rey olup³⁹ kapıları meşhurdur. Mâtâk kapısından Cibâl ve Irak'a, Belisan kapısından Kazvin'e, Kûhek kapısından Taberistan'a, Hişam kapısından Kûmis ve Horasan'a, Sin kapısından ise Kum'a gidilir.⁴⁰

Cürcan, Deylem bölgesinin güneyinde Kazvin, Tarum, Azerbaycan'ın bir kısmı bulunur. Doğusunda Rey bölgesinin geri kalanı ve Taberistan, kuzeyinde Hazar Denizi, batısında Azerbaycan'ın bir kısmı, Erran (Revan) ülkesi bulunur. Deylem ve Taberistan'ın bitişiğinde Rûyenc, Baduskan, Kârin ve Cürcan Dağları vardır. Rey'den Cürcan'a yedi merhaledir. Cürcan, Deylem Nehri kıyısındadır. Burası Muaviye'nin halifeliği zamanında Said b. Osman tarafından fethedildi. Sonra halkı isyan etti ve dinden döndü. Bunun üzerine Süleyman b. Abdülmelik zamanında Yezid b. Muhalleb ikinci defa burayı fethetti.⁴¹

Deylem'e bağlı Taberistan bölgesi eski Pehlevî sikkelerinde Tapurstân ve XIII. Yüzyıldan itibaren Mâzenderan adıyla anılmıştır.⁴² Gîlan'ın doğusunda yer alan Taberistan Hazar Denizi ile Elbruz dağ silsilesi arasında kalmış olup hanedanlarına İspahpad denilirdi.⁴³ Bölge son derece sarp olup etrafındaki sarp dağlar tarafından korunur. Bu dağların ortasında ova vardır.⁴⁴ Taberistan denmesinin sebebi taber veya teber, Farsçada balta demektir. Burası gür ağaçlık olduğu için ordu teberle (baltayla)

³⁷ *Hudûdü'l-Âlem*, 68-77; Osman Ciner, 241-242; Tahsin Yazıcı, "Deylem", *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 263.

³⁸ *Hudûdü'l-Âlem*, 91-95.

³⁹ Osman Ciner, 242.

⁴⁰ İbn Havkal, 329.

⁴¹ Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 58; İbn Havkal, 327.

⁴² Yâkût el-Hamevî, IV, 14; Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 322.

⁴³ Hakkı Dursun Yıldız, "Taberistan", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1989, V, 451; Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, Afşar Matbaası, Ankara, 2012, 22.

⁴⁴ Ebü'l-Fidâ, 339.

önündeki ağaçları kesmeden geçemezdi. İstan ise yine Farsçada bölge anlamına gelmektedir. Bu sebeple buraya iki kelimenin birleşiminden oluşan Taberistan ismi verilmiştir.⁴⁵

Yâkût el-Hamevî'ye göre Taberistan'ın en büyük şehirleri Dihistân, Cürcân, Esterâbâz ve Âmul'dür.⁴⁶ Bunlar arasında Âmul başkent olarak kullanılmış olup bu şehre Âmû, Zen Âmusu, Âmul-i Şatt ve Âmul-i Ceyhun da denilir.⁴⁷ Âmülden öce Taberistan'ın başkenti Sârî idi.⁴⁸ Taberistan'a bağlı diğer yerler arasında Sâlûs (Şâlûs), Mîle (veya Vîme), Mâmatîr, Turunca, Sâriye, Tamîse, Herâ, Bût, Nâmiye ve Temîşe de bulunur.⁴⁹

E. Fars Bölgesi

Pars (Bars) kelimesinin Arapçalaşmış şekli olan Fars,⁵⁰ Batı literatüründe Persia olarak anılmaktadır.⁵¹ Orta Çağ kaynaklarına göre Fars bölgesinin doğusunda Kirman; batısında Huzistan, Isfahan, Cibâl; kuzeyinde Fars ve Horasan arasındaki çöl, Isfahan sınırının bir kısmı; güneyinde Fars Denizi⁵² bulunur. Kirman'ın çöl tarafına düşen kısım bir uzantıdır. Deniz tarafındaki sınırı kavislidir. Isfahan tarafında dar bir uzantı vardır.⁵³

Fars bölgesinin meşhur beş yerleşim yeri vardır. Bunlar İstahr,⁵⁴ Erdeşîr-i Hurrah, Dâr-ı Ebcerd, Sâbûr ve Kubâz-ı Hurrah'tır.⁵⁵ Bunlar dışında Fars'ın diğer şehirleri şunlardır: Şîrâz, Dız-ı Püser-i Ümâre, Sîrâf, Cem, Kurân, Hurmuk, Gûr⁵⁶, Becîrbekân, Hîre, Bânû, Mihrâ, Necîram, Saâde, Behlevân, Kenâfe, Tevaz, Kâzrûn,

⁴⁵ Ebü'l-Fidâ, 339.

⁴⁶ Yâkût el-Hamevî, IV, 14.

⁴⁷ Ebü'l-Fidâ, 341.

⁴⁸ İbn Havkal, 331.

⁴⁹ Yâkût el-Hamevî, IV, 14; Osman Ciner, 243.

⁵⁰ Yâkût el-Hamevî, IV, 226.

⁵¹ Javad Heyat, "Fars", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 174.

⁵² Fars Denizi Çin ve Vak (Japonya) tarafındaki okyanusun bir uzantısıdır. Bu deniz Sind, Kirman tarafından Fars bölgesine uzanır. İbn Havkal, 249.

⁵³ İbn Havkal, 239; Ebü'l-Fidâ, 264.

⁵⁴ İstahr'a bağlı yerler arasında şunlar vardır: Medînetü'l-Beydâ, Nehrevân, Âsân, Îrac, Mâin, Habr-ı İstahr, İzad, Eberkûh, Berancân, Miyâdevân, Keskân, ve Hezâr. İbn Hurdazbih, 49.

⁵⁵ Yâkût el-Hamevî, IV, 226.

⁵⁶ Erdeşîr Bâbekân tarafından inşa edilen ve ona ikâmetgâh olarak hizmet eden gözde bir şehirdir. *Hudûdü'l-Âlem*, 84.

Sînîz, Rîşhar, Mâhî-Rûbân, Erğan (Erregân-Errecân),⁵⁷ Bezrek, Bîsûk, Nûbendegân, Bişâvur, Vâyekân, Kimâric, Cûyum, Gûyum, Berserkân, Kuvaristân, Beyzâ, Hezâr, Zergân, Hîr, Besâ (Fesâ), Temîstan, Dârâgird, Rem, Kârzîn, Kâriyân, Semîrân, Îrac, Rûfte, Mâzerân, Cehrum, Kîj, Hayr, Kurdiyân, Îc, Âbâde, Kemîn, Becce, Bargûh, Nâyîn, Serden, Ebrah, Rûzân, Enâr, Behre, Kese,⁵⁸ Cûr,⁵⁹ Deyricân, Birân, Hinduvân, Daryân, Mehrubân ve Cennâbe.⁶⁰

F. Huzistan Bölgesi

Huzistan, çöl görünümlü yaylalarında dolaşan bedevî Arap kabilelerinden dolayı İranlıların 1925'e kadar Arabistan dedikleri bir bölgedir. Huzistan'ın batısında Irak; güneyinde Basra körfezi; kuzeyinde Zagros Dağları yer alır; Îlâm (Kirmanşâhân), Luristan (Hürremâbâd), Çehârmahal, Bahtiyârî, Isfahan ve Fars bölgeleriyle çevrilidir.⁶¹ Hûz da denilen Huzistan bölgesi⁶² Orta Çağ kaynaklarına göre doğusunda Pârs (Fars) ve Isfahan (Sipâhân)⁶³; güneyinde deniz ve Irak sınırının bazı kesimleri; batısında Irak sınırları ile Bağdad ve Vâsıt kırsalı bulunur.⁶⁴ Huzistan'ın kuzeyi ise Saymur, Kerha, Lur Dağları ile çevrilidir.⁶⁵

Huzistan bölgesine bağlı yerler arasında şunlar yer almaktadır: Dız-ı Mehdî, Bâsibân (Bâsiyân), Hân-ı Merdûne, Dûrag, Deyrâ, Esek, Cubbay (Cubbe), Sûgu'l-Erbiâ, Ahvaz, Üzem, Râmhur, Asker-i Mükram, Mesrugân, Râm Urmîzd, Bâzâr-ı Sembîl, Îze (Tustar), Venedûşâvur, Şûş, Menûb, Birdûn, Basunnay, Tîb, Şehr-i Kurkûb,⁶⁶ Devrak (Devrak el-Fürs), Havmet ez-Zut, Câyzan, Beyan, Birzevn, Kerçe, Ezen, Besinnâ, Beyrut (Küçük Basra), Kerhâ, Lûr,⁶⁷ Errecân.⁶⁸ İbn Hurdazbih'e göre Ahvaz Huzistan'dan ayrı bir bölgedir. Ahvaz'a bağlı yerler arasında Sûku'l-Ahvaz,

⁵⁷ Errecân şehri ve köyleri şunlardır: Kürm, Cehram, Bustcân, Ebcerd, Endiyân, Cuveym, Furc, Târem ve Tamestân. İbn Hurdazbih, 49.

⁵⁸ *Hudûdü'l-Âlem*, 83-87.

⁵⁹ Belâzurî, 447.

⁶⁰ Osman Ciner, 307.

⁶¹ Recep Uslu, "Hûzistan", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 438.

⁶² Ebü'l-Fidâ, 258.

⁶³ İbn Havkal, 231.

⁶⁴ *Hudûdü'l-Âlem*, 87.

⁶⁵ Ebü'l-Fidâ, 258.

⁶⁶ *Hudûdü'l-Âlem*, 87-89.

⁶⁷ İbn Havkal 232; Osman Ciner, 294-295.

⁶⁸ Bazı coğrafyacılar göre Errecân, Fars bölgesine bağlıdır. Ebü'l-Fidâ, 263.

Râmhürmüz, İzac, Asker-i Mükram, Tüster, Cündeysâbûr, Sûs,⁶⁹ Surrak, Haydevrak, Nehr-i Tîrî, Menâziri'l-Kübrâ ve Menâziri's-Suğrâ vardır.⁷⁰

⁶⁹ Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 54.

⁷⁰ Belâzurî 433-434; İbn Hurdazbih, 47.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TAHİRÎLERİN ve SAFFÂRÎLERİN SİYASÎ TARİHLERİ

1.1.Tahirîler (821-892)

1.1.1. Tahirîlerin Soyu

Tahirîler, Abbasî Devleti içerisinde Horasan bölgesinde kurulan bağımsız ilk hanedanlık vasfına sahiptirler. Tahirîler, bu ismi ailenin kurucusu Tahir b. Hüseyin'den almaktadırlar. Ana kaynaklar, Tahir'in soyu ile ilgili farklı rivayetlere yer vermenin yanı sıra büyükbabasının Ruzeyk olduğu konusunda hemfikirdirler. İbn Hallikân, eserinde Tahir'in soyu ile ilgili birkaç rivayet aktarır. Bu rivayetlerin ilkinde Tahir'in künyesi Ebû Tayyib Tahir b. Hüseyin b. Mus'ab b. Ruzeyk b. Mâhân'dır. İkinci rivayet Ruzeyk b. Es'ad b. Râdûye (veya Zâdân) şeklindedir. Üçüncüsü ise Mus'ab b. Talha b. Ruzeyk el-Huzâî'dir.⁷¹ Son rivayete göre Talha, Mus'ab'ın babasıdır. Ancak Saîd Nefîsî, Talha'nın Mus'ab'ın babası değil kardeşi olduğunu vurgulamıştır. Cehşiyârî'den gelen bir rivayete göre şecere Tahir b. Hüseyin b. Mus'ab b. Zureyk b. Es'ad b. Bâdân b. May b. Hüsrev Behram şeklindedir.⁷² Taberî, *Târîhü'l-Ümem*'inde Ruzeyk b. Es'ad olarak zikretmektedir.⁷³ Ya'kûbî ise Tahir'in dedesini Bûşenc'e nispet etmektedir.⁷⁴ Nakiller çerçevesinde Tahirîlerin künyesini Tahir b. Hüseyin b. Mus'ab b. Ruzeyk el-Huzâî şeklinde tespit edebilmemiz mümkündür.

Ana kaynaklar ilk defa Tahirî ailesini Abbasîlerin Emevîlere karşı verdikleri iktidar mücadelesi bahsinde zikretmektedirler. Tahir'in dedesi Mus'ab ve kardeşi Talha bu mücadelede Abbasîlerden yana bir tavır sergilediler. Rivayete göre Talha, Abbasoğullarının temsilciliğini üstlenen on iki nakipten biriydi. Kuvvetli bir hitap gücüne sahip olan dede Mus'ab ise Abbasî nakiplerinden Süleyman b. Kesîr'in kâtipliğini yapıyordu. Bu esnada baba Ruzeyk de hayatta idi.⁷⁵ 132/750'de Abbasîler,

⁷¹ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Enbâi'z-Zaman*, Darû Sadr, Tah. İhsan Abbas, Beyrut, 1977, II, 517.

⁷² Saîd Nefîsî, *Târîhi Hânedân-ı Tahirî-I-Tahir b. Hüseyin*, Tahran, 1335, 26.

⁷³ Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Rusul ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Meârif, Tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır, 1119, VII, 380.

⁷⁴ Ya'kûbî Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer, *Târîh*, Beyrut, 2010, II, 388.

⁷⁵ Taberî, VII, 379-380; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çev. Yunus Apaydın), Bahar Yay., İstanbul, 1986, V, 313; İbn Hallikân, II, 522; V. V. Barthold, *Türkistan*, 229; Fikret Işıltan, "Tâhir b. Hüseyin", *İA*, MEB Yay., İstanbul, 1979, XI, 631.

yönetimi ele geçirip kendi hanedanlıklarını kurduklarında bu ailenin hizmetlerini unutmadılar. Mus'ab'ı Herât'a yedi fersah uzaklıkta bulunan Bûşenc'e vali tayin ettiler.⁷⁶ Tahir'in dedesi Mus'ab'ın valiliği döneminde Mehdî'nin (158-168/775-785) yönetiminden şikâyetçi olan el-Berem lakaplı Yusuf b. İbrahim, Horasan'da isyan ederek Bûşenc'i ele geçirdi. 160/777'de çıkan isyan sonucu Mus'ab b. Ruzeyk şehri terk etmek zorunda kaldı.⁷⁷ İsyan bastırıldıktan sonra Mus'ab büyük bir ihtimalle görevine tekrar döndü. Ondan sonra ise valiliği oğlu Hüseyin devraldı.⁷⁸ Tahirî hanedanının kurucusu olan Tahir b. Hüseyin, Harun er-Reşîd (170-193/786-809) döneminde 180/796'de Bûşenc'e atandı. Me'mûn'un Horasan'a atanmasına kadar burada görevine devam etti.⁷⁹

1.1.2. Tahir b. Hüseyin'in Emîn-Me'mûn Mücadelesindeki Rolü

Harun er-Reşîd, Horasan'da çıkan Râfî' b. Leys isyanını bastırmak için 192/808'de Bağdad'dan harekete geçti. Tûs şehrine ulaştığında hastalanarak durmak zorunda kaldı. Askerlerin ihtiyacını karşılamak için yanında taşıdığı mal varlığını oğlu Me'mûn'a vererek onu Horasan'a vali tayin etti. Ayrıca ordudan Me'mûn'un veliahtlığını teyit etmelerini istedi. Bu esnada Bağdad'da bulunan Emîn, babasının ölümüyle tahta sorunsuz bir şekilde geçmek için birtakım faaliyetlere girişti. O, devlet ricalinden olan Fadl b. Rebi'ye de bir mektup yazarak Harun'un ölümünden sonra kendisine biat edilmesini istedi. Fadl, Halife Harun'un 193/809'de hayata gözlerini yummasının hemen ardından *hazır bir mülkü, akıbetinin nasıl olacağını bilmediğim bir kimseye terk etmem* diyerek Emîn'e biat edilmesinin sağladı. Ayrıca isyanı bastırmakla görevlendirilen askerlerin tekrar Bağdad'a dönmesi emrini verdi.⁸⁰

Fadl b. Rebi'nin desteğini alan Emîn, herhangi bir çatışma yaşanmadan tahta geçti. Ordunun ve devlet adamlarının Emîn'e biat ettiğini öğrenen Me'mûn ise yeni halifeye hediyeler göndererek itaatini arz etti. Bir müddet sonra Halife Emîn, veziri Fadl b. Rebi'nin etkisinde kalarak kardeşi Me'mûn'u veliahtlıktan azletti, yerine

⁷⁶ İbn Hallikân, II, 518, 523; Ahmet Yılmaz, "Tâhirîlerin Kurucusu ve İlk Hükümdarı Tâhir b. Hüseyin'in Liderlik Vasıfları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*, 10/2, 2021, 815.

⁷⁷ Taberî, VIII, 124; İbnü'l-Esîr, VI, 46; Fikret Işıltan, 631.

⁷⁸ Saîd Nefîsî, 26-27.

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, VI, 139; Hasan Kurt, *Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tahiroğulları*, Araştırma Yay., Ankara, 2002, 19.

⁸⁰ Taberî, VIII, 366; İbnü'l-Esîr, VI, 198-199; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çağrı Yay., X, İstanbul, 1994, 379; André Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, 156; Aykut Özbayraktar, "Râfî' b. Leys İsyanı", *ASOBİD*, Sayı:6, Amasya, 2019, 182.

henüz çocuk yaşta bulunan oğlu Musa'yı tayin ettiğini duyurdu (194/809). Ordunun Emîn'e biat etmesinde büyük katkısı bulunan Fadl'ın veliaht değişikliğini istemesinin sebebi ise Me'mûn'dan korkmasıydı. O, eğer bir gün Me'mûn başa geçerse kendisinden intikam alacağından endişe duyuyordu. Bu sebeple Halife Emîn'i kardeşi Me'mûn'un veliahtlıktan azli için telkinlerde bulunmuştu. Bu durum neticesinde iki kardeş arasında iktidar mücadelesi başladı.⁸¹

Emîn, kardeşi Me'mûn ile savaşması için Ali b. İsa b. Mâhân komutasında elli bin süvariden oluşan bir birlik hazırladı. Ayrıca onu Cibâl'in şehirleri olan Kum, Isfahan, Nihavend ve Hemedân'a atadı (195/810). Bu göreve gönderirken Ali'ye iki yüz bin ayrıca onun oğluna elli bin dinar, iki bin süslü kılıç ve altı bin hil'at verdi. Orduya da büyük harcamalarda bulundu.⁸² Bağdad'dan yola çıkan Ali b. İsa, Celûlâ'da karşılaştığı bir kervanın liderine Tahir b. Hüseyin'in ne yaptığını sordu. Kervanın lideri Tahir'in Rey'de savaş hazırlığı yaptığını söyleyince o, *Tahir benim dallarımdan bir dikendir, onun gibiler orduları idare edemez* diyerek onu küçümsedi. Ayrıca Ali, Taberistan ve civar yerlerde bulunan beylere hediyeler göndererek onlardan Horasan'a giden yolları kesmelerini istedi. Ali b. İsa'nın adamları Rey'e girmeden önce casuslar göndermeyi tavsiye etseler de o, Tahir için bu kadar hazırlık yapmanın gereksiz olduğunu öne sürerek bunu reddetti.⁸³

Öte yandan dört binden daha az bir kuvvete sahip olan Tahir ise Ali'nin Rey üzerine geldiğini öğrenince tedbirler almaya başladı. O, adamlarıyla savunmanın nerede yapılması konusunu istişare etti. Adamlarının ortak kanaati Rey şehrinde savunma yapmaktı. Ancak Tahir bunun kendilerini riske atmaktan başka bir işe yaramayacağını düşünüyordu. O, Rey halkının Ali b. İsa'dan korktuğunu ve savaş başladıktan sonra onların kendi ordusuna saldırabileceklerini söyledi. Böyle bir

⁸¹ Taberî, VIII, 389; İbn Miskeveyh Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *Tecâribü'l-Ümem*, Tahran, 1997, IV, 31; İbnü'l-Esîr, VI, 202; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara, 2018, 245-246; İbn Kesîr, 381; Hakkı Dursun Yıldız, "Emin", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1989, III, 171; Philip K. Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, (Çev. Ali Zengin), Risale Basım Yayın İstanbul, 1995, 100;; Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 110; Hasan Hüseyin Güneş, "Abdullah Me'mun ve Muhammed Emin'in Hilafet Mücadelesi", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları e-Dergisi*, II, Sayı:2, Bartın, 2015, 17.

⁸² Taberî, VIII, 389-390; İbn Miskeveyh, IV, 46; İbn Kesîr, X, 384; Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf b. Tagrîberdî el-Atâbekî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Neş., Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut, 1992, II, 186.

⁸³ İbnü'l-Esîr, VI, 213; Abdurrahman b. Haldûn, *Târihu İbn Haldûn/Dîvânü'l-Mübtade-i ve'l-Haber fî Târihi'l-Arabi ve'l-Berber*, Dâru'l-Fikr, Haz., Halil Şehade- Süheyl Zükâr, Beyrut, 2000, III, 292.

tehlikeyle karşılaşmamak için şehrin dışında savaşmanın daha uygun olacağını dile getirdi. Nitekim savaş başladıktan sonra onun kararının ne kadar yerinde olduğu anlaşıldı. Çünkü Ali b. İsa'dan çekinen Rey halkı, kapılarını Tahir'in ordusuna kapattı. Tahir b. Hüseyin kendi ordusunun azlığını ayrıca karşılarındaki ordunun muazzam bir güce sahip olduğunun farkındaydı. İki taraf arasındaki dengesizliğin askerlerinde bir korkuya sebep olacağını da hesaplayarak savaşı hemen başlatma kararı aldı.⁸⁴

Tahir vakit kaybetmeden saldırıya geçti. Rey'e beş fersah uzaklıktaki Kelûs veya Kelves denilen yerde yapılan savaşta Tahir b. Hüseyin adamlarına özellikle merkeze saldırmalarını emretti. İki taraf arasında yaşanan kanlı mücadelenin sonunda talih Tahir'den yana oldu. Kendisine çok fazla güvendiğinden gerekli önlemleri almayan Ali b. İsa, Tahir'in adamlarından birisinin attığı okun isabet etmesi sonucu hayatını kaybetti. Savaşın galibi Tahir, Me'mûn'a bir mektup ile *Emîrû'l-Mü'minîn'e bu satırları yazarken Ali'nin başı önümde, mührü parmağında ve ordusu firardadır, selam* cümleleriyle zafer haberini bildirdi. Buna karşılık Me'mûn, halktan kendisi için biat almasını emretti. Bu emir üzerine o, sol elini sağ elinin üzerine koyarak ilk olarak kendisi biat etti. Bu sebeple kendisine iki eli de sağ olan anlamında *Zu'l-Yemineyn* denmiştir. Tahir daha sonra Me'mûn'un halifeliğini ilan edip Horasan halkından da biat aldı.⁸⁵

Halife Emîn, Ali b. İsa'nın mağlubiyeti sonrası 195/810'de Abdurrahman b. Cebele el-Enbârî komutasında yirmi bin süvariden oluşan yeni bir orduyu Hemedân'a gönderdi.⁸⁶ Ayrıca ona Hemedân dâhil Horasan'da fethedeceği bütün yerlere vali olarak tayin edileceği sözünü verdi. Hemedân'a varan Abdurrahman, öncelikle buradaki surları onarıp savaş hazırlıklarını tamamladı. Daha sonra Tahir ile karşılaşmak için Hemedân'ın dışına çıktı. İki ordu arasında şehrin dışında bir yerde yapılan şiddetli savaş sonunda Abdurrahman yenilerek Hemedân'a geri döndü. Abdurrahman'ın Tâhir ile tekrar savaşabilmesi için önce yaralı askerlerinin tedavisini

⁸⁴ Taberî, VIII, 391; İbnü'l-Esîr, VI, 213-214; Fikret Işıltan, 632; Ahmet Yılmaz, 815.

⁸⁵ Taberî, VIII, 392-193; İbnü'l-Esîr, VI, 214-216; Hakkı Dursun Yıldız, "Emîn", III, 172; André Clot, 158; Fikret Işıltan, 632.

⁸⁶ Taberî, VIII, 412; İbn Miskeveyh, IV, 63.

yaptırması diğer taraftan savaş için gerekli hazırlıkları yapması gerekiyordu. Bu sebeple şehirde bir süre kalarak gerekli hazırlıkları tamamladı.⁸⁷

Abdurrahman hazırlıklarını bitirip vaktin geldiğine kanaat getirdikten sonra harekete geçti. Tahir ise pusu kurmuş bir şekilde adamları ile beklemekte idi. Bu bekleyişi korkaklığa yoran Abdurrahman kendisinden emin bir şekilde ilerlemeye devam etti. Yine Hemedân dışında bir yerde yapılan savaşta Abdurrahman büyük bir bozguna uğradı. Canını zor kurtaran Abdurrahman tekrar Hemedân'a kaçtı. Tahir ise onun peşini bırakmayarak Hemedân'a geldi ve şehri muhasara altına aldı. Kuşatmanın çok fazla uzaması şehir halkını bezdirince Abdurrahman eman dilemeye mecbur kaldı. Tahir onu affetti, Abdurrahman ise savaşmayacağına dair teminat vererek Bağdad'a gitmek istedi. Ancak çok geçmeden Bağdad'dan gönderilen takviye kuvvetin gelişi Abdurrahman'a bir güven kazandırdı. O, hazırlıksız oldukları bir anda Tahir'in ordusuna saldırdı. İlk başta afallayan Tahir durumu hemen toparlayarak karşı atağa geçti. Bu seferki savaş öncekine kıyasla çok daha acımasızca ve sert oldu. Abdurrahman'ın ölümüyle savaş sona erdi. Tahir, Emîn'in görevden alınarak Me'mûn'un halife olduğunu bir kez daha ilan etti.⁸⁸

Önce Ali b. İsa'nın daha sonra Abdurrahman'ın mağlup olmaları ve öldürülmeleri Bağdad'da muazzam bir etki yaratmanın yanında Tahir'in tuttuğunu koparan bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymuştu. 196/811'da Emîn, Ahmed b. Mezyed ve Abdullah b. Humeyd b. Kahtabe komutasında yeni iki askerî birlik hazırladı. Tam donanımlı yirmi bin kişiden oluşan ordular önce Hulvân⁸⁹ önlerine daha sonra Hânîkîn'e geldiler. Tahir b. Hüseyin ise casuslarını yeni orduların içerisine göndererek Emîn'in savaşa gelmeyip Bağdad'da kalan arkadaşlarına ihsanlarda bulunduğunu, bol miktarda erzak verdiği haberini yaydı. Bu taktik çok geçmeden meyvelerini vermeye başlamış, haberi duyan askerler arasında huzursuzluklar ve dedikodular yüksek perdeden homurdanmalara dönüşmüştü. Çok geçmeden de askerler orduyu terk etmeye başlamışlardı. Böylece iki taraf vuruşmadan Tahir, zekâsını kullanarak bu olaydan da başarıyla çıktı. Bundan sonra

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, VI, 217-218; İbn Kesîr, X, 385; Hasan Kurt, 29.

⁸⁸ Taberî, VIII, 413-410; İbnü'l-Esîr, VI, 218; İbn Kesîr, X, 385; İbn Haldûn, III, 293-294; İbn Tagrıberdî, II, 190; Hamdullah Müstevfî, 246; Saîd Nefîsî, 65; Fikret Işıltan, 632.

⁸⁹ Irak'a bağlı olan Hulvân, bir nehirle ulaşılan nimeti bol bir şehirdir. Burada her tarafa ihraç edilen kuru incir üretilir. *Hudûdü'l-Âlem*, 98.

Tahir Hulvân'a geldi. Me'mun, Herseme b. A'yen'i buraya göndererek bir görev değişikliği yaptı ve Tahir'in Ahvaz'a gitmesini emretti.⁹⁰

Tahir b. Hüseyin, Ahvaz'a gelerek burayı da ele geçirdikten sonra Yemâme, Bahreyn ve Uman'a valiler tayin etti. Bu olayların ardından Vâsıt, Basra, Musul, Mekke, Medine, Yemen ve Medâin Me'mun tarafına geçti (196/811-812). Tahir'in bundan sonraki hedefi Bağdat üzerine yürümektir.⁹¹ O, hedefine ulaşmak için 197/812'de Bustân'a geldi. Bu durumdan korkan Emîn, elinde bulunan gümüş ve altınların taraftarları arasında dağıtılmasını emretti. Ancak bu taktik de adamlarının Tahir'in saflarına katılmalarını engelleyemedi. Me'mûn'un tarafına geçen Saîd b. Mâlik b. Kâdim, Ali Efraherd gibi önemli kişiler, Tahir'in emri doğrultusunda hareket etmeye başladılar. Onlar, Tahir'den aldıkları askerî kuvvetlerle Bağdat geçitlerini yıktılar, şehre hendekler kazdılar ve Emîn'e destek olmaya devam edenlerin mallarını yağmalayıp evlerini harabeye çevirdiler. Bu yaşananlar karşısında Bağdat'da muazzam bir tahribat yaşandı, sokaklar ve caddeler terk edilmeye başlandı.⁹²

Bağdat sahibü's-şurtası Muhammed b. İsa'nın da saflarına katılması ile Tahir, daha da güçlendi. Tahir, bunların yanı sıra Bağdat'da hatırı sayılır insanlara mektup yazarak onları da kendi tarafına çekmeyi başardı. Ayrıca Tahir, Bağdat'a giriş çıkışları yasaklayarak halkın ciddi bir ekonomik buhran yaşamasını sağladı. Bu durum bir müddet daha devam edince Emîn, halkın evlerinde bulunan şeyleri zorla almaya başladı. Art arda gelen bu olumsuzluklar Emîn'in tahtını sarsmaya devam ederken Tahir'in işini kolaylaştırmaya yaradı. İki taraf arasında Dereb el-Hicâre'de başlayan savaşlar Şemmâsiye'de de devam etti. Emîn'in taraftarları muharebeler sonucu ciddi bir hezimete uğradılar.⁹³

Tahir b. Hüseyin'in emriyle Muhammed b. Ali b. İsa b. Mâhân ile Huzeyme b. Hâzim 22 Muharrem 198/22 Eylül 813'de Dicle köprüsüne saldırarak burayı yıktılar. Ayrıca Emîn'in halifelikten hal' edildiğini duyurdular. Bir sonraki gün Tahir Bağdat'a girerek evlerinden çıkmayanların ve savaşmayanların bağışlandığını

⁹⁰ Taberî, VIII, 418; İbnü'l-Esîr, VI, 223; İbn Kesîr, X, 402; Fikret Işıltan, 632.

⁹¹ Taberî, VIII, 432-438; İbnü'l-Esîr, VI, 231-235; Fikret Işıltan, 633.

⁹² Taberî, VIII, 445-447, 456; İbnü'l-Esîr, VI, 239-240.

⁹³ Taberî, VIII, 460-461; İbnü'l-Esîr, VI, 242; İbn Kesîr, X, 405.

duyurdu. Birkaç direnç gösteren grubu da yenilgiye uğratan Tahir, ailesiyle birlikte Medînetü'l-Mansûr'a sığınan Emîn'i muhasara altına aldı. Emîn, adamları ile yaptığı istişare sonucunda öncelikle Suriye veya el-Cezîre'ye kaçmayı düşündü. Ancak bunu haber alan Tahir b. Hüseyin, Emîn'in etrafında bulunan adamları tehdit edince durum değişti. Adamlar, Me'mûn'un kardeşine zarar verecek bir davranışta bulunmayacağını dile getirerek Emîn'i teslim olmaya ikna ettiler. O, babasına hep sadık kalan Herseme'ye sığınmaya karar verdi. Bu amaçla Emîn, bir mektup göndererek eman diledi. Herseme ona eman verse de Tahir fethin kendisine ait olduğunu düşündüğünden buna razı olmadı. 26 Muharrem 198/26 Eylül 813 tarihinde Dicle Nehri üzerinden kayığa binerek Herseme'ye teslim olan Emîn, Tahir'in adamları tarafından saldırıya uğrayarak esir alındı.⁹⁴

Gece yarısına doğru Tahir'in emriyle azatlısı Kureyş ed-Dendâniyye tarafından öldürüldü. Dahası Tahir, eski halifenin başını halka teşhir ettikten sonra Merv'de bulunan Me'mûn'a gönderdi. Ayrıca Me'mûn'a Emîn'in isyankâr bir tutum sergilediğini anlatan bir mektup yazdı. Bu mektupta o, Emin'in öldürülmesi konusundaki gerekçeleri sıralıyor, Emîn'in tutumu ile Hz. Nuh'un inanmayan oğlunun davranışı arasında hiçbir farkın olmadığını altını çizerek öldürülmeyi hak ettiğini dile getiriyordu.⁹⁵

Me'mûn, Tahir'in askerî başarıları sayesinde kardeşi Emîn'den kurtulmuş ve halifeliğini garanti altına almıştı. Ancak Me'mûn'un tahta geçişi Emîn'e bağlı bazı yerlerde yaşanan isyanları da beraberinde getirdi. Emîn'in taraftarları arasında bulunan Nasr b. Şebes el-Ukaylî onun öldürülmesini kabullenemeyerek Rakka'da isyan etti. Yeni halife, iktidarını elde etme konusunda büyük başarılarla imza atan Tahir'i bu isyanının bastırılması için görevlendirdi. Ayrıca onu Musul, el-Cezîre, Suriye ve Mağrib⁹⁶ valiliklerine tayin etti. Tahir halifenin emri doğrultusunda harekete geçerek Rakka'ya geldi ve çok geçmeden Keysûm'da Nasr ile savaştı ancak

⁹⁴ Taberî, VIII, 478; İbnü'l-Esîr, VI, 248-251; İbn Haldûn, III, 300-301; Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, TTK, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 1999, I, 214; Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, AÜİF Yay., (Çev. Neş'et Çağatay), Ankara, 1964, 113; André Clot, 161-162; Fikret Işıltan, 633; Hakkı Dursun Yıldız, "Emîn", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 114.

⁹⁵ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyat*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2001, 558; Ya'kûbî, II, 394; Hamdullah Müstevfî, 247; Fikret Işıltan, 633-634; Hasan Kurt, 45.

⁹⁶ Mağribin doğusu Mısır ülkesi, güneyi en uzak noktası Sûdân ülkesi ve bitişik olan bir çöl, batısı Batı Okyanusu, kuzeyi de Rûm Denizi'dir. *Hudûdü'l-Âlem* 113.

zafer elde edemedi (199/814).⁹⁷ O, Rakka'da iken babası Hüseyin b. Mus'ab hayatını kaybetti. Me'mûn onun cenazesinde bulundu ve Tahir'e başsağlığı dilemek amacıyla bir adamını Rakka'ya gönderdi.⁹⁸

Seleflerinin aksine Horasan'da ikâmet eden Me'mûn, 201/816 yılında Hz. Ali'nin soyundan olan Ali b. Musa'yı *er-Rıza* lakabıyla veliaht tayin ettiğini duyurdu. Ayrıca askerlerine Abbasoğullarını temsil eden siyah rengi çıkarmalarını ve yerine Alioğullarının rengi olan yeşili giymelerini emretti. Bağdad halkı Me'mûn'un başkenti Bağdad'dan Merv'e taşımasına zaten kırınlardı. Bu kırınlık geçmeden Me'mûn'un Abbasoğullarından değil de Alevîlerden bir veliaht tayin etmelerine çok kızdılar. Bu sebeple Bağdadlılar, *el-Mubârek* lakabını verdikleri İbrahim b. Mehdî'ye biat ettiklerini ilan ettiler (202/817-818).⁹⁹ Halife Me'mûn Bağdad'da yaşanan kargaşaya son vermek ve iki başlılığı ortadan kaldırmak amacıyla Merv'den yola çıktı. Bu sıralarda halen Rakka'da bulunan Tahir b. Hüseyin'e ise Nehrevân'a gelmesini emretti. İkisi burada buluştuktan sonra birlikte 204/819'de Bağdad'a girdiler.¹⁰⁰

1.1.3. Tahir b. Hüseyin'in Horasan Valiliği ve Hanedanlığın Kuruluşu

Halife Me'mûn, Bağdad'a gelip iki başlılığı ortadan kaldırdı ve halktan biat alarak hilafet makamına oturdu. Me'mûn, bir yandan devlet işleriyle meşgul oluyor diğer yandan kardeşinin öldürülmesi konusunu düşünüyordu. Bu düşünceler sonunda Emîn'in mazlum bir şekilde öldürüldüğüne inandı. Hatta kardeşi Emîn'in acı sonundan dolayı vicdan azabı çekmeye başladı. Bağdad'da bulunan Tahir b. Hüseyin ile sürekli karşılaşması da bu azabını körükledi. Çünkü o, kardeşinin ölümün müsebbibi olarak Tahir'i görüyordu. Bundan dolayı ona karşı kin duymaya ve intikam duygularıyla hareket etmeye başladı. Tahir b. Hüseyin, bir gün Me'mûn'un huzuruna girince onun gözlerinin yaşardığını fark etti. Tahir ona *Ey Müminlerin emiri! Allah gözlerini ağlatmasın, niçin ağlıyorsun? Allah'a yemin ederim ki bütün*

⁹⁷ Taberî, VIII, 528; İbn Miskeveyh, IV, 113; İbnü'l-Esîr, VI, 257; Fikret Işıltan, 634.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, VI, 267; İbn Hallikân, II, 523.

⁹⁹ Taberî, VIII, 554; Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali b. el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2005, IV, 24; İbn Miskeveyh, IV, 132-133; İbnü'l-Esîr, VI, 283, 296; İbn Tagrıberdî, II, 214-215 ve 217; Hamdullah Müstevfî, 249; Carl Brockelmann, 113; André Clot, 163.

¹⁰⁰ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir Tayfûr, *Kitâbü Bağdad*, Beyrut, 5-6; Taberî, VIII, 574; İbnü'l-Esîr, 310; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah El-Me'mûn", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1989, III, 176, 182; André Clot, 164.

memleketler sana boyun eğmiş ve insanlar sana itaat etmektedirler. Ayrıca her işinde sevgiye mazhar olmaktadır dedi. Buna karşılık Me'mûn ise herkesin üzülebileceğini söyleyerek sorusunu geçiştirdi. Olayın iç yüzünü öğrenmek isteyen Tahir, Me'mûn'un hâcibi Hüseyin el-Hâdim'e yüz veya iki yüz dirhem vererek işin aslını öğrenmesini istedi. Onun verdiği paraya karşılık Hüseyin, halifenin ağzını aradı ve kardeşinin öldürülmesine sebep olan Tahir'den intikam almak için planlar yaptığını anladı.¹⁰¹

Hâcib bildiklerini Tahir'e iletince o, vezir Ahmed b. Hâlid'den kendisini Horasan'a tayin ettirmesini rica etti. Bu sırada Horasan'da valilik yapan Gassân b. Abbâd, Hâricî isyanlarına karşı başarılı bir siyaset izleyemiyordu. Bunu da göz önünde bulunduran vezir, Me'mûn'a Horasan'daki mevcut durumun kötüye gittiğini, Tahir'in buraya tayin edilmesinin gerekliliğini gerekçeleriyle anlattı. Halife, onun isyan etme ihtimaline işaret etti. Ayrıca böyle bir isyan halinde Horasan halkının kendi soydaşları olan Tahir'i destekleyeceğinden şüphe etmediğini dile getirdi. Vezir Ahmed böyle bir başkaldırının yaşanmayacağına, eğer yaşanırsa çok fazla büyümeden olaya müdahale edeceğine dair ona söz verdi.¹⁰² Bu olayın ardından Tahir b. Hüseyin, 205/820-821'de Horasan yöneticiliğine atandı.¹⁰³

Tahir b. Hüseyin, 206/821 yılında Merv'e gelerek bir buçuk yıl Horasan valiliği yaptı.¹⁰⁴ O, Emîn ve Me'mûn arasında yaşanan iktidar mücadelesinde ünlenmenin yanı sıra yeni halifenin başa geçmesinde büyük bir paya sahipti. Ayrıca Horasan halkından biri olması hasebiyle bu topraklarda sevilen bir isimdi. Bu sebeple olsa gerek Horasan valiliğine atanması ile birlikte hemen bağımsızlığı için birtakım faaliyetlere girişti. Öncelikle halifenin adını zikretmeksizin para bastırdı. Daha sonra bir cuma vakti hutbede halifeye dua etmeyerek açıkça bağımsızlığını ilan etti. Horasan posta teşkilatının başında bulunan Külsûm b. Sâbit olayı şu şekildedir rivayet etmektedir: Bir cuma günü Merv'de okunan hutbede halifenin adı geçmeyince aynı gün Bağdad'a haber yolladım. İkinci vakti olunca Tahir beni yanına

¹⁰¹ İbn Tayfûr, 22-23; Taberî, VIII, 578-579; İbnü'l-Esîr, VI, 313-314; İbn Hallikân, II, 521-522; Mîrhând, Seyyid Hamîdüddin Muhammed b. Burhânüddin Hândşâh, *Târih-u Ravzati's-Safâ*, Neşr: Abbas Zeryab, İntişârât-ı İlmî, Tahran, 1338, IV, 4.

¹⁰² Taberî, VII, 579; İbnü'l-Esîr, VI, 314; Hasan Kurt, 55.

¹⁰³ İbn Tagrîberdî, II, 224; R. Nelson Frye, "Orta Çağın Başarısı Buhara", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XLI, (Çev. Hasan Kurt), Ankara, 442.

¹⁰⁴ Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmud Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, Tahran, 1327, 1.

çağırdı. Ben korkarak Tahir'in yanına gittiğimde onun gözlerinde ortaya çıkan bir hastalıktan dolayı öldüğünü öğrendim. Daha sonra Talha b. Tahir'in isteği üzerine Tahir'in öldüğünü bir mektup ile halifeye haber verdim. Durumu öğrenen Me'mûn *onu öldüren eller, bu haberi bize getiren ağız dert görmesin. Tahir'i bizden önce öldürüp bizi ondan sonra bırakan Allah'a hamdolsun* diyerek memnuniyetini dile getirdi.¹⁰⁵

Tahir b. Hüseyin'in ölümüyle ilgili farklı rivayetler de mevcuttur. İbn Hallikân, Tahir'in hutbede halifenin adını anmadığını ve cumartesi günü yatağında ölü olarak bulunduğunu kaydeder.¹⁰⁶ İbn Kesîr ise Tahir'in ölümünde halifenin parmağı olduğuna işaret etmektedir. İbn Kesîr'in naklettiği bilgilere göre Me'mûn, Tahir'i Horasan'a atadığında onunla birlikte bir hizmetlisini gönderdi. Halife, hizmetlisine Tahir bağımsızlığını ilan etmeye kalkarsa onu zehirlemesini emretti. Hatta Tahir'i öldürmek için zehri kendi elleriyle verdi. Tahir cuma vakti halifeye başkaldırınca da Me'mûn'un casusu emri yerine getirdi.¹⁰⁷ Bağımsızlığının hemen ardından Tahir'in hayatını kaybetmesi ile ilgili bir şaibe olduğu açıktır. Nitekim İbn Kesîr'in rivayeti de onun Halife Me'mûn tarafından infaz edildiği şüphesini güçlendirmektedir.

1.1.4. Talha b. Tahir (822-828)

Babası Tahir b. Hüseyin'in Horasan valiliği boyunca Sicistan'ın hâkimiyeti ile ilgilenen Talha, 207/822'de onun yerine geçti.¹⁰⁸ Tahir'in bağımsızlık hamlesi Talha'nın vali olmasına engel olamadı. Aynı aileden bir kişinin Horasan valiliğine atanma sebebi Mısır, el-Cezîre ve Cibâl gibi bölgelerde çıkan ayaklanmalar ile ilgili idi. Bu isyanlar henüz otoritesini kuramayan halifenin elini kolunu bağılıyordu. Ayrıca bu bölgede Hâricî isyanlarının varlığı da halifenin kararını etkiledi. Bununla birlikte Horasan'da sevilen bu ailenin aniden bertaraf edilmesi Tahir'in Me'mûn tarafından öldürüldüğüne dair bir dedikodunun yayılmasına ve bölge halkının

¹⁰⁵ Taberî, VIII, 594; İbnü'l-Esîr, VI, 329-330; İbn Kesîr, X, 439; Mîrhând, IV, 4-5; Bosworth, "The Tâhirids and Saffârids", *The Cambridge History of Iran*, IV, ed. R. N. Frye, Cambridge, 1975, 95; Hasan Kurt, 58.

¹⁰⁶ İbn Hallikân, II, 522.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, X, 439.

¹⁰⁸ Ya'kûbî, II, 413; *Târîh-i Sîstân* (Çev. Vural Öntürk), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2018, 165.

ayaklanmasına sebebiyet verebilirdi.¹⁰⁹ Halifenin Horasan'ın idare edilmesi noktasında Tahirî ailesine olan güveni de yadsınamayacak derecede büyüktü.¹¹⁰

Talha b. Tahir'in Horasan valisi olması ile ilgili farklı rivayetler de mevcuttur. Bu rivayetlere göre Talha, Horasan'a vali olarak atanmamıştı. Vali atanan kardeşi Abdullah b. Tahir'in naibi sıfatıyla bölgeye gitmişti. Bu esnada Abdullah ise Nasr b. Şebes isyanıyla uğraşıyordu. Ancak bu rivayetin doğru kabul edilmesi pek mümkün değildir. Çünkü Talha'nın Horasan'da hüküm sürdüğü yıllarda Abdullah da Me'mûn tarafından el-Cezîre, Şam, Mısır ve Mağrib'e atanmıştı. Abdullah'ın birbirine uzak bulunan Horasan'a ve adı geçen yerlere aynı anda vali olarak atanması düşük bir ihtimaldir. Abdullah'ın Tahirî ailesine en parlak dönemi yaşatması böyle bir söylemin ortaya çıkmasına ortam hazırlamış olabilir.¹¹¹

Me'mûn, Talha'yı Horasan'a tayin ettikten sonra onu göz hapsinde tutmak amacıyla vezirini görevlendirdi. Ahmed b. Ebî Hâlid, hem bu amaçla hem de Mâverâünnehir'e sefer düzenlemek için yola koyuldu. Bu seferin nedeni daha önce Me'mûn'a vermeye razı oldukları vergiden vazgeçen Uşrusene'nin itaat altına alınmak istenmesiydi. Ayrıca burada çıkan iç çatışmalar sonucu Afşin Haydar b. Kâvûs'un Abbasîlere sığınması bu sefere karar verilmesini hızlandırdı. Vezir Ahmed, Mâverâünnehir'e gelerek Uşrusene'yı fethetti. Talha, savaşa maddi yardımda bulunarak katkı sağladı. Vezire üç milyon dirhem nakdî para, iki milyon dirhem değerinde de aynî mal verdi. Ayrıca o, Ahmed'in kâtibine de beş yüz bin dirhem takdim etti.¹¹²

Talha, Horasan valiliği boyunca Hâricîlere ev sahipliği yapan Sicistan'da yaşanan isyanlarla uğraştı. Bu isyanlara Hâricîlerin çok değer verdiği Hamza el-Hâricî liderlik yapıyordu.¹¹³ Talha bölgeye ilk olarak İlyas b. Esed es-Sâmânî'yi atadı. İlyas, 19 Safer 208/3 Temmuz 823'de Sicistan'a geldi ancak çok geçmeden yerine Muhammed b. Huzayn atandı. Bundan sonra Talha, art arda meydana gelen

¹⁰⁹ Fikret Işıltan, 635; Erdoğan Merçil, "Tahirîler", V, 406; Hasan Kurt, 61.

¹¹⁰ Clifford Edmund Bosworth, *Doğuşunda Günümüze İslâm Devletleri Tarihi Devletler, Prenslükler, Hanedanlıklar Kronoloji ve Soy kütüğü El Kitabı*, (Çev. Hande Canlı), Kaknüs Yay., İstanbul, 2005, 236.

¹¹¹ İbn Hallikân, II, 522; İbn Kesîr, X, 439; Mîrhând, IV, 5; Hasan Kurt, 62.

¹¹² Taberî, VIII, 595, İbnü'l-Esîr, VI, 331; Bosworth, "The Tâhirids and Saffârids", 97.

¹¹³ Mîrhând, IV, 5.

isyanların önünün kesilememesi sebebiyle valileri sık sık değiştirdi. Talha b. Tahir'in kendi döneminde Sicistan'a atadığı son vali, Ahmed b. Hâlid oldu ancak o da Hamza el-Hâricî'nin çıkardığı isyanları sona erdiremedi. Talha (207-213/822-828) kısa bir süre valilik yapmasına rağmen Sicistan'a sürekli atamalar yaparak bölgenin kontrolünü sağlamaya çalıştı.¹¹⁴ Savaş esnasında hastalanan Talha b. Tahir karışıklıklara sebep olan Hamza el-Hâricî'yi 213/828'de ortadan kaldırdıktan hemen sonra hayatını kaybetti.¹¹⁵ O, Me'mûn'un halifelik zamanında Horasan'da yedi yıl boyunca valilik yaptı.¹¹⁶

1.1.5. Abdullah b. Tahir (828-844)

1.1.5.1. Horasan Valiliği Öncesi Abdullah b. Tahir

Tahir b. Hüseyin, Me'mûn'un emriyle 204/819'te Bağdad'a gelince Rakka valiliğine oğlu Abdullah geçti. Burada ilk askerî ve idarî tecrübesini kazanma şansını yakalayan Abdullah, babasının 205/820'te Horasan valiliğine getirilmesi ile birlikte kendisi Bağdad'a gelerek Sâhibü's-şurta görevini üstlendi. Ancak Nasr b. Şebes isyanının tehlikeli bir şekilde büyümesi ve bastırılmamasından dolayı Me'mûn onu el-Cezîre, Şam, Mısır ve Mağrib'e atadı. Abdullah b. Tahir, el-Cezîre bölgesinde huzuru tesis edebilmek için dört yıl uğraştı. O yirmi bin kişilik bir kuvvet hazırladıktan sonra isyanın merkezi olan Rakka önlerine gelerek burayı muhasara altına aldı. İsyanın lideri Nasr b. Şebes, yenileceğini anlayınca eman diledi (209/824). Abdullah b. Tahir'in onu affetmesine rağmen tekrar isyana kalkıştı. Abdullah bir kez daha Nasr'ı yenerek Bağdad'a gönderdi (210/825).¹¹⁷

Abdullah b. Tahir'in Nasr b. Şebes isyanı ile uğraşmasını fırsat bilen Ubeydullah es-Serî adında bir kişi 210/825'da Mısır'a gelerek burayı ele geçirdi, halifeye itaat etmeyeceğini duyurdu. Bunun üzerine Abdullah, Mısır üzerine sefer düzenledi. Onun gelişini öğrenen Ubeydullah, Mısır kapılarını kapattı ama Abdullah'ın gücü karşısındaki acizliğinin farkına varınca ondan eman diledi. Abdullah onu yakalayıp Me'mûn'a gönderdi. Mısır'da yaşanan kargaşanın tek

¹¹⁴ *Târîh-i Sîstân*, 165-167.

¹¹⁵ Gerdîzî, 1-2; Mîrhând, IV, 6.

¹¹⁶ İbn Miskeveyh, IV, 154.

¹¹⁷ Ya'kûbî, II, 412, 416; Taberî, VIII, 598; İbnü'l-Esîr, VI, 315 ve 336; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mîr'âtü'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*, Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut, 1434, XIV, 64; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Tâhir", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 137-138.

sebebi Ubeydullah es-Serî isyanı değildi. Bu günlerde Endülüs’de de birtakım huzursuzluklar vardı. Endülüs Emevîleri ülkede kaos yaratan yaklaşık on beş bin kişilik bir grubu Kurtuba’dan sürdü. Bu grup Mısır’a gelerek İskenderiye’ye hâkim oldu ve bu durum birtakım çatışmaları da beraberinde getirdi. Abdullah, Ubeydullah’ın isyanını bastırdıktan hemen sonra İskenderiye’ye geldi. Grup başkanı olan Ebû Hafs ile anlaşılan Abdullah onların İskenderiye’den ayrılarak İkrîtîş adasına yerleşmelerini sağlayarak Mısır’da huzuru bozan faaliyetlere son verdi.¹¹⁸

Abdullah b. Tahir, Mısır’da sükûneti sağlamaya muvaffak olmuştu. Bundan dolayı Halife Me’mûn, onu Bâbek tarafından çıkarılan isyanı bastırması için Cibâl, Ermeniyye ve Azerbaycan’a atadı. Abdullah, bu isyanı bastırmak için Dînever’de savaş hazırlığı içerisindeyken kardeşi Talha hayatını kaybetti. Bununla birlikte Horasan’da Hâricîlerin başkaldırdıkları ve Nîsâbûr’a bağlı el-Hamrâ köyünü istila ettikleri haberi üzerine Me’mûn tarafından hemen Horasan’a vali olarak gönderildi.¹¹⁹ Yapılan tayin sebebiyle Horasan’a gitmek için hazırlık yapan Abdullah, Hâricîlerle savaşıması için Aziz b. Nuh’u görevlendirdi. On bin kişilik bir birlikle giden Aziz, onlardan pek çok kimseyi öldürerek isyanı bastırdı.¹²⁰ Bu arada Abdullah da Horasan’a giderek valilik makamına oturdu. Onun Horasan valiliği döneminde Abbasî tahtında değişiklik yaşandı. Halife Me’mûn, Tarsus’a bağlı Bedendûn (Pozantı) suyu yakınlarında hayatını kaybedince yerine kardeşi Ebû İshak Mu’tasım-Billâh geçti (218/833).¹²¹

1.1.5.2. Abdullah b. Tahir’in Halife Mu’tasım ile ilişkileri

Mu’tasım halife olmadan önce Abdullah’a çok öfkeliydi. Bu öfkenin sebebi Mu’tasım’ın şehzadelik günlerinde aralarında yaşanan bir hadiseye dayanıyordu. Şöyle ki: Bir gün Mu’tasım ağabeyi Me’mûn’u ziyaret etme amacıyla onun kapısına gelmiş ancak o sırada Me’mûn’un hâcibi olan Abdullah b. Tahir, halifenin müsait olmadığını söyleyerek onu Me’mûn ile görüştürmemişti. Bu duruma çok öfkelenen Mu’tasım oradan uzaklaşmıştı. Daha sonra bu vakayı duyan halife ikisini de yanına

¹¹⁸ Taberî, VIII, 610 ve 613; İbnü’l-Esîr, VI, 342-344; Sibt İbnü’l-Cevzî, XIV, 78; Gregory Abû’l Farac, 220; Carl Brockelmann, 114-115; Erdoğan Merçil, “Tahirîler”, V, 407; Hasan Kurt, 69-70.

¹¹⁹ Gerdîzî, 2; İbnü’l-Esîr, VI, 359; Sibt İbnü’l-Cevzî, XIV, 142; K.V. Zetterstêen “Abdullah b. Tâhir”, *İA*, MEB Yay., İstanbul, 1978, I, 42.

¹²⁰ Gerdîzî, 2.

¹²¹ Taberî, VIII, 646; İbnü’l-Esîr, VI, 375; *Târîh-i Sîstân*, 170; Nahide Bozkurt, 103.

getirterek barıştırmıştı. Fakat aradan yıllar geçmesine rağmen Mu'tasım'ın ona olan kızgınlığı dinmemişti. O, halife olduktan sonra Abdullah'ın hatırı sayılır bir güce ulaşması sebebiyle Horasan valiliğini onaylasa da onu ortadan kaldırmak için planlar yapmaktan da geri durmamıştır. Bu amaçla halife, Abdullah'ı zehirlemesi için bir cariyesini görevlendirdi. Ancak cariyeye görevi esnasında Abdullah'a âşık olup duygularına yenik düşünce Mu'tasım, amacına ulaşamadı. Hatta cariyeye, gerçekleri Abdullah'a söyleyerek halifenin sırrını da ifşa etti.¹²²

Mu'tasım'ın kendisine karşı tutumunu öğrenen Abdullah, daha dikkatli olmaya ve çevresinde bulunanlara güvenmemeye başladı. Nitekim Gerdîzî'nin konuyla ilgili verdiği bir anekdotta Abdullah'ın etrafında bulunan adamlarına karşı kuşku duyduğunu görmek mümkündür. Buna göre Abdullah b. Tahir hacca gitmeye niyet ettiğini kâtibine söyledi. O ise *sen çok akıllısın ancak böyle akıldan uzak bir işi nasıl yaparsın* diyerek onu uyardı. Abdullah ise *ben sadece seni denemek istedim* diyerek Mu'tasım'ın kendisine karşı herhangi bir suikast girişiminden çekindiğini dile getirdi.¹²³ Öte taraftan Halife Mu'tasım ondan her ne kadar nefret etse de Abdullah b. Tahir'i devlet adamı olarak hep takdir etmiş, emsali olmadığını dile getirmiştir.¹²⁴

Abdullah b. Tahir, Mu'tasım ile arasında dostane ilişkiler kuramamış olmakla birlikte bir devlet adamı olarak üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmiş, gerektiğinde askerî müdahalelerle onun hükümdarlığını güçlendirmiştir. Ayrıca Mu'tasım da hilafetini perçinlemek için Abdullah'ın askerî kuvvetinden yararlanmıştır. Nitekim İbn Tahir, Mu'tasım'ın hilafete gelişinin hemen ardından yaşanan Muhammed b. Kasım el-Alevî isyanını bastırmakta önemli bir paya sahiptir. Horasan'ın Tâlekân bölgesinde zuhur eden Muhammed, *Âl-i Muhammed'den Rıza* parolasıyla insanları kendisine biat etmeye davet etti. Etrafına hatırı sayılır bir kalabalık biriktiren Muhammed'in isyanı tehlikeli bir boyuta ulaşınca yeni halife isyanı bastırmak için Abdullah b. Tahir'i 219/835'de görevlendirdi. Abdullah verilen emir gereği komutanlarını Muhammed ile savaşması için bölgeye gönderdi. Tâlekân

¹²² Gerdîzî, 2-3; Hamdullah Müstevfî, 25.

¹²³ Gerdîzî, 3.

¹²⁴ Taberî, IX, 122; Bosworth, "The Tâhirids and Saffârids", 98.

Dağları'nda aralarında meydana gelen birçok savaş sonucunda Muhammed yenilgiye uğratılarak tutuklandı ve halifeye gönderildi.¹²⁵

1.1.5.3. Abdullah b. Tahir ile Afşin Arasındaki İlişkiler

Mu'tasım'ın gözde komutanları arasında yer alan Türk asıllı Afşin (Haydar b. Kâvus) ile Abdullah b. Tahir'in ilişkileri ilk zamanlar iyi idi. Afşin, Bâbek isyanı için Cibâl bölgesinde iken memleketi Uşrusene'ye birtakım hediyeler ve para gönderiyordu. Bunları götürmek için görevlendirilen kişiler Abdullah b. Tahir'e bağlı Horasan topraklarından geçmek zorunda idi. Bir gün yine Afşin memleketine para yollamış ve görevliler Abdullah'ın adamları tarafından yakalanmışlardı. Abdullah, onların yanındaki yüklü miktardaki parayı görünce adamların yalan söylediğinden şüphelendi. Bu paranın Afşin'e ait olmadığından emin bir şekilde paraları askerleri arasında dağıttı. Afşin'e ise bir mektup yazıp şunları söyledi: *Senin bu kadar fazla bir malı bana haber vermeden göndereceğini kabul edemiyorum. Bu malları Müminlerin emirinin bana yılda bir gönderdiği mallar yerine askerlerim arasında dağıttım. Eğer adamların iddia ettikleri gibi bu mallar sana aitse hemen öderim ama öyle değilse bu mallara herkesten önce halife layıktır* der. Afşin ise *benim ve halifenin malları aynı şeydir* dedi. Bu olaydan sonra ikisi arasındaki ilk husumet somut bir şekilde başladı. Ayrıca Abdullah, halifeye de Afşin'in kendi memleketine gizlice para gönderdiği ifşasında bulunmayı da ihmal etmedi. Bu tavır ikilinin arasının daha fazla açılmasına sebep olmuştur.¹²⁶

Afşin ile Abdullah arasında yaşanan bu husumetin izlerini Mu'tasım döneminde ortaya çıkan Mâzyâr b. Kârin isyanında da müşahade ediyoruz. Bu isyanın meydana gelmesinin sebeplerini irdelediğimizde Afşin'in isyanı çıkarması konusunda Mâzyâr'ı desteklediğini açıkça görmek mümkündür. Olay şu şekilde ortaya çıkmıştır: Taberistan valisi Mâzyâr, Abdullah'ın hâkimiyeti altında bulunmak istemediğinden ona göndermesi gereken vergiyi göndermedi. Ayrıca bu durumu bir mektup ile halifeye bildirdi. Mu'tasım ise Taberistan ve Horasan arasında ciddi bir

¹²⁵ Taberî, IX, 7; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIV, 236; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah El-Me'mûn", III, 204; Zetterstêen, 43.

¹²⁶ Taberî, IX, 104-105; İbn Miskeveyh, IV, 260-261; İbnü'l-Esîr, VI, 446-447; İbn Haldûn, III, 334-335; Hakkı Dursun Yıldız, "Mu'tasım", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1989, III, 214; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2019, 141-142.

çatışmanın yaşanmaması için kendi memurunu Taberistan'a gönderdi ve verginin alınarak Abdullah'ın vergi görevlisine teslim edilmesini sağladı. Abdullah ile Mâzyâr arasındaki bu çatışmadan haberdar olan Afşin bundan yararlanmak istedi. Mâzyâr'a Mu'tasım'ın onu Horasan valiliğine atadığını bir mektupla bildirdi. Afşin, böyle yaparak onun isyan edeceğini ve Abdullah b. Tahir'in Mâzyâr ile mücadelede başarısız olacağını nihayetinde kendisinin bu işle mükellef tutulacağını düşünüyordu. Ayrıca halifenin Abdullah'ı Horasan valiliğinden azlederek kendisini atayacağına inanmakta idi.¹²⁷

Afşin'in planından habersiz olan Mâzyâr mektubu alır almaz harekete geçerek halktan bir yılda alınacak vergiyi iki ay gibi kısa bir zamanda hemen topladı. Taberistan halkını kendisine biat etmesi için zorladı. İtaate yanaşmayan Âmul ve Sâriye halkından yirmi bin kişiyi esir etti. İsyanı öğrenen Halife Mu'tasım, Abdullah'ı görevlendirdi. O amcası Hasan b. Hüseyin'i Cürcan'a ve azatlısı Hayyân b. Cebele'yi de Tamîs tarafına gönderdi. Hasan, Cürcan'a gelerek Mâzyâr'ın komutanı Sürhâstân'ı yenerek onu öldürdü. Mâzyâr'ın kardeşi Kûhyâr b. Kârin, Cibâl bölgesine atanması vaadine karşılık Abdullah'ın adamlarıyla anlaşmaya vardı. Bu olayla birlikte artık çıkmaza girdiğini anlayan Mâzyâr kardeşinin kendisi için eman aldığını öğrenince teslim olmaya karar verdi.¹²⁸

Abdullah b. Tahir, Türk komutan Afşin ile aralarındaki gerginliğe son noktayı koymaya hazırlanıyordu. Abdullah'ın niyeti Afşin'in kendisine kurduğu tuzağa karşılık bir hamle yaparak onu tamamen bertaraf etmektir. Bu sebeple o, Mâzyâr'ı sorguya çekerek olayı itiraf etmesini istedi. Ona eğer Afşin ile mektuplaşma olayını kabul ederse kendisinin Mu'tasım tarafından bağışlanması için şefaati olacağına dair söz verdi. Buna güvenen Mâzyâr, Abdullah'ın sözleri doğrultusunda hareket edeceğini dile getirdi. Hatta İbn İsfendiyâr *Târîh-i Taberistân* isimli eserinde Abdullah'ın ona ziyafet hazırladığını, sarhoş edici içecekler içirttiğini ve bilincini

¹²⁷ Taberî, IX, 80-81; İbn Miskeveyh, IV, 243-244; İbnü'l-Esîr, VI, 432; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIV, 288; Oktay Bozan, "Taberistân Emiri Mâzyâr b. Kârin'in Abbasi İdaresine İsyanı", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, XI, 2014, 79-80; Ali Boz,

¹²⁸ Taberî, IX, 81; İbnü'l-Esîr, VI, 433-441; Ahmet Güner, "Mâzyâr b. Kârin", *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 198-199.

kaybedince de bu itirafı yaptırdığını anlatır.¹²⁹ İtirafta bulunan Mâzyâr, halifenin yanına getirilince Afşin ile ilgili çelişkili ifadeler kullanmıştır. O, bazen Afşin ile aralarında mektuplaşmanın olduğunu¹³⁰ bazen böyle bir durumun yaşanmadığını¹³¹ bazen de mektubun kardeşi tarafından yazıldığını dile getirmiştir.¹³² Sonuç ne olursa olsun Abdullah b. Tahir, Mâzyâr isyanını Afşin ile ilişkilendirilerek onun Mu'tasım nazarındaki konumunu sarsmıştır.

Tahirî ailesine en parlak dönemini yaşatan Abdullah, 230/844 yılında Nîsâbûr'da iken Halife el-Vâsık (227-232/842-847) döneminde kırk yedi veya kırk sekiz yaşında hayatını kaybetti. Abdullah öldüğünde sadece Horasan değil Rey, Taberistan ve Kirman da Tahirîlere bağlanmış durumda idi. O; Me'mûn, Mu'tasım ve el-Vâsık Billâh dönemlerinde tam olarak on dört yıl Horasan valiliği yapmıştır.¹³³

1.1.6. Tahir b. Abdullah (844-862)

Tahir, babası Abdullah b. Tahir'in 230/844'da ölümünden sonra Halife el-Vâsık tarafından Horasan'a vali olarak atandı. Bu esnada Taberistan'da bulunan Tahir kendi yerine kardeşi Muhammed b. Abdullah'ı bıraktıktan sonra Horasan'a geldi. Tahir, Taberistan'da bir yıl üç ay hüküm sürmüştü.¹³⁴ Tahir b. Abdullah döneminde Horasan'da ciddi bir olayın varlığından söz etmek pek mümkün görünmüyor. Olayların yoğun olarak Sicistan'da gerçekleştiğini müşahade ediyoruz.¹³⁵

Abdullah b. Tahir zamanında Sicistan valisi olarak atanan İbrahim b. el-Huzayn, oğlu İshak'ı Büst'e atamıştı. İshak Büst'te refah seviyesini yükseltmiş ve insanlara hoşgörü ile yaklaşmıştı. Bu durum karşısında halk da onu çok sevmiş ve itaat etmişti. Tahir b. Abdullah'ın Horasan valiliği dönemine gelindiğinde Büst'te barış ortamı bozuldu. Çünkü İshak'ın vefat haberi Büst'te karışıklıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Buna karşılık İbrahim b. el-Huzayn ise bir başka oğlu olan Ahmed'i Büst'e göndermişti. Ancak Ahmed, kardeşi İshak gibi bir başarı hikâyesi

¹²⁹ Bahâüddin Muhammed b. Hasan b. İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, Tashih: Abbas İkbâl, Tahran, 2007, I, 240.

¹³⁰ Taberî, IX, 103-104.

¹³¹ Ya'kûbî, II, 439; İbnü'l-Esîr, VI, 441.

¹³² İbnü'l-Esîr, VI, 441 ve 450; Oktay Bozan, 89.

¹³³ Ya'kûbî, II, 442; Taberî, IX, 131; Mes'ûdî, IV, 64; Erdoğan Merçil, "Tahirîler", V, 410.

¹³⁴ İbn İsfendiyâr, I, 241.

¹³⁵ Taberî, IX, 131; Gerdîzî, 4; Erdoğan Merçil, "Tahirîler", V, 410.

yazamadı. Bundan dolayı olsa gerek Büst'e bağlı Pulan denilen yerde Gassân b. en-Nazr başkanlığında toplanan Hâricîler isyan ettiler. İsyanın bastırılması için bizzat Sicistan valisi tarafından gönderilen Süleyman b. Beşr el-Hanefî ile Hâricîler arasında çok çetin savaşlar cereyan etti. Süleyman yaptığı savaşlar sonunda Gassân'ı yenmeyi başardı ve onun kesik başını İbrahim'e gönderdi.¹³⁶

Gassân b. en-Nazr'ın öldürülmüş olması Hâricî isyanlarının tam anlamıyla bastırılması anlamına gelmemekte idi. Büst'te Ahmed Kavli liderliğinde yeni bir isyan patlak verdi. Bu isyana Büst halkının yanı sıra Sicistan'dan da destek geldi. Bu isyanı bastırmaya muvaffak olamayan Ahmed b. İbrahim, görevinden alındı, onun yerine Arap soylularından Yahya b. Amr geçti. Yahya, Büst halkına iyi davranarak onların gönüllerini kazanmayı başardı. Böylece kısa bir süreliğine de olsa Büst'te olaylar yatıştı. Büst halkının sakinliğine aldanan Sicistan valisi İbrahim b. el-Huzayn kendi oğlu Ahmed'i bir kez daha Büst'e atayınca olaylar yeniden alevlendi. Beşar b. Süleyman liderliğinde toplanan isyancılar ile Ahmed'in ordusu arasında pek çok savaş yaşandı. Ahmed, Büst'te tutunamayacağını anlayınca Sicistan'a babasının yanına döndü. Bu arada Beşar, Büst'ü ele geçirdi ve halka zulmetmeye başladı. Bu durum uzun sürmeyerek yeni bir liderin ortaya çıkmasına sebep oldu. Daha önce adı isyancılar arasında geçen Gassân b. en-Nadr'ın kardeşi Salih b. en-Nadr, Beşar'ı yenerek Büst'e hâkim oldu.¹³⁷ Ardından Büst'e Salih b. Nadr ve çok geçmeden Dirhem b. en-Nasr hâkim oldu. Dirhem'den sonra ise Ya'kub b. Leys Büst'ü ele geçirerek Hâricîlerin yeni yöneticisi oldu.¹³⁸ Bu konuları Saffârî Hanedanlığı başlığı altında daha geniş işleyeceğimiz için burada kısa bir şekilde değindik.

Tahir b. Abdullah döneminde özellikle Sicistan bölgesinde sık sık isyanlar çıktı, Herât'a yedi fersah uzaklıkta bulunan Büst tamamen Tahirîlerin hâkimiyetinden çıktı. Babası gibi başarılı bir isim olmayan Tahir, 248/862 yılında kırk dört yaşında iken Horasan'da hayatını kaybetti.¹³⁹

¹³⁶ *Târîh-i Sistân*, 175.

¹³⁷ *Târîh-i Sistân*, 176.

¹³⁸ İbn Hallikân, VI, 402.

¹³⁹ Ya'kûbî, II, 459; Taberî, IX, 258.

1.1.7. Muhammed b. Tahir (862-892)

Tahir b. Abdullah'ın ölümünden sonra Halife Mustâîn onun yerine kardeşi Muhammed b. Abdullah'ı atamak istedi. Ancak o, ağabeyinin kendi oğlunu vasiyet ettiğini dile getirerek bu göreve gelmek istemediğini belirtti. Bunun üzerine halife, Muhammed b. Tahir'i babasının makamına tayin etti.¹⁴⁰ Muhammed b. Tahir, Tahirî ailesinin son Horasan valisi olup siyasetten, askerlikten ve ekonomiden anladığı söylenemezdi. Kendisi zayıf bir karaktere sahipti, eğlenceye ve içkiye çok düşkündü. Bundan dolayı yönetimde ciddi hatalar yaparak hanedanlığın yıkılışının müsebbibi oldu.¹⁴¹

1.1.7.1. Zeydîlerin Taberistan'ı Ele Geçirmesi

Tahirîlere bağlı olan Taberistan, Muhammed b. Tahir'in amcası Süleyman b. Abdullah'ın hâkimiyetindeydi. Süleyman burayı Muhammed b. Evs el-Belhî aracılığıyla yönetiyordu. Taberistan halkı gerek Süleyman'a gerekse de vekili Muhammed'e kötü yönetimlerinden dolayı karşı çok öfkeliydi. Muhammed b. Evs, çocuklarını bu topraklara yönetici olarak atamıştı. Ayrıca Taberistan halkıyla sulh içerisinde olan Deylemlilere de saldırarak onlardan bazı kimseleri esir almıştı. Bu durum Taberistanlıların dostça geçindikleri Deylemlilere karşı mahcup olmasına sebep olmuştu.¹⁴²

Taberistan'daki tek sorun Süleyman b. Abdullah'ın kötü yönetimi değildi. Halife Müstâîn (248-252/862-866) Kûfe'de isyan eden Yahya b. Ömer'in isyanının bastırılmasında büyük yararlılık gösteren Tahiroğullarından Muhammed b. Abdullah'a Taberistan'da bulunan Kelâr ve Sâlûs adında iki yeri ödül olarak vermişti. Hem Deylem'e hem de Taberistan'a yakın olan bu yerler ormanlarla dolu verimli topraklardan oluşuyordu. Buradaki halk için de son derece önemli bir ekonomik kaynağa sahipti. Muhammed b. Abdullah kendisine ikta edilen ödülün gelirlerini almak için kâtibi Câbir b. Harun'u gönderdi. Ancak Câbir bölgeye geldiğinde kendi develerini otlatarak halkın geçim kaynağı olan bu yerleri istediği gibi kullandı. Buradaki halkın hayvanlarını otlatmasına dahi izin vermedi.

¹⁴⁰ Ya'kûbî, II, 459.

¹⁴¹ Gerdîzî, 5.

¹⁴² Taberî, IX, 271; İbnü'l-Esîr, VII, 114.

Bölgede adaletiyle meşhur olan Muhammed b. Rüstem ve Ca'fer b. Rüstem adlı iki kardeş halkın uğradığı haksızlığa şahit oldu. Bunun üzerine Rüstem'in oğulları halkı etraflarında toplayarak Câbir'e karşı birleşmeye davet etti. Halkın kendisine karşı tek bir yumruk haline geldiğini gören Câbir b. Abdullah canından endişelenerek buradan kaçtı ve Süleyman b. Abdullah'ın yanına gitti. Bu arada iki kardeş daha önceden Taberistan âmili tarafından haksızlığa uğrayan Deylemlilerle de anlaşarak büyük bir grup haline geldiler. Bu gruba bir liderin gerekli olduğu düşüncesiyle Ebû Talib'in neslinden olan Muhammed b. İbrahim'e bir mektup yazarak liderliği uhdesine almaya davet ettiler. Ancak o, kendisinin başkanlığa ehil olmadığını dile getirerek yine Alioğullarından Hasan b. Zeyd'i bu iş için önerdi.¹⁴³

Konu Rey'de bulunan Hasan b. Zeyd'e iletilince kendisi önderliği kabul ederek Taberistan'a bağlı Rûyân'a geldi. (250/864). Buradaki halktan biat alarak Taberistan-Deylem Zeydîleri adıyla bir devlet kurdu. Önce Taberistan şehirlerinden Âmül'ü ele geçirdi. Daha sonra Süleyman b. Abdullah'ın mesken edindiği Sâriye'ye gelerek burada büyük çarpışmaların yaşanmasına sebep oldu. Savaşı kaybeden Süleyman, ailesi de dâhil her şeyi bırakarak Cürcan'a kaçtı. Hasan b. Zeyd onun ailesine dokunmayarak Cürcan'a gönderdi. Süleyman'ın burayı terk etmesinin akabinde Taberistan, Hasan b. Zeyd'in kontrolüne girdi. Hasan, bir komutanını Rey'e göndererek buraya da hâkim oldu. Ayrıca Rey'e adamlarından Muhammed b. Ca'fer'i atadı. Taberistan'da meydana gelen vakaları öğrenen Muhammed b. Tahir, Muhammed b. Mîkâil'in emrine bir ordu vererek Rey'e gönderdi. İbn Mîkâil Rey'in dışında Muhammed b. Ca'fer ile yaptığı savaş sonunda onu esir etti ve burayı ele geçirdi. Bunu duyan Hasan b. Zeyd yeni bir ordu hazırlayıp Rey'e göndererek burayı tekrar ele geçirdi (250/864).¹⁴⁴

Süleyman b. Abdullah, Muhammed b. Tahir'in emri ile Cürcan'dan hazırladığı ordu ile Taberistan üzerine sefere çıktı. Süleyman'ın gelişi ile Hasan b. Zeyd kaçarak Deylem'e gitti. Süleyman ise herhangi bir direnişle karşılaşmadan Taberistan'a girdi. Buranın halkı Hasan b. Zeyd'e biat etikleri için pişman olduklarını dile getirerek ondan özür dilediler. Süleyman Taberistan ahalisini

¹⁴³ Taberî, IX, 271-272; İbn İsfendiyâr, I, 248-249; İbnü'l-Esîr, VII, 114-115; Sibt İbnü'l-Cevzî, XV, 267; Hasan Yaşaroğlu, 73-74.

¹⁴⁴ Taberî, IX, 273-275; İbnü'l-Esîr, VII, 116.

affederek kendi askerlerinin onların evlerinin ve mallarının yağmalamalarına da izin vermedi. Bundan sonra Muhammed b. Tahir Rey'e giderek burayı da Zeydilerden aldı (251/865).¹⁴⁵ Ancak Zeydilerin yenilgisi çok uzun sürmedi. Hasan b. Zeyd, 257/870'de Cürcan'ı ve 259/872 tarihinde Taberistan'ı uhdesine alarak buralara tamamen hâkim oldu. Tahiroğulları Taberistan bölgesini Muhammed b. Tahir döneminde kaybetti.¹⁴⁶

1.1.7.2. Tahirî Sülalesinin Yıkılışı

Saffârî hanedanlığının kurucusu Ya'kub b. Leys, Büst'te bulunan Salih b. Nasr ile savaşıarak onu hapsedti. Böylece iç karışıklıklara son veren Ya'kub b. Leys, hükümdarlık bölgesini genişletmek üzere harekete geçti.¹⁴⁷ O, Horasan bölgesinde bulunan Tahirîlere bağlı Herat ve Buşenc'i 253/867'de aldıktan sonra yönünü Kirman'a çevirdi.¹⁴⁸ Kirman'ı ele geçirdikten sonra Fars valisi Ali b. Hüseyin'i yenilgiye uğratarak burayı aldı.¹⁴⁹ Halifenin isteği üzerine burayı terk eden Ya'kub, Haricî gruplarını kendisine bağlayarak gücüne güç kattı. 259/873 yılında Tahirîler'in başkenti Nîsâbü'r'u da ele geçiren Ya'kub, yarım asırdan fazla Horasan'da hüküm sürmüş olan bu ailenin hâkimiyetine son vermiş görünüyordu.¹⁵⁰

Horasan ile yetinmeyen Ya'kub, Fars üzerine harekete geçti. Hilafet merkezine yakınlığı bulunan bu bölgeyi ele geçirdi. Bundan sonra ise Sâmerrâ'ya yöneldi. Halife Mu'temid (256-279/870-892), Ya'kub'u başkentten uzak tutmak amacıyla öncelikle bir barış heyeti göndererek ona birtakım tavizler verdi. Bu tavizler arasında Horasan, Taberistan, Cürcan Rey ve Fars'ın hâkimiyeti ile Bağdad şurtalığının başkanlığı bulunuyordu. Tüm bunlara karşı başkente girme konusunda ısrarcı olan Ya'kub, Halife Mu'temid'i kendisiyle savaşımaya mecbur etti. Kardeşi Muvaffak'ı ordunun başına getiren halife, Sîb-i Benî Kûmâ'da kaldı. 262/876 tarihinde İztarbed denilen mevkide yapılan savaşta yenik düşerken Muhammed b. Tahir tekrar Horasan'a vali atandı. Bu olaydan kısa bir süre sonra hastalanan Ya'kub,

¹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, VII, 139.

¹⁴⁶ Erdoğan Merçil, "Tahirîler", V, 412.

¹⁴⁷ *Târîh-i Sistân*, 185; Abdullah Duman, "Tarihte Kayıp Türkler Bağlamında İztarbet Savaşı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, Van, 2017, 428.

¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, VII, 156; Mîrhând, IV, 11; Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hümâmüddîn el-Hüseyinî, *Târîh-u Habîbi's-Siyer*, Tahran, 1380, II, 347.

¹⁴⁹ Ya'kûbî, II, 470.

¹⁵⁰ Mes'ûdî, IV, 16; İbnü'l-Esîr, VII, 218-219 ve 242.

265/879 tarihinde yaşamını yitirdi. Onun yerine ise kardeşi Amr geçti. Ya'kub'un yarım bıraktığı işi tamamlayan Amr, Tahirîlere tamamen son verdi (279/892).¹⁵¹ Bu konuları tezimizin ikinci ve üçüncü bölümlerinde daha ayrıntılı bir şekilde ele aldığımızdan burada konu bütünlüğünü sağlamak için kısa bir şekilde değindik.

1.2.Saffârîler (861-1003)

1.2.1. Saffârîlerin Soyu

Saffârî hanedanlığının kurucusu Ya'kub'un soyu, Leys b. el-Muaddel b. Hatem b. Mahân b. Keyhüsrev b. Urdeşîr b. Kubâd b. Hüsrev Perviz b. Hürmüzd b. Hüsrev Anûşîrvan b. Kubâd b. Fîrûz b. Yezdücerd b. Behrâm b. Cûr b. Berdehûr b. Şapur b. Şapur Zi'l-Ektâf b. Hürmüz b. Nersî b. Behram b. Behram b. Hürmüz el-Bâtıl b. Şapur b. Erdeşîr b. Babek b. Sâsân b. Behmen el-Melik b. İsfendiyâr el-Şedîd b. Yestasef el-Melik b. Luhrasp b. Luhrasp b. Ahûcenk b. Keykûbâd b. Keyfaşin b. Keyebike b. Keymenuş b. Nûzer b. Menuş b. Menuşrûd b. Minûçehr b. Nirûsenc b. Îrec b. Âferîddun b. Ebtîyân b. Cemşîd el-Melik b. Behûcihan b. İncehr b. Uşhenc b. Ferâvek b. Siyâmek b. Mûsâ b. Kiyûmers şeklindedir.¹⁵²

Ya'kub b. Leys Sicistan'ın merkezi Zerenc'e bir günlük yürüme mesafesinde bulunan Karnîn karyesinden bir kişiydi. O, aylık on beş dirhem karşılığında babasının mesleği olan bakır işiyle uğraşıyordu. Liderlik vasıflarını bünyesinde barındıran ayrıca çocukluğundan beri hükümdarlık hayalleriyle yaşayan Ya'kub, çevresinde cömert, iyiliksever, zâhid ve zeki gibi üstün niteliklere sahip bir isim olarak ön plana çıkmıştı. Ya'kub, bakırcılığı terk ederek yol kesmeye, hırsızlık yapmaya ve nihayetinde ayyârlara lider olmaya kadar varan bir hayat serüveni yaşadı.¹⁵³ İbn Hallikân onun künyesini Ebû Yusuf Ya'kub b. Leys es-Saffâr el-Hâricî şeklinde kaydetmektedir. Bu kaydına göre Ya'kub'u Hâricîlerden kabul ettiği açıktır. O, ayyârlarla dostluk ilişkileri kurmazdan evvel Hâricî idi. Ya'kub'un kardeşi Amr ise katırcı veya marangozdu. O da abisi gibi akranları arasında saygı duyulan bir

¹⁵¹ Taberî, IX, 516-517; Mes'ûdî, IV, 161-162; İbnü'l-Esîr, VII, 241-243 ve 271; Târih-i Sistân, 221; Abdullah Duman, "İztarbet", 434-438.

¹⁵² Târih-i Sistân, 182-183.

¹⁵³ Gerdîzî, 5; İbnü'l-Esîr, VII, 155; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkârî, *Mecmaü'l-Ensâb*, Tah. Mîr Hâkim Muhaddis, Müesseset-ü İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1376, 19; Clifford Edmund Bosworth, "Saffârî İmparatorluğu'nun Yapısı ve Yönetimi", (Çev. Hüseyin Doğan), *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, 2013, VI,127; Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1989, V, 417.

kimse idi. İki kardeş, Saffârîler denince akla gelen iki önemli isim olmayı başarmışlar, tarihçiler tarafından eserlerinde sıkça zikredilmeye layık görülmüşlerdir.¹⁵⁴ Ya'kub'un Amr dışında Tahir ve Ali olmak üzere iki kardeşi daha vardı.¹⁵⁵

1.2.2. Ya'kub b. Leys (861-879)

Tahirîlere karşı çıkan isyanlara iştirak eden Ya'kub b. Leys, liderliği üstlenerek 247/861'de Sicistan'da kendi hanedanlığını kurdu. Hemen ardından hükümler alanlarını genişletmek için harekete geçti. Bu amaçla Tahirîlere bağlı Herât, Bûşenc, Kirman ve nihayet merkez Nîsâbûr'u ele geçirerek kısa bir zamanda muazzam bir güce ulaştı. Bu başarılarından dolayı cesareti artan Ya'kub hilafet merkezine yakın olan Fars bölgesini de alınca Halife Mu'temid ile ilk çatışmayı yaşadı. Ya'kub, Sâmerîrâ'da bulunan halifeyi ziyaret etmek istediğini dile getirerek Abbasîlerin başkentine girmek istedi. Bu konudaki ısrarı halife ile savaşmasına ve ilk yenilgisini tatmasının neden oldu (259/873). Ya'kub halife ile yaptığı Iztarbed Savaşı sonrası çok geçmeden hayatını kaybetti.¹⁵⁶ Ya'kub b. Leys'in faaliyetleri, Tahirîler aleyhine topraklarını genişletmesi ve bu esnada Abbasî halifelerinin tutumları ikinci bölümün konusu olup orada daha geniş bir şekilde ele alınmıştır. Biz burada konu bütünlüğünü sağlamak adına kısaca değindik.

1.2.3. Amr b. Leys (879-902)

Ya'kub'un ölüm anında kardeşleri Ali ve Amr yanında idiler. Ya'kub, hastalığı esnasında hayat serüveninin sona ereceğini anlamıştı. O, hazine defterlerini Amr'a verdi, ölümünün ardından onun kendi makamına oturmasını vasiyet ettikten sonra hayatını kaybetti.¹⁵⁷ Ya'kub'un diğer kardeşi Ali b. Leys, kendisinin Saffârîlerin lideri olması gerektiğini düşünüyordu. Çünkü halife ile yapılan Iztarbed Savaşı'nda Amr, Ya'kub'a darıldığından onu terk etmiş ve yalnız bırakmıştı. Ancak Ali, Saffârî ailesinin ilk yenilgisi olan bu savaşta ağabeyinin yanından bir an olsun ayrılmadığından ailenin başına geçmeyi kendisi için bir hak olarak görüyordu.

¹⁵⁴ İbn Hallikân, VI, 402; V. V. Barthold, *Türkistan*, 237.

¹⁵⁵ İbn Havkal, 363. Şebânkâreî Leys'in iki oğlu olduğunu dile getirir. Şebânkâreî, 19.

¹⁵⁶ Taberî, IX, 382-386 ve 516-519; İbnü'l-Esîr, VII, 161-164 ve 218-219; Şebânkâreî, 21; Frye, 445; T. W. Haig, "Saffârîler", *İA*, MEB Yay., İstanbul, X, 1988, 59-60; Abdullah Duman, "İztarbet", 439.

¹⁵⁷ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname* (Haz: Mehmet Taha Ayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017, 23.

Kardeşler arasında iki gün süren münakaşanın sonunda Amr tahta geçmeyi başardı (265/879).¹⁵⁸ Amr'ın yaptığı ilk icraat halife ile arasını düzeltmek amacıyla Bağdad'a mektup göndermek oldu. Bu mektuba olumlu yanıt veren Mu'temid, Amr'a Horasan, Fars, Kirman, Isfahan, Gurgan, Sicistan ve Sind'in idaresini verdi. Ayrıca onu Bağdad sâhibü's-şurtalığına tayin etti.¹⁵⁹

Halife ile ilişkileri düzelten Amr, kendi döneminde yaşanan isyanlarla uğraştı. Bunlar arasında daha önce Tahirîlerin hizmetinde bulunan ancak Nîsâbûr'un Saffârîler eline geçmesiyle Saffârîlere bağlılığını bildiren Ahmed el-Hucistanî önderliğinde gerçekleşen isyan önemli bir yere sahiptir. Ahmed el-Hucistanî, Saffârîlerin hâkimiyetinde bulunan Nîsâbûr'u ele geçirerek Amr'ın hâkimiyet sınırlarını daralttı. Bu durum Amr'ın Ahmed el-Hucistanî ile savaşa tutuşmasına sebep oldu. Yapılan savaş kaybeden Amr, Herat'a çekildi. Bir müddet sonra Ahmed el-Hucistanî 268/882'de hizmetçilerinin düzenledikleri bir suikast sonucu ölünce yerine onun önemli komutanlarından birisi olan Râfi' b. Herseme geçti. Bu sefer Amr, Râfi' ile mücadeleye başladı. Amr'a karşı başarı gösteremeyen Râfi' kaçmayı tercih etti.¹⁶⁰ Bu konular tezimizin üçüncü bölümünü kapsadığından burada kısa bir şekilde değindik.

1.2.3.1. Amr b. Leys ile Sâ mânî İlişkileri

Halife ile yapılan bu barış sayesinde gücünün zirvesine çıkan Amr İran'ın büyük bir kısmını yönetmekteydi. Ancak o, elinde var olan yerlerle yetinmeyip daha önce Tahirîlere bağlı olan Mâverâünnehir'i de almak için halifeden menşur istedi. Ancak buraya 279/893 yılında bizzat Mu'tazîd tarafından Sâ mânîlerden İsmail b. Ahmed atanmıştı.¹⁶¹ Halife bu istekten hoşnut olmasa da Horasan'da hatırı sayılır bir güç elde eden Amr'a karşı direnemeyeceğinden durumu kabullenmek zorunda kaldı. İstenilen menşuru çeşitli hediyelerle birlikte Amr'a gönderdi (285/898).¹⁶²

¹⁵⁸ *Târîh-i Sîstân*, 208; Mesut Tunç, *Saffârî Devleti (861-1003)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2017, 40-41.

¹⁵⁹ Taberî, IX, 544; *Târîh-i Sîstân*, 209; W. Barthold, "Amr b. Al-Lays Al-Saffâr", *İA*, MEB Yay., 1978, İstanbul, I, 414.

¹⁶⁰ Taberî, IX, 612; Hândmîr, 338; Abdülkerim Özaydın, "Amr b. Leys", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 86-87; Erdoğan Merçil, "Saffârîler", V, 433.

¹⁶¹ Taberî, X, 30; İbnü'l-Esîr, VII, 381.

¹⁶² Gerdîzî, 11.

Halife, Amr'ın isteklerini onaylamakla birlikte İsmail b. Ahmed'e bir mektup göndermek suretiyle durumu kendi lehine çevirmeye de çalıştı. Gizlice yollanan bu mektupta şunlar yazılıydı: *Amr b. Leys'e karşı kıyam et ve üstüne ordu sevk et, hükümdarlığı onun ellerinden söküp al. Ataların orada asırlardır hükmettiği ve Amr'ın şürekâsı onlardan bu yurtları gasp ettiği için sen Irak ve Horasan üzerine daha fazla hak sahibisin. Birincisi burada hükümdarlık senin hakkındır, ikincisi güzel ahlak sahibisin, üçüncüsü de benim gönlüm senden yanadır. İşte bütün bunlardan dolayı Allah'ın sana yar ve yardımcı olacağından zerre şüphem yoktur.*¹⁶³

Öte yandan Mâverâünnehir menşurunu eline alan Amr, ilk olarak Belh emiri Ebu Davud'a ve Guzganîyân emiri Ahmed b. Ferîğûn'a birer mektup göndererek onların kendisine itaat etmesini bildirdi. Bu mektuplara olumlu yanıt alan Amr, Mâverâünnehir hâkimi İsmail b. Ahmed'e de bir mektup yolladı. Mektubu götüren elçi, itaat arz eden diğer iki emiri kastederek İsmail'e *sen daha güçlüsün. İtaat etmeye, saltanatın değerini tanımaya ve yüceltmeye daha layıksın. Çünkü sen emirsin* dedi. Bu sözlere öfkelenen İsmail, elçiye *senin efendin öyle cahil ki beni onlarla aynı seviyeye koydu. Onlar benim kullarım. Benim size cevabım kılıçla olacak. Bizim aramızda sadece savaş olabilir. Dön ve Amr b Leys'e savaş için gerekli olan silahları hazırlamasını söyle* şeklinde yanıt verir.¹⁶⁴

İsmail'in tehdit dolu mesajından korkan Amr, konuyu komutanları ile istişare etti. Komutanlar *bizim ona sözü güzel olan birini göndermemiz ve güzel vaatlerde bulunmamız gerek* dediler. Bunun üzerine Amr, yeni bir elçilik heyeti hazırlayarak İsmail'e gönderdi. Amacı bu meseleyi savaşımadan halletmektir. Heyetin, yanında götürdüğü mektupta şunlar yazılıydı: *Her ne kadar Emîrû'l-Mü'minîn bu memleketi bana vermişse de ben seni mülke ortak yapıyorum. Aramızda herhangi bir anlaşmazlık olmaması için senin bana dost olman ve saygı göstermen gerekir. Aramızda dostluğun ve anlaşmanın kurulmasına müsaade et. Daha önce acele ile ne söylemişsem ben onlardan vazgeçiyorum. Mâverâünnehir bölgesini korumalısın.*

¹⁶³ *Târîh-i Sîstân* 225; Nizamülmülk, 23; Aydın Usta, *Türkler ve İslamiyet İlk Müslüman Türk Devleti: Sâmânîler*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2020, 176.

¹⁶⁴ Abdullah Duman, Nerşahî, 166-167 ve 328.

*Çünkü burası düşmana karşı sınırlıdır. Mâverâünnehir'i sana bağışlıyorum ve muvaffak olmanı istiyorum. Evinin huzurunu ve malının artmasını arzu ediyorum.*¹⁶⁵

Amr'ın barışma girişimleri arzu ettiği etkiyi yaratamadan İsmail ordusunu Ceyhun Nehri'nin yanına yığdı. Bu arada İsmail, kendisine gönderilen elçileri görüşmeden geri çevirdi. Bu durum karşısında Amr, komutanlarından Ali b. Surûş'u Ceyhun Nehri taraflarına göndermek zorunda kaldı. Ona savaş için acele etmeden beklemesini emretti. Ardından Muhammed b. Leys komutanlığında beş bin kişilik yeni bir takviye birliği ile Ali'yi destekledi. Muhammed'e de İsmail sulh yapma niyetiyle herhangi bir girişimde bulunursa bunu kabul etmesini tembihledi. Amr, bu orduyla da yetinmeyerek başka ordular da gönderdi. Bunu duyan İsmail yirmi binden müteşekkil bir ordu ile geceleyin aniden Ceyhun Nehri'ni geçti. Ali b. Surûş, İsmail'in ordusuyla geldiğini biraz geç fark etse de hemen toparlandı ve aralarında amansız bir mücadele başladı. Ancak o, bu mücadelenin sonunda yenilerek esir düştü.¹⁶⁶

Yenilgi haberini alan Amr bu durumu kabullenmeyerek yeni bir karşılaşma için tam bir yıl boyunca hazırlık yaptı. Bu arada İsmail de boş durmayarak savaş için tedbirlerini almaya devam etti. İsmail, önce Belh'in kasabalarından olan Ulyâbâd'a gidip burada üç gün ikâmet ettikten sonra Belh'e doğru yola çıktı. Amr ise ordusuyla birlikte Nîsâbûr'dan Belh'e gelerek şehrin çevresine hendek kazdı, yollara tuzaklar döşedi. İsmail, Amr'ın beklemediği bir yoldan Belh'e girince daha önceden hazırladığı tuzaklar işe yaramadı. İsmail, şehrin kapısına yakın olan Ata Köprüsü'ne gelerek burada üç gün kaldı. Daha sonra Amr b. Leys şehrin dışına çıktı, iki ordu karşılaştı ve sert rüzgâra rağmen günlerce savaştılar. Halifeden gerekli onayı alan ancak bu savaştan istediği sonucu elde edemeyen Amr esir düştü (287/900). İsmail'e ise halife tarafından değerli hediyelerin yanı sıra Mâverâünnehir, Horasan, Rey, Isfahan, Türkistan, Sind, Hind ve Gurgân'ın hâkimiyeti verildi. İsmail, Amr'ı bir

¹⁶⁵ Abdullah Duman, *Nerşahi*, 329.

¹⁶⁶ Abdullah Duman, *Nerşahi*, 329.

müddet yanında tuttuktan sonra Halife Mu'tazîd'in isteğiyle Bağdad'a gönderdi. Amr, burada iki yıl hapis hayatı yaşadıktan sonra öldürüldü (289/902).¹⁶⁷

1.2.4. Tahir b. Muhammed (902-909)

Amr b. Leys'in esir edilişi Saffârîlerin çok derin bir yara almasına sebebiyet verdi. Onun ardından torunları Tahir ve Ya'kub orduyu toplayarak önce Herât'a hemen sonra Sicistan'a döndüler. Çok geçmeden Tahir b. Muhammed hanedanlığın başına geçti. Tahir, devlet ricalinden olan Ahmed b. Şehfûr'u vezir, kardeşi Ya'kub'u da veliaht olarak atadı. Vezir Ahmed, Bağdad'a bir mektup yazarak Amr b. Leys'in yenilgisini ve onun torunu Tahir'in liderliği üstlendiğini halifeye bildirdi.¹⁶⁸

Amr b. Leys'in torunları tahta geçerlerken o, halen Sâmanîlerin esiriydi. Serbest kalmak için Sicistan'a bir elçi göndererek yirmi milyon dirhem fidye karşılığında özgür kalacağını yazdı. Ancak mektubuna karşılık alamadı. Bundan dolayı yeni bir mektup daha göndererek fidyenin on milyon dirheme indirildiğini söyledi. Mektup Sicistan'a ulaştığında komutanlar Tahir'e şöyle dediler: *Siz Amr'ın esir edildiğinin farkında mısınız? Amr o gün sizin savaşmadığınızın ve kendisinin tek başına savaşıp bu yüzden esir olduğunun çok iyi farkındadır. Biz onun servetini yağmaladık. Siz de bilirsiniz ki Horasan'daki her şehir bizim yüzümüzden acı çekti. Sonra Tahir sizi destekledi, siz göreve geldiniz ve bizim size biatımız, sizin de bize hazineden hediyeler ve çeşitli konumlar vermeniz durumu gerçekleşti. Bu yaşananlardan hiçbirisi ne sizin için ne de bizim için mantıklı değil ve Amr serbest kaldığında ne siz ne de biz hayatta kalacağız. O tüm bu olanlara razı olsa bile bizim istediğimizi yapacak gücümüz kalmaz.* Amr sayesinde hazine tıka basa doluydu¹⁶⁹ ancak iktidar sarhoşu Tahir, komutanlarını dinlemeyi tercih etti. O, Saffârîleri çok iyi bir mertebeye getirmeyi başaran dedesinin esir olarak kalmasının kendi düzeninin bozulmaması açısından daha uygun olacağını düşünerek fidyeyi vermedi. Tahir b. Muhammed, tahta oturdu fakat selefleri gibi dirayetli, kudretli ve cesaretli bir karaktere sahip olduğu söylenemezdi. Kendisi eğlence düşkün olup devlet işleriyle uğramaktansa tüm vaktini yararsız işlerle geçirmeyi yeğledi. Tahir'in otoriter

¹⁶⁷ Abdullah Duman, *Nerşahî*, 331-332 ve 333-335; Ebî Nasr Muhammed b. Abdülcabbar el-Utbî, *el-Yemînî*, Şerh ve Tak.: İhsan Zünûn es-Sâmîrî, Dâru't-Talîa, Beyrut, 2004, 198; Gerdîzî, 12; İbn Hallikân, VI, 427; Şebânîkâreî, 22; *Târîh-i Sistân* 226; Mîrhând, IV, 17.

¹⁶⁸ İbn Hallikân, VI, 432; *Târîh-i Sistân* 227.

¹⁶⁹ *Târîh-i Sistân* 227-228.

olmayışı devlet adamlarının konumu güçlendirdi. Özellikle de Ya'kub b. Leys'in gûlamı Türk asıllı Sübkerî¹⁷⁰ Tahir'in zaafından yararlanıp yönetim ve orduyu kontrolü altına aldı.¹⁷¹

Tahir, devlet adamlarının tavsiyesi ile Fars bölgesini tekrar Saffârî hâkimiyeti altına almaya karar verdi. Bu düşünceyle Ahmed b. Muhammed b. Leys'i on bin kişilik bir kuvvetle Fars'a gönderdi. Hemen ardından Muhammed b. Amr el-Harezmî'yi otuz bin kişilik bir süvari grubuyla yolladı. Bu ordularla yetinmeyen Tahir, Leys b. Ali'yi de görevlendirdi. Kendisi ise kardeşi Ya'kub'u yerine vekil bırakarak Fars'a doğru yola çıktı (289/901). Bu esnada Fars bölgesi Abbasîlerin hükmü altında idi. Tahir, Şiraz'a gelip ordugâhını kurunca Halife Mu'tazîd adına şehri yöneten İsa b. Mûserî kendi canından endişelenerek burayı terk etti. Fars yönetim koltuğunun boşalması üzerine Tahir, bölgeyi kolaylıkla uhdesine aldı. Bu durum Fars'tan vazgeçmeyi düşünmeyen halifeyi çok huzursuz etti. Hemen Ebû Necm Bedr es-Sağîr aracılığıyla Tahir'e bir mektup göndererek herhangi bir çatışma yaşanmadan gitmesini ve Fars'ı Bağdad hükûmetine bırakmasını emretti.¹⁷²

Halife Mu'tazîd, Saffârîlerin Fars bölgesinden uzaklaşması için hem onlara elçiler gönderiyor hem de kendisine destek olacak güçler arıyordu. Bu amaçla o, Sâmanî emiri İsmail b. Ahmed'e Tahir'in Fars'ı ele geçirdiğini, kendisinin bu durumdan hiç hoşnut olmadığını ve onu durdurmak için Sicistan'ı Sâmanîlere tevdi ettiğini bildiren bir mektup gönderdi. Böylece Mu'tazîd, İsmail'in gücünden yararlanmak için onu da olaylara dahil etmiş oldu. İsmail b. Ahmed, Tahir'e Fars'ı hemen terk etmesini, kendisinin halife tarafından Sicistan'a atandığını ve orayı almak için harekete geçeceğini anlatan bir mektup yazdı. İki taraftan sıkıştırılan Tahir, bir tatsızlık yaşanmasının önüne geçmek amacıyla Sicistan'a geri döndü.¹⁷³

Tahir b. Muhammed'in Sicistan'a dönmesinin hemen ardından Abbasî halifesi Mu'tazîd hayatını kaybetti, yerine Müktefî Billâh geçti (289/902). Tahir ve komutanları, Fars bölgesine ancak barışçıl yollarla hâkim olabileceklerini

¹⁷⁰ Halaç Türklerinden olup Ya'kub b. Leys'in Zâbulistan üzerine yaptığı sefer sonucu esir edildi (256/870). Daha sonra Amr b. Leys tarafından azat edilmiş, Saffârîlerde önemli bir kumandan olmuştur. Erdoğan Merçil, "Sîmcûrîler. 1. Sîmcûr ed-Devatî", *Tarih Dergisi*, 32, 1979, 76.

¹⁷¹ *Târih-i Sîstân* 228-230.

¹⁷² *Târih-i Sîstân* 240-241.

¹⁷³ Taberî, X, 83-84; İbnü'l-Esîr, VII, 424.

anlamışlardı. Onlar, Abbasî Devleti'nde yaşanan taht değişikliğini de dikkate alarak yeni halifeye bir mektup yazıp bölgeyi istediler. Abbasîlerin eski ihtişamından eser kalmaması ve dönemin halifelerinin kudretli olmayışı sebebiyle Müktefi, belli bir miktar vergi karşılığında Fars bölgesini Saffârilere vermeye razı oldu (290/903).¹⁷⁴ Tahir, Fars'ı aldıktan sonra buraya Sübkerî'yi tayin etti. Kendisi ise eskiden olduğu gibi devlet işlerini Sübkerî tarafından belirlenen devlet adamlarına bırakarak eğlence ve av gibi işlerle meşgul oldu. O, dedesi Amr tarafından doldurulan hazineyi hesapsızca harcadı ve ihtiyaç olmadığı halde çok yüksek meblağlara saraylar inşa ettirdi. Bu sebeple etrafındaki akıllı başında, tecrübeli ve güçlü komutanlar yavaş yavaş dağılmaya başladılar. Çok geçmeden onun çevresi siyasetten anlamayan akılsız ve kendini bilmez insanlarla dolup taştı.¹⁷⁵

Tahir hazineyi boşaltmakla meşgul iken devletin yönetiminde söz sahibi olan Sübkerî yeni atamalara karar veriyordu. O, Tahir b. Muhammed'in amcası Leys b. Ali'yi Mekran'a göndererek buraya yönetici yaptı. Leys, buraya yaklaşıncı Mekran'ın başında bulunan İsa b. Ma'dan haraç verme karşılığında bölgenin yine kendisinde kalmasını teklif etti. Bu öneriyi kabul eden Leys, Cîruft'a gelip karargâhını kurdu ve 295/908 yılına kadar burada kaldı. Daha sonra Bem'e ardından Sircan'a giderek buralardaki servetleri yağmaladı. Gerekli güce ulaştığını düşünen Leys'in asıl niyeti Tahir'i tahtan indirip onun yerine geçmektir. Bu amaçla Sicistan'a doğru yola çıktı. Tahir ise amcasının amacından bîhaber onunla mektuplaşıyor ve olayları anlamaya çalışıyordu. Leys b. Ali ise mektupları karşılıksız bırakmayarak itaatten vazgeçmediği süsünü veriyor bir taraftan da Sicistan'da bulunan devlet büyükleriyle anlaşmalar yapıyordu.¹⁷⁶

Leys b. Ali, ordusuyla Sicistan'a bağlı Şaristan'a geldi ve bir müddet daha mektuplaşmalar devam etti. Leys, Tahir'in çevresinde bulunanlara haberler göndererek çeşitli vaatlerde bulundu. Tahir'in hazinesinin boş olduğunu bilen devlet adamları Leys'ten yana tavır takındılar. Etrafında kimsenin kalmadığını gören Tahir, kardeşi Ya'kub'u da alarak Fars'ta bulunan Sübkerî'nin yanına gitmek için çaresizce

¹⁷⁴ İbn Miskeveyh, V, 32; İbnü'l-Esîr, VII, 440.

¹⁷⁵ İbn Miskeveyh, V, 40; *Târîh-i Sistân* 242 ve 244-246.

¹⁷⁶ *Târîh-i Sistân* 247-248.

yola koyuldu. Ancak Sübkerî'nin onu Fars'ın yönetimine ortak etmeye hiç niyeti yoktu. O, Tahir'i ve ailesini tutuklayarak Bağdad'a gönderdi (297/909).¹⁷⁷

1.2.5. Leys b. Ali (909-910)

Leys b. Ali tahta oturduktan hemen sonra halk ile orduya çeşitli hediyeler dağıtarak cömertliğini konuşturdu. Sicistan'ı kendisine bağlayıp iktidarını güçlendirdi. Bu arada Zâbulistan'da¹⁷⁸ isyanlar yaşandı. Buraya hâkim olan Sübkerî'nin kardeşi Galib, halkın da desteğiyle kendisinin Tahir b. Muhammed'in müttefiki olduğunu gerekçe göstererek Leys'e biat etmek istemediğini dile getirdi. Bunun üzerine Leys, kardeşi Muaddal'ı isyanı bastırması için görevlendirdi. Muaddal, Zâbulistan'a gelerek bir hile ile Galib'i yakaladı ve Sicistan'a gönderdi. Buradaki halkın Leys'e itaat etmesini sağladı.¹⁷⁹

İç problemlerini halleden Leys b. Ali, Fars bölgesini ele geçirmek istedi. Fars'ın hem gelirinin yüksek olması hem de oğlunun Sübkerî'nin yanında tutsak olması onu bu düşünceye itti. Savaş hazırlıklarını tamamlayan Leys, kendi yerine Sicistan'a kardeşi Muhammed'i vekil bıraktıktan sonra yedi bin süvari ile hareket etti. Kirman'ın şehirlerinden Bem'e¹⁸⁰ gelip yedi gün burada kaldı. Ordusunu dinlendirdikten sonra Henab'a ulaştı. Sübkerî ise karargâhını Randa denilen yerde kurmuştu. Leys'in buraya gelmesi ile iki ordu 7 Şaban 297/21 Nisan 910'de karşılaştı. Savaş sonunda Sübkerî yenilip kaçarken Leys, İstahr'a girdi. Bu arada Muhammed b. Vâsıl'ın kalesinde bulunan oğlunu da esaretten kurtardı. Leys'in Fars'a hâkim olması halife Muktedir'in hiç hoşuna gitmemişti. Bunun farkında olan Sübkerî, Halife Muktedir'den yardım istedi. O, haremağası Munis ve Hüseyin b. Hamdan'ı büyük bir ordu ile Sübkerî'ye destek için gönderdi. Ayrıca Isfahan'da bulunan Bedr es-Sağir'e bir mektup yazarak savaşa iştirak etmesini emretti.¹⁸¹

Olanlardan haberdar olan Leys, halifenin veziri Ali b. Muhammed el-Fırat'a bir mektup yazarak maksadının savaşmak olmadığını, şehri ele geçirmek gibi bir gaye taşımadığını ayrıca buraya sadece Sübkerî'yi esir almak için geldiğini yazdı.

¹⁷⁷ İbn Miskeveyh, V, 68; İbn Hallikân, VI, 432; *Târih-i Sistân* 248-251; Mîrhând, IV, 20.

¹⁷⁸ Horasan'ın sınır şehirleri arasında bulunan Gaznîn ve ona birleşen bölgeler Zâbulistan olarak anılır. *Hudûdü'l-Âlem*, 65, 67.

¹⁷⁹ *Târih-i Sistân* 252.

¹⁸⁰ Yâkût el-Hamevî, I, 495.

¹⁸¹ İbn Hallikân VI, 432; *Târih-i Sistân* 253-254.

Vezir, ona *Sübkerî, sizin hizmetçinizdir. Ancak hizmetçinizi almak için devletin şehrini harap etmek doğru değildir* şeklinde bir cevap yazdı. Bu mektup üzerine Leys b. Ali, Şiraz'ı vekâleten Muhammed b. Zuheyr'e bıraktıktan sonra buradan ayrıldı. Bedr, Istahr'a geldiğinde Muhammed b. Zuheyr onunla savaştı ancak yenilgiye uğradı.¹⁸²

Öte taraftan Leys ile haremağası Munis arasındaki mektuplaşmalar sonucu, Leys'in Fars bölgesine gelmesinde bir sakıncanın olmadığı konusunda anlaşmaya varıldı. Ancak bu anlaşma Fars bölgesinde tek başına hüküm sürmeyi arzulayan Sübkerî'nin kabulleneceği bir durum değildi. Bu nedenle anlaşma kısa süre içerisinde feshedildi. Bu esnada Fars'ta bulunan Leys b. Ali, hemen bölgeden kaçtı. Ancak Fars'ın geçitlerinin dar, dağlarının zorlu yolları hem ordusunu güç duruma düşürdü hem de yanındaki hayvanların telef olmasına sebep oldu. Leys'in Fars bölgesini terk etmek için harekete geçmesi üzerine Abdullah b. Muhammed el-Kıtal takip için görevlendirildi. O, az sayıda bir orduya sahip olmasına rağmen davullar çaldırarak sanki çok büyük bir orduyla Leys'i takip ediyormuş süsü verdi. Leys'in ordusundaki bazı askerler bu muazzam sesleri duyunca korkup kaçmaya başladılar. Bu esnada Munis ise ordusuyla Leys'i yakalamak için yola çıkmıştı. el-Kıtal ve Munis'in orduları birleşerek Leys ile 1 Muharrem 298/9 Eylül 910'de savaştı. Saffârî liderlerinin kaderi haline gelen esaret Leys'i de bulmuştu. O, bu savaşta yenilmekle kalmayıp esir edilerek Bağdad'a gönderildi.¹⁸³

1.2.6. Muhammed b. Ali (910-911)

Leys'in esaret haberi üzerine kardeşi Muhammed b. Ali b. Leys Sicistan'da halkı etrafına toplayarak *bu ilahi takdirdir ama esas soru, şimdi doğru olan iş hakkında sizin ne düşündüğünüzdür?* diyerek kendisine biat için davet etti. Halk cömertliği ve vefası ile tanınan Muhammed'e 1 Muharrem 298/9 Eylül 910'de itaat etti. Muhammed'in bir diğer kardeşi Muaddel ise Sübkerî ile savaşmak için Leys b. Ali'ye katılmış ancak onun yakalandığı haberini alınca Kirman'ı yağmalayarak Sicistan'a dönmüştü. Muhammed'i Muaddel'in isyan etme düşüncesi sardı, bu

¹⁸² *Târîh-i Sistân* 253-254; Mesut Tunç, 62.

¹⁸³ Taberî, X, 143; İbn Miskeveyh, V, 68-69; İbnü'l-Esîr, VIII, 53; İbn Hallikân, VI, 432; *Târîh-i Sistân* 254-255.

sebeple onu hapsedti. Onu hapse atmasına rağmen iyi davrandı, hizmetçi, cariyeye ve çalgıcıları göndererek eğlenmesini sağladı.¹⁸⁴

Muhammed b. Ali, Sicistan'da yönetimini sağlamlaştırmakla uğraşırken Abbasî cephesinde çok başka planlar yapılıyordu. Halife Muktedir, Sâ mânî Emiri Ahmed b. İsmail'e bir mektup ile Sicistan'ın menşurunu verdi. Ahmed b. İsmail, Hüseyin b. Ali el-Merverûdî'yi devletin ileri gelen adamları ve kumandanlarının da yer aldığı bir ordu ile bölgeye sevk etti. Bu kişiler arasında Ahmed b. Sehl, Muhammed b. Muzaffer ve Sîmcûr ed-Devâtî bulunuyordu. Halk tarafından sevilen Muhammed b. Ali, deneyimli komutanların yer aldığı Sâ mânî ordusuna karşılık verecek savaş tecrübesine sahip değildi. Ayrıca ordusunun gerekli teçhizatı da yoktu. Ancak bu olumsuzluklar onu yıldırmadı. Muhammed, kırsal bölgelerden gelen süvari, yaya ve düzensiz birlikleri toplayarak Hüseyin b. Ali'nin yolunu kesmek için Râmtû tarafına gitti. İki ordu burada karşılaştı, savaş günlerce sürdü. Tüm çabalara rağmen Muhammed'in üç bin adamı öldürülürken geri kalanlar kaçmaya başladılar.¹⁸⁵

Savaşın aleyhine olduğunu gören Muhammed, hemen Sicistan'a geri dönerek halkın ileri gelenleriyle istişare etti. Onlar kardeşi Muaddel'i serbest bırakırsa işlerin yoluna girebileceğini söylediler. Bu tavsiyeye kulak veren Muhammed, kardeşini özgür bırakarak Şaristan'ı savunmasını emretti. Muaddel şehrin esas kısmı olan Şaristan'a gelerek burayı kontrol altına aldı ancak çok geçmeden daha önce kendisini esir eden Muhammed'e isyan bayrağını çekti. İki ateş arasında kalan Muhammed b. Ali çaresiz Sicistan'ı terk ederek Büst'e geldi.¹⁸⁶

Muhammed'in elinde hiçbir şey kalmadığından Büst'te halka zulmetmeye, usulsüz bir şekilde vergi toplamaya başladı. İtaat etmeyenlere ise türlü işkenceler yaptı. Bu esnada İbrahim b. Yusuf el-Ârif isimli birisi isyana kalkıştı. Eziyetlerden bunalan Büst halkı da ona destek olunca Muhammed canından endişeye kapılarak gizlendi. Bu durumda Büst'e hâkim olan İbrahim, hutbeyi Sâ mânîler adına okuttu ancak bu durum çok uzun sürmedi. Muhammed'in adamlarından Feth b. Mukbel

¹⁸⁴ *Târîh-i Sîstân* 255-256; Erdoğan Merçil, "Sîmcûrîler. 1. Sîmcûr ed-Devâtî", 73.

¹⁸⁵ İbn Miskeveyh, V, 71; İbnü'l-Esîr, VIII, 56; *Târîh-i Sîstân* 256; "Sîmcûrîler. 1. Sîmcûr ed-Devâtî", 74.

¹⁸⁶ *Târîh-i Sîstân*, 257; "Sîmcûrîler. 1. Sîmcûr ed-Devâtî", 74-75.

olanları duyunca Zemindâver'den gelip İbrahim ile savaşıp isyana son verdi. Feth'in başarılarının ardından Muhammed gizlendiği yerden çıkıp Feth ile anlaşarak Büst'ü yağmaladılar. Yaşananlar karşısında sessiz kalmayan Ahmed b. İsmail, Herat'tan Büst'e geldi. Muhammed onun yola çıktığını haber alınca Büst köprüsünü yakarak kaçtı. Bunun üzerine Ahmed b. İsmail'in görevlendirdiği Hüseyin b. Met'i adındaki adam onu takibe koyuldu. Hüseyin, Muhammed'i Ruhhed'de yakalayıp esir etti. O, Abbasî halifesi Muktedir'in emri üzerine onu Bağdad'a gönderdi. Bu arada Ahmed b. İsmail, Sicistan'da boş kalan yönetime amcasının oğlu Mansur b. İshak'ı tevcih etti (12 Rebûlevvel 299/7 Kasım 911).¹⁸⁷

1.2.7. Amr b. Ya'kub (912-913)

Sicistan'a atanan Sâ mânî valisi Mansur b. İshak, vergiyi usulsüz bir şekilde arttırarak ekonomik olarak halkı zor duruma soktu. Ayrıca o, şehrin dışındaki Halfâbâd'da bulunan karargâhlarında kalan askerleri şehrin içine getirterek halkın evlerinde kalmalarına müsaade etti. Halkın gururunu inciten bu davranış sonucu homurdanmalar başladı. Homurdanmalar çok geçmeden bir isyan haline dönüştü. İnsanlar bir araya gelip *kimsenin bizi hafife almasına izin vermeyeceğiz. Horasan ordusunu kovacağız* diyerek Saffârî ailesinden henüz on yaşındaki Ebû Hafs Amr b. Ya'kub b. Muhammed b. Amr b. Leys'e biat ettiler. Bu amaçla Muhammed b. Amr'ın mevlâsı es-Sendelî lakaplı Muhammed b. Hürmüz adındaki kişi halkın arasına karışarak etrafına beş yüz asker topladı. es-Sendelî Sicistan'da Mansur'a karşı isyan bayrağını açtı. Bu arada cesaretiyle tanınan Haricî lider Muhammed b. Abbas el-Kulekî de ona destek oldu. İki isyancı güçlerini birleştirerek Mansur'u esir edip Sicistan'da Sâ mânî hâkimiyetine son verdiler. es-Sendelî, başarıya ulaştığını görünce kendi adına hutbe okutmak istedi. Ancak es-Sendelî'nin niyetini anlayan el-Kulekî daha hızlı davranarak onu saf dışı bıraktı. el-Kulekî, 12 Ramazan 299/2 Mayıs 912'da hutbeyi Ebû Hafs adına okutarak Saffârî iktidarının devamlılığını sağladı.¹⁸⁸

Sicistan'da Saffârîler adına hutbe okunduğunu haber alan Ahmed b. İsmail, Hüseyin b. Ali el-Mervezî'yi ikinci defa buranın fethiyle görevlendirdi. Hüseyin,

¹⁸⁷ Taberî, X, 144; *Târîh-i Sîstân* 257-260.

¹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, VIII, 64; *Târîh-i Sîstân* 262-263; Erdoğan Merçil, "Sîmcûrîler. 1. Sîmcûr ed-Devatî", 77; Mesut Tunç, 65.

Halfâbâd'a gelerek karargâhını kurdu. Burada birçok savaş yaşanmasına rağmen halk onların Sicistan'a girmesine izin vermedi. İş daha barışçıl yollarla çözmek isteyen Hüseyin, şehrin ileri gelenlerine mektuplar yazarak birtakım vaatlerde bulundu. Ayrıca Ahmed b. İsmail destek amacıyla Ebubekir b. Muzaffer ve Simcûr'u da gönderdi. Hem ordusu güçlenen hem de yaptığı girişimler sonucu Sicistan büyüklerini kendi yanına çekmeyi başaran Hüseyin daha güçlü bir şekilde tekrar savaştı. Karşısında bulunan kudretli ordu karşısında tutunamayan Ebû Hafs ve adamları dokuz aylık mücadelenin sonunda barış yapmak zorunda kaldılar (300/913). Ebû Hafs esir alınarak Buhârâ'ya gönderildi. Bu olaydan sonra Ahmed b. İsmail, Simcûr'u Sicistan'a tayin etti.¹⁸⁹

1.2.8. Ebû Ca'fer Ahmed (923-963)

Sâmânî lideri Ahmed b. İsmail öldürülünce yerine henüz sekiz yaşında bulunan Nasr b. Ahmed geçti (301/914).¹⁹⁰ Bu durum Sicistan'da bulunan Sâmânî ordusu arasında fitne çıkmasına sebebiyet verdi. Ebû Bekr b. Muzaffer birçok komutan ile birlikte Sicistan'dan ayrılarak Herat'a gitti. Ardından ordudan geriye kalanlar da bölgeyi terk edince Simcûr'un etrafında az sayıda bir topluluk kaldı. Simcûr ise Sâmânî yönetiminden rahatsız olan ayyârların bir gece vakti saldırısıyla karşılaşınca Sicistan'dan kaçmak zorunda kaldı (8 Ramazan 301/7 Nisan 914). Abbasî halifesi Sâmânîler aleyhine yaşanan bu olumsuzlukları kendi lehine çevirmek istedi. Halife Muktedir, Sicistan'ın yönetimini Fazl b. Hamid'e verip hutbede sadece Abbasîlere dua edilmesini sağladı. Ancak Abbasîlerin gerek bölgeye olan uzaklıkları gerekse de eski ihtişamlarından eser kalmaması Sicistan'da hâkimiyetlerinin kısa sürmesine sebep oldu. Buradaki yerli güçler iktidarı ele geçirip Sicistan bölgesini bir müddet yönettiler. Konumuzu teşkil eden Saffârî ailesinin tekrar başa gelmesinden önce Sicistan Abdullah b. Ahmed'in uhdesinde idi. Abdullah burada yalnızca beş ay hüküm sürdü. Büyük ihtimalle onun vergiyi bir milyon dirhem arttırmasına karşılık halk, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Halef b. Leys'e biat etti (311/923).¹⁹¹

¹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, VIII, 64; *Târîh-i Sistân* 264-266; Mîrhând, IV, 21-22; Erdoğan Merçil, "Sîmcûrîler. 1. Sîmcûr ed-Devatî", 78; Aydın Usta, 177.

¹⁹⁰ Abdullah Duman, *Nerşahî*, 336-337; Gerdîzî, 18; Şebânkâreî, 24.

¹⁹¹ *Târîh-i Sistân* 267 ve 273-274; Erdoğan Merçil, "Sîmcûrîler. 1. Sîmcûr ed-Devatî", 79; Mesut Tunç, 66.

Kaynaklarda Ebû Ca'fer Ahmed'in iyi vasıflarından çokça söz edilir. O; tedbirli, cömert ve bilgi sahibi bir kimse olup döneminde herkes huzur içindeydi. Hiçbir devlet adamının sahip olmadığı bir cesarete sahipti. Gerek devlet ricali gerekse de halk onu saygıyla anardı. Ayrıca Ebû Ca'fer devletlerarası hukuka riayet eder ve eğer karşı taraf bu hukuka aykırı bir davranış sergilerse misliyle cevap verirdi. Ebû Ca'fer'in karakteri ile ilgili şöyle bir anekdot anlatılır: Bir gün Ebû Ca'fer, Rey hâkimi Mâkân'a bir elçi gönderir. Mâkân elçiye saygıda kusur etmez, hürmet ve nezaket gösterir ancak bir gece çok içki içerek sarhoş olur. Bilincini kaybedince de elçinin sakalını kestirir. Daha sonra pişman olan Mâkân ondan defalarca özür dileyerek büyük miktarda para verir. Elçinin sakalı uzayıncaya kadar da onu serbest bırakmaz.¹⁹²

Elçi Sicistan'a dönünce bir casus durumu Ebû Ca'fer'e haber verir. Elçiyi çağırarak olaya vakıf olan Saffârî emiri, ordusu ile Rey üzerine gidip Mâkân'ı yakalar. Onu Sicistan'a getirerek çok içten davranır, sarayında mükemmel bir şekilde ağırlar. Daha sonra sarhoş olduğunu bahane ederek Mâkân'ın sakalını keser ve sakal uzayıncaya kadar onu yanından ayırmaz. Ebû Ca'fer'in Mâkân'a yaptığı misilleme Horasan'da öğrenildiğinde Emîr Nasr b. Ahmed onun yiğit bir insan olduğunu dile getirerek kendisine çeşitli hediyeler gönderir. Ayrıca Şair Rûdekî de Ebû Ca'fer hakkında uzunca bir şiir yazıp hediyeler arasına katar. Ebû Ca'fer ise onlara gönderdiği hediyelerle karşılık verir. Bu olayda da görüldüğü gibi o, Sâ mânîler tarafından da çok takdir görmüştür.¹⁹³

Ebû Ca'fer'in siyasî hayatından ziyade sosyal hayatı ile ilgili bilgiler daha fazla olsa da onun bir isyan sonucu hayatını kaybettiğini bölge açısından önemi haiz olan *Târîh-i Sîstân*'dan öğreniyoruz. Ebû Ca'fer'in ordu komutanlığında bulunan Ebu'l-Feth ve etrafına toplanan şehir eşkıyaları *Ebû Abbas, Ebû Ca'fer'den daha değerlidir. Çünkü o baba tarafından hükümdar soyundandır* diyerek Tahir b. Muhammed b. Amr b. Leys'in oğlu Ebû Abbas'a biat ettiler. Nitekim Ebû Ca'fer

¹⁹² *Târîh-i Sîstân*, 279.

¹⁹³ *Târîh-i Sîstân*, 280-287.

anne tarafından Saffârî ailesine mensuptu. Öte yandan Ebû Abbas'ın hanedanlık ile akrabalığı babasına dayanıyordu.¹⁹⁴

Ebû Abbas, Ebu'l-Feth'i ordu komutanlığına tayin edip Ebû Ca'fer ile savaşması için görevlendirdi. O, ordusunu toplayarak Sicistan'ın şehirlerine yaklaştı. Şehir kapılarında onunla savaşan Ebu'l-Feth, Büst Türklerinin Ebû Ca'fer'e yardım etmesi sonucu yenilgiye uğradı. Ebû Ca'fer'i savaş yoluyla yenemeyeceğini anlayan Ebu'l-Feth, onun kölesi ve sarayda önemli bir konumda bulunan Razdânî ile anlaşarak onu öldürdü (352/963). Ebû Ca'fer'in oğlu Halef bu vakalar yaşanırken orada değildi. Suikastçılar onu da öldürmek istediler ancak bulamayınca vazgeçtiler.¹⁹⁵

1.2.9. Ebû Ahmed Halef (963-1003)

Babasının ölüm haberi üzerine Büst'e giden Halef, bir birlik hazırlayarak Sicistan üzerine yürüdü. O, Ebû Abbas ve yandaşı Ebu'l-Feth'i yenerek burayı uhdesine aldı, babasının ölümünden tam elli gün sonra iktidarın başına geçti. Halef gücüne güç katmak için ilk iş olarak amcazadesi Ebû'l-Hüseyin Tahir b. Ebû Ali et-Temimî'yi yönetime ortak ederek kendisinden sonra onun adını hutbede okuttu. Halef, daha önce işleri düzene girerse hac görevini ifa edeceğine dair ant içtiğinden kutsal topraklara gitmeye niyetlendi. Hacca gitmeden evvel Tahir'i kendi vekili olarak atadığı gibi babasının suikastçıları öldürme görevini de ona bıraktı. O, 1 Cemâzi-evvel 353/16 Mayıs 964'de Mekke'ye doğru yola çıktı. Tahir, onun yokluğunda halka adaletli davranarak Sicistan'da huzuru tesis etti ve Halef'in babasının intikamını da aldı. Bir taraftan halkın gönlünü kazanan Tahir öbür yandan Halef'in adamlarını ortadan kaldırarak kendi hâkimiyetini güçlendirdi. 358/969'de Halef hacdan döndü ancak gücüne güvenen Tahir, onun Sicistan'a girmesine engel oldu. Bunun üzerine Halef, Sâ mânî emiri Mansur b. Nuh'a giderek yardım istedi. Mansur onların iç sorunlarına müdahil olup Halef'in emrine bir birlik tahsis etti. Ordusuyla Sicistan'a gelen Halef, Sâ mânîlerden gereken desteği almış olmasına rağmen istediği başarıyı elde edemedi.¹⁹⁶

¹⁹⁴ *Târîh-i Sistân*, 288-289.

¹⁹⁵ *Târîh-i Sistân*, 289.

¹⁹⁶ *Târîh-i Sistân*, 290-294; Mîrhând, IV, 22; Hamdullah Müstevfî, 307; Aydın Usta, 184; Recep Uslu, "Halef es-Saffâr", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 238; Mesut Tunç, 69.

Tahir, 20 Zilkâde 359/24 Eylül 970'da hayatını kaybedince yerine oğlu Hüseyin geçti. Bundan sonra Halef'in iktidar mücadelesi Hüseyin ile devam edecekti. Tahir'in ölümünü duyan Halef ordusunu da alarak Sicistan önlerine geldi. Hüseyin onunla savaşmak için karşısına çıktı ancak hezimete uğradı. Halef, Sicistan bölgesini ele geçirerek kendi adına hutbe okuttu. Mağlubiyeti kabullenmek istemeyen Hüseyin, yeni bir karşılaşma için 361/972'de Kuh'tan Hirmend Nehri'nin yanına gelerek karargâhını kurdu. Onun nehrin yakınlarına ordu yığdığını duyan Emir Halef de buraya gelerek onunla karşılaştı ancak hiç beklemediği bir sonuç elde etti. O, bu savaşta yenilerek Nîsâbûr'un kasabalarından biri olan Cüveyn'e çekildi. Bu arada Sicistan'da tekrar hükümdar değişmiş, Hüseyin bir kez daha bölgede hâkimiyetini kurmuştu. Ancak Halef, yenilgiyi kabullenip bir köşede bekleyecek bir mizaca sahip değildi. O, gücünü tekrar topladıktan sonra Cüveyn'den harekete geçerek Hüseyin'in içinde bulunduğu hisarı kuşatma altına aldı. Kuşatmanın uzaması üzerine Sâ mânîler de olaya müdahil oldu. Nuh b. Mansur, Halef'e gönderdiği mektupta *Hüseyin'i kaleden indirip yanıma gönder. Daha önce seni dinlediğim gibi onu da dinleyip Sicistan hakkındaki kararımı vereyim dedi.*¹⁹⁷

Halef, Nuh b. Mansur'un emri üzerine Hüseyin'i Buhârâ'ya gönderdi. Hüseyin, Nuh'a bol miktarda para verip hürmet göstererek onun gönlünü hoş tuttu. Böylece Nuh'un manevî ve askerî desteğini alarak Sicistan bölgesine daha güçlü bir şekilde geri döndü. Hüseyin'in Sâ mânîler tarafından desteklendiğini haber alan Halef, Cüveyn'e gidip ordunun önünü kesti. 369/979'da iki taraf burada karşı karşıya geldi, aralarında amansız bir mücadele başladı. Savaş geceye kadar sürerek çok sayıda insanın hayatına mal oldu. Savaşın sonunda yenilen Halef Sicistan'a geri dönüp Uk Kalesi'ne çekildi. Hüseyin ve Nuh b. Mansur'un gönderdiği ordu, kaleyi kuşatma altına aldı. Ancak istedikleri sonucu elde edemediler. Olayları duyan Sâ mânî emiri Nuh b. Mansur, Ebû'l-Hasan Sîmcûr'u Hüseyin'e yardım için gönderdi. Bu arada bir fırsatını bulan Halef, Uk Kalesi'nden Tâk Kalesi'ne geçerek burada direnmeye devam etti. Hüseyin ve Sâ mânîler, Halef'in teslim olması için üç yıl boyunca muhasaraya devam ettiler.¹⁹⁸

¹⁹⁷ *Târîh-i Sistân*, 295-297; Mîrhând, IV, 22-23.

¹⁹⁸ *Târîh-i Sistân*, 297; Abdullah Duman, "Sâ mânîlerin Yıkılış Dönemi Vezirleri", *Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, Van, 2020, 42.

Kuşatmanın uzaması üzerine Ebü'l-Hasan Sîmcûr, 372/983'de Halef'e gizlice bir mektup göndererek barış isteğinde bulundu. Uzlaşmaya taraftar olan Halef ile Hüseyin Sicistan'ı paylaşırlarken Sâ mânîler Hüseyin'den desteklerini çektiler. Anlaşmaya göre Halef'e Tâk Kalesi ve verimli araziler, Hüseyin'e ise Sicistan ve çevresi verildi. Hutbe ise Sâ mânîler adına okunacaktı. Böylece Ebü'l-Hasan Sîmcûr'un emrindeki Sâ mânî ordusu Sicistan'dan Horasan'a döndü. Sâ mânîlerin gidişinin ardından Hüseyin ile yalnız kalan Halef, bölgeye tek başına hâkim olmayı hedefliyordu. Bu sebeple o, barış ortamının kısa süre içerisinde bozulmasını sağlayarak yeni bir savaş başlattı. Halef, Hüseyin'in içinde bulunduğu hisarı kuşatarak giriş çıkışları engelledi. Bu durum hisarda kıtlık çıkmasına, ekonominin felç olmasına ve birçok insanın açlıktan ölmesine sebebiyet verdi. Hisar halkının içler acısı haline daha fazla katlanamayan ve mücadeleden yorgun düşen Hüseyin, Sicistan'ın tamamını Halef'e vermeye razı olduğunu dile getirerek sulh istedi. Bu sulh sonunda Halef Sicistan'da arzuladığı hükümdarlığa kavuştu (373/983).¹⁹⁹

1.2.9.1. Gazneliler ile İlişkiler ve Hanedanlığın Yıkılışı

Sebük Tegin'in 387/997'de vefatı, oğulları Mahmud ve İsmail arasında taht kavgalarına neden olmuştu. Bundan yarar sağlamak isteyen Halef b. Ahmed, oğlu Tahir'i Kûhistan üzerine sefere gönderdi. Tahir, burayı ele geçirdikten sonra Gazneli Mahmud'un amcası Buğracık'a bağlı olan Herat'a on fersahlık mesafedeki Bûşenc'i de Saffârî topraklarına kattı. Bu arada Mahmud da taht mücadelesini kazanmış ve ülkesinde huzuru tesis etmişti. Buğracık, Bûşenc'i geri almak isteğini yeğeni Mahmud'a bildirdi. Amcasının isteğine olumlu bakan Gazneli Mahmud on iki bin kişilik bir süvari birliği hazırlanmasını emretti. Buğracık, savaş hazırlığını tamamlayarak yola çıktığı esnada Tahir b. Halef de Bûşenc'de bulunuyordu. Bûşenc taraflarında karşılaşan iki ordu arasında muazzam bir harp yaşandı. Tahir yenilerek kaçtı ancak Buğracık onu yakalamayı kendisine hedef edinerek izini sürdü. Ancak bu yanlış karar onun hayatına mal oldu. Çünkü kendisi savaştan önce içki içmişti. Buğracık'ın sarhoş olduğunu öğrenen Tahir yüz süvarisi ile geriye dönerek onu bir kılıç darbesi ile attan düşürdü. Daha sonra kendisi de atından inerek onun kafasını

¹⁹⁹ *Târîh-i Sîstân*, 298-299; Mîrhând, VI, 23; Abdullah Duman, "Sâ mânîlerin Yıkılış Dönemi Vezirleri", 42.

kesti. Tahir her ne kadar bu savaştan yenik çıksa da Buğracık'ın hayatına son verdi. Ayrıca o; yedi fil, birçok at, silah ve para elde etti.²⁰⁰

Amcasının ölüm haberini Belh'te bulunduğu bir sırada alan Gazneli Mahmud çok müteessir oldu. Onun öcünü almadan huzur bulamayacağını düşünen Mahmud, fillerle destekli büyük bir ordu toplayarak Halef'e saldırmak amacıyla Sicistan'a geldi (390/999). Bu esnada Halef duvarlarının yüksekliği ile bilenen İsbehbed Kalesi'nde idi. Her taraftan kuşatma altında bulunan İsbehbed Kalesi'nin duvarlarının sağlam oluşu Gaznelilerin savaşı kazanmasına engel olamadı. Daha fazla direnç gösteremeyen Halef, Sultan Mahmud'a yüz bin dinar vereceğini ayrıca onun adına hutbe okutacağı sözünü vererek anlaşma yapmak istediğini dile getirdi. Mahmud, Hindistan'a gaza yapma düşüncesinde olduğundan ve burada daha fazla oyalanmak istemeyişinden bu teklifi kabul etti. Taraflar arasında yapılan anlaşmanın ardından Sultan Mahmud, 4 Receb 390/10 Haziran 1000'da Sicistan'dan ayrıldı.²⁰¹

Halef b. Ahmed, kalede sıkışmış bir vaziyette iken oğlu Tahir'in ona yardıma geleceğini ve hatta Mahmud'a karşı bir gece baskını yapacağını umuyordu. Ancak oğlu bu konuda pasif davranarak geç kalmıştı. Hatta Tahir, askerî hazırlığını tamamlayıncaya kadar Gazneli Mahmud, Sicistan'ı kendisine bağlayarak ülkeyi çoktan terk etmişti. Babasının kendisine karşı gazaba geldiğini düşünen Tahir cezalandırılma korkusu ile isyan edip Kirman'a kaçtı. Burada bir müddet oyalanan Tahir, Halef'in öfkesinin yatıştığına inanarak Sicistan'a dönmeye ve babasından af dilemeye karar verdi. O, Sicistan önlerine gelip babasına bir elçilik heyeti göndererek bağışlanma diledi. Ancak Halef'in onu affetme gibi bir niyeti yoktu. Öfkeden çılgına dönen Halef, Tahir ile savaşması için ordusuna emir verdi. Tahir artık savaştan başka çare kalmadığına kanaat getirerek Hirmend Nehri'nin yakınlarına karargâhını kurdu. İki ordu nehre yakın bir yerde karşılaştı ve Tahir, Halef'in askerlerini tarumar etti. Yenilgi haberini duyan Halef Tak Kalesi'ne çekilirken; Tahir Sicistan'a girerek babasının koltuğuna oturdu (1 Muharrem 391/1 Aralık 1000).²⁰²

²⁰⁰ Utbî, 204-205; İbnü'l-Esîr, IX, 133; *Târîh-i Sîstân*, 303; Mîrhând, IV, 25-26; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK, Ankara, 1989, 16; Abdullah Duman, "Gazneliler Hanedanlığı'nda Bir Vefa Örneği: Buğracık b. Cûk/Karabeckem", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, Van, 2020, 291-292.

²⁰¹ Utbî, 206-207; İbnü'l-Esîr, IX, 133; *Târîh-i Sîstân*, 303-304; Abdullah Duman, "Buğracık", 292.

²⁰² İbnü'l-Esîr, IX, 138; *Târîh-i Sîstân*, 304-305.

Halef, oğlunu askerî taktiklerle mağlup edemeyeceğini anlamıştı. Diğer taraftan oğluna karşı mağlup olmayı da gururuna yedirememişti. Bu sebeple bir yolunu bulup onu cezalandırmayı düşünüyordu. Hileye baş vurmaya karar veren Halef, aklından geçen fikri uygulamaya koymak için oğluna bir elçilik heyeti gönderdi. Heyeti görünce sevinen Tahir, babası ile arasını düzeltebileceğine inanarak onunla buluşmak için tek başına kalenin yanına geldi. Tahir babasını görünce rikkate gelerek ona sarıldı, ellerini öpüp ağladı. Ancak Halef'in oğluna karşı aynı merhameti göstermeye hiç niyeti yoktu. O, *çok şükür* diyerek daha önce pusuda bekleyen adamlarına emir komutunu verdi. Halef'in adamları, Tahir'in duygusal anlamda çok zayıf olduğu bir anda onun üzerine çullanıp yakaladılar. Halef, oğlunu bir müddet esir ettikten sonra öldürdü. Tahir'in acı sonunu öğrenen gerek halk gerekse de ayyârlar Halef'e karşı nefret duyguları beslemeye başladılar. Sicistan büyükleri çok geçmeden Halef'i lider olarak görmek istemediklerini dile getirdiler. Nitekim onun adını hutbeden çıkarıp sadece Gazneli Mahmud'un adını zikrederek bu konudaki kararlılıklarını gösterdiler. Ayrıca durumu Mahmud'a bir mektup ile bildirip Halef'le savaşması için bölgeye davet ettiler. Ayağına gelen fırsatı değerlendiren Sultan Mahmud, ordusu ile derhal Sicistan'a geldi ve halen Tak Kalesi'nde bulunan Halef'i kuşattı.²⁰³

Halef ilk zamanlar Gazneli Mahmud'a karşı gücünün yettiği kadar direndi. Ancak halkın, devlet adamlarının ve askerlerin Gaznelilere destek verdiklerini görünce çaresiz teslim oldu (393/1003). Sultan, Halef'e Sicistan'ın kendisine karşı kin beslediğini, bu sebeple burası dışında istediği yere gidebileceğini söyledi. O ise Cüzcan'a gitmek istediğini ifade etti. Gazneli Mahmud, Halef'in oraya sağ salim ulaşmasını sağladı. Halef, Cüzcan'da dört yıl kaldıktan sonra Mahmud'a karşı kendisine bir destekçi aradı. Bu sebeple Karahanlı İlig Han ile mektuplaşmaya başladı. Gazneli Mahmud, onun isyan planları yaptığını duyunca Halef'i esir aldı. 399/1009 yılına kadar esaret altında kalan Halef, hapiste iken hayatını kaybetti. Onun ölümünün ardından Saffârî ailesi, bölgenin mensubu olduğundan uzunca bir süre daha Sicistan'da yaşamaya imkân buldu. Bu aile, Gaznelilerin ardından Sicistan'a hâkimiyet kuran Selçukluların ve daha sonra Gurluların vasalı olarak yaşamaya devam etti. Saffârîler, bu devletlerin güçsüz oldukları zamanlarda bölgeyi ele

²⁰³ İbnü'l-Esîr, IX, 139 ve 142; *Târih-i Sîstân*, 306-308.

geçirmeye çalıştılar. Ancak bu çabalarında başarı sağlayamadılar. Hanedanlık tüm başarısızlıklarına rağmen Sicistan'daki varlığını XV. yüzyılın sonuna kadar sürdürmeye muvaffak oldu.²⁰⁴

²⁰⁴ İbnü'l-Esîr, IX, 143; Şebânkâreî, 22; *Târîh-i Sîstân*, 308; Mîrhând IV, 29; Hamdullah Müstevfî, 302; Erdoğan Merçil, “Saffarîler”, V, 448.

II. BÖLÜM

2. YA'KUB B. LEYS DÖNEMİ SAFFÂRÎ-TAHİRÎ İLİŞKİLERİ

2.1.Sicistan'ın Tarihi

İran'ın doğu sınırını oluşturan Sicistan sırasıyla Pers, Part ve Sâsânîlerin hükmü altında giren bir bölgedir. İslâmî dönemde buraya ilk akınlar Hz. Ömer'in halifeliği zamanında gerçekleştirildi. Hz. Ömer, ilk olarak Âsım b. Amr ve daha sonra Abdullah b. Umeyr'i Sicistan'ı fethetmeleri için gönderdi (23/644). Müslüman Araplar ve bölge halkı arasında Sicistan'ın dışında şiddetli bir çarpışma meydana geldi. Savaşın sonunda yenilen Sicistanlılar Müslümanlara haraç verme karşılığında sulh yaptılar. Böylece Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Sicistan bölgesi sadece haraca bağlandı. Buraya Müslümanların yerleşmesi, Hz. Osman'ın halifeliği ve sonraki süreçte gerçekleşmiştir. Hz. Ömer'in vefatı ile haraç vermek istemeyen Sicistanlılar üzerine Abdullah b. Âmir tarafından 31/651'de Rebi b. Ziyad gönderildi. Rebi, Sicistan'ın şehirlerini fethedip bir buçuk yıl bölgede valilik yaptıktan sonra buradan ayrıldı. Onun gidişinin ardından Sicistan halkı isyan etti. Bu isyan üzerine İbn Âmir, Sicistan'a Abdurrahman b. Semüre b. Habib'i vali olarak atadı. Abdurrahman, Zerenc hâkiminin iki milyon dirhem ve iki bin hizmetçi çocuk verme şartı üzerine barış antlaşması yaptı.²⁰⁵

Antlaşmanın ardından Sicistan'da bir müddet kalan Abdurrahman, Hz. Osman'ın şehadeti sonrasında kendi yerine Umeyr b. Ahmer'i vekil bırakarak bölgeden ayrıldı. Abdurrahman'ın gidişi ile Sicistanlılar tekrar başkaldırdılar. İktidara geçen Emevîler döneminde ise Sicistan, Muaviye b. Ebu Süfyan'ın atadığı Basra umumi valisi İbn Âmir'in denetimine verildi. İbn Âmir Sicistan'da sık sık yaşanan isyanlara son vermek amacıyla Abdurrahman b. Semüre'yi bölgeye gönderdi. İbn Semüre büyük ölçüde isyanları kontrol altına almayı başardı. Bununla birlikte o, fetih hareketlerini daha geniş tutarak Kâbil de dahil pek çok yeri İslâm hâkimiyetine dahil etti (43/663).²⁰⁶

²⁰⁵ Halife b. Hayyât, 208; Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 62; İbnü'l-Esîr, III, 50,133-134; *Târîh-i Sistân*, 89-92; H. A. R. Gibb, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, (Çev. Hasan Kurt), Çağlar Yay., Ankara, 2005, 31; Osman Gazi Özgüdenli, 274; Mesut Tunç, 4-5.

²⁰⁶ Belâzurî, 456; İbnü'l-Esîr, III, 443-444; İbn Hazm el-Endelüsî, *Halifeler ve Fetihler*, (Çev. Şaban Öz), İlâhiyat Yay., Ankara, 2004, 94-95.

Sicistan, 43/663 yılından itibaren İslâm devletlerinin göndermiş olduğu valiliklerle yönetildi. Emevî halifesi Yezid b. Muaviye, 61/680'de Selm b. Ziyâd'ı Horasan valiliğine; onun kardeşi Yezid'i ise Sicistan'a tayin etti. Yezid b. Ziyâd, Sicistan'a geldi ancak çok geçmeden meydana gelen bir isyanı bastırmak üzere buradan ayrılıp Kâbul'e gitti. İsyanı bastırmaya muvaffak olamayan Yezid, isyancılara karşı yenildi. Bunun üzerine yerine Talhatu't-Talhât diye bilinen Huzaâ kabilesine mensup Talha b. Abdullah b. Halef tayin edildi. Talha, Kâbul'e gelerek sorunları barışçıl bir şekilde düzelterek Sicistan'a gitti. O, Sicistan'da huzuru tesis edip ölümüne kadar burada valilik görevini ifa etti.²⁰⁷ Talha'nın ölümünün ardından Abdullah b. Ümeyye 74/693'te buraya atandı ancak onun valiliği kısa sürdü. Abdülmelik b. Mervan, onu azlederek yerine Ümeyye b. Abdullah'ı tayin etti. Emevî halifesi daha sonra Horasan ile Sicistan'ı Irak valisi Haccac b. Yusuf'un sorumluluğuna verdi. Haccac kendi valileri olan Mühelleb b. Ebî Sufra'yı Horasan'a; Ubeydullah b. Ebî Bekre'yi Sicistan'a tayin etti (78/697).²⁰⁸

Ubeydullah, Sicistan'a geldi ve Haccac'ın emri üzerine haraç ödemek istemeyen Türklere karşı gaza yaptı (80/698). Ancak Ubeydullah'ın büyük bir hezimete uğraması sonucu Haccac, Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ı 80/699-700'de Sicistan'a vali atadı. Abdurrahman b. Muhammed, bölgenin büyük bir kısmını fethettikten sonra Haccac ile anlaşmazlığa düşüp isyan etti ve çok geçmeden Türk hükümdar Rutbil'e sığındı. Sicistan valiliği görevinin boşalması üzerine Haccac, Abdurrahman'ın yerine Kuteybe b. Müslim'i tayin etti. Ayrıca ona Türk hükümdar Rutbil ile savaşmasını emretti. Kuteybe, 92/711'de Rutbil ile karşılaşmak için kolları sıvadı. Ancak Türk hükümdarının barış isteği üzerine savaş yapmadı. Kuteybe'nin valilik döneminde de Sicistan'da tam bir hâkimiyet sağlanamadı.²⁰⁹

Sicistan, Emevîlerin iktidarı boyunca atanan valiler ile kontrol altına alınmaya çalışıldı. Ayrıca bu dönemde sadece Sicistan bölgesine değil Kâbul, Zâbulistan gibi yerlere de hâkim olmak için sürekli bir çatışma halinin varlığı söz

²⁰⁷ Taberî, V, 471-473; İbnü'l-Esîr, IV, 97-98; Gibb, 35.

²⁰⁸ Halife b. Hayyât, 333; Taberî, VI, 322; İbnü'l-Esîr, IV, 333-334, 403; *Târîh-i Sîstân*, 105-106; Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963, 109.

²⁰⁹ Halife b. Hayyât, 336, 371; Taberî, VI, 326-327 ve 468; İbnü'l-Esîr, IV, 409-410; Osman Gazi Özgüdenli, 275.

konusudur. Abbasîler zamanına gelindiğinde ise Sicistan bölgesi ya doğrudan halifenin atadığı ya da Horasan valileri tarafından tayin edilen kişilerce yönetilmiştir. Abbasîler zamanında da bölgede yaşanan isyanların son bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Halife Me'mûn döneminden itibaren Sicistan, Horasan'a atanan Tahirîlere bağlı bir bölge hüviyeti kazanmıştır.

Tahirîler buraya gönderdiği valiler aracılığıyla bölgeyi idare etmeye çalıştılar. Ancak Tahirîlerin buradaki isyanların son bulması için verdikleri yoğun çaba pek bir işe yaramadı. Bu dönemde Sicistan'da yaşanan pek çok isyana öncülük eden grup kendilerini Şurat²¹⁰ ehli olarak tanıtan Hâricîlerdir.²¹¹ Bu grup, Sicistan'ın yerlisi olan Saffârîlerin bölgeye hâkim olmalarına kadar yoğun bir faaliyet göstermiştir. Saffârîlerin Sicistan'ı uhdelere almalarının neticesinde Hâricî isyanlarını büyük ölçüde kontrol altına alındı. Bundan sonra Sicistan bölgesi sırasıyla Sâ mânîler (875-999), Gazneliler (963-1187), Selçuklular (1040-1157), Gûrlular (1148-1215) Harezmsâhlar (1097-1231) ve İlhanlıların (1256-1353) hâkimiyetine geçti.²¹²

2.2.Tahirîler Döneminde Sicistan

Halife Me'mûn, kardeşi Emîn'den iktidarı aldıktan sonra kendisinden önceki halifelerin aksine Horasan'ın Merv şehrini başkent ilan etti. Bu, Bağdad halkının kabulleneceği bir davranış değildi. Nitekim Abbasîlerin kadim başkentinin sakinleri yeni bir halife arayışı içerisine girdiler. Bağdadlıların bu arayışından endişe duyan Me'mûn, eski başkente dönmenin daha doğru olacağına karar verip Horasan'dan yola çıktı. Böylece o hem Bağdad'da sükûneti tesis etti hem de kendisine muhalif olanları susturdu. Ancak Me'mûn'un Bağdad'a gelişi ile Horasan ve Sicistan'da

²¹⁰ Hâricîlerin beğendikleri ve kendilerini ifade için kullandıkları bir isim olup "Allah yolunda savaşıp O'nun rızası için canlarını ve mallarını satan ve Allah'ın da bunları cennet karşılığı satın aldığı kimseler" (Tevbe 9/111) anlamına gelmektedir. Ethem Ruhi Fırlalı, "Hâricîler", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 169.

²¹¹ Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanan Sıffin Savaşı'nda tahkim hadisesi ile ortaya çıkmış bir gruptur. Hz. Ali savaşı kazanacakken Muaviye Kur'an'ın aralarında hakem olmasını teklif ederek bu durumu lehine çevirmeyi düşündü. Hz. Ali savaş konusunda ısrar etse de ordunun çoğunluğunu oluşturan bedevî karakterli bir grup onu Muaviye ile barış masasına oturtmaya zorladı. Muaviye hile ile halifeliği Hz. Ali'den alınca da onu zorlayan bu grup; çıkanlar, Hz. Ali'den ayrılanlar anlamına gelen Hâricî adını aldı. İslâm tarihi boyunca yer yer isyanlara kalkışan Hâricîler, Hz. Ali'nin halifelik döneminde Sicistan'a gelmeye başladılar. Orada yeterince güçlenince özellikle Abbasîler döneminde Horasan ve Sicistan'da çıkan isyanlarda ön saflarda yerlerini aldılar. İbnü'l-Esîr, III, 271; Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Siyâsî, İtikâdî, ve Fıkî Mezhepler Tarihi*, (Haz.: Mevlüt Karaca), Hisar Yay., İstanbul, 2011, 64.

²¹² Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 67; *Târîh-i Sîstân*, 4-5.

yaşanan iktidar boşluğundan yararlanmak isteyen Haricî gruplar kendilerini meydanlara attılar. Başkentte hâkimiyetini sağlamlaştırmakla uğraşan halife; bölgenin siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik yönlerine vakıf olan Tahir b. Hüseyin'i Horasan, Maşrık²¹³ ve Sicistan'a atayarak ortaya çıkan Haricî isyanları ile ilgilenmesini istedi (205/820-821).²¹⁴ Tahir b. Hüseyin'in Horasan'a tayini ile ilgili bilgileri birinci bölümde ayrıntılı olarak anlattığımızdan burada kısa bir şekilde değinmekle yetindik.

Tahir b. Hüseyin, Horasan'a geldikten sonra Sicistan'ı valiler göndermek suretiyle yönetti. Tahir'in halefleri de onun yolundan giderek atadıkları valiler aracılığıyla bölgeyi idare ettiler. Tahir'den sonra başa geçen oğlu Talha (207-213/822-828) Horasan valiliği boyunca Hâricîlere ev sahipliği yapan Sicistan'da yaşanan isyanlarla uğraştı. Bunlar arasında en tehlikelisi Hamza el-Hâricî'nin liderliğinde gerçekleşen isyandı.²¹⁵ Talha, bu isyanı bastırmak amacıyla Sicistan'a valiler tayin etti. O, ilk olarak İlyas b. Esed es-Sâmânî'yi görevlendirdi. İlyas, 19 Safer 208/3 Temmuz 823'de Sicistan'a vardı ancak çok geçmeden yerine Muhammed b. Huzayn atandı. Talha, Muhammed'den sonra da art arda vali değiştirmeye ve Sicistan'daki kaosu ortadan kaldırmaya çalıştı. Ancak onun isyanı sonlandırmak için sürekli vali değişikliğine gitmesi istenilen sonucu vermedi. Talha (207-213/822-828) yedi yıllık görevi süresince en çok Sicistan'da huzuru tesis etmekle uğraştı.²¹⁶ Hatta onun ölümü de Hâricîlerle yaptığı bir savaş esnasında gerçekleşti. Talha, Hamza el-Hâricî ile yaptığı savaşların birinde rahatsızlandı ve Hamza'yı ortadan kaldırmayı başardıktan sonra 213/828'de vefat etti.²¹⁷

Talha'nın ölümü Horasan'daki Hâricîlere cesaret verdi. Hâricîler Nîsâbûr'a bağlı el-Hamrâ köyünü istila ederek isyan bayrağını çektiler. Bunun üzerine Me'mûn Talha'nın kardeşi Abdullah b. Tahir'i Horasan ve ona bağlı yerlere tayin etti.

²¹³ Ya'kubî, eserinde Maşrık denilen doğu bölgesi ile ilgili müstakil bir bölüm ayırmaktadır. Ona göre Maşrık yerleşim alanları içerisinde şunlar yer almaktadır: Cebel, Saymara, Hulvan, Dinever, Kazvin, Zencan, Azerbaycan, Hemezân, Nihâvend, Kerac, Kum, Isfahan, Rey, Kûmis, Taberistan, Cûrcân, Tûs, Nîsâbûr, Merv, Bûşenc, Bâdegîs, Sicistan, Kirman, Tâlekân, Cûzecân, Belh, Merverûd, Huttel, Buhara, Soğd, Semerkand, Fergana, İştâhanc, Şâş. Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 51-75.

²¹⁴ Taberî, VIII, 577; İbnü'l-Esir, VI, 313; İbn Tagrıberdî, II, 224; Carl Brockelmann, 114.

²¹⁵ Mîrhând, IV, 5.

²¹⁶ *Târîh-i Sistân*, 165-167.

²¹⁷ Gerdîzî, 1-2; Mîrhând, IV, 6.

Abdullah, daha önce Me'mûn tarafından Bâbek isyanını bastırmak amacıyla Cibâl, Ermeniyeye ve Azerbaycan'a atanmıştı. Kendisi yeni göreve geldiği esnada Bâbek'i ortadan kaldırmak için Dînever'de savaş hazırlığı içerisinde idi.²¹⁸ Abdullah b. Tahir, yeni görev yerine gitmek için hazırlanırken Hâricîlerle savaşıması için Aziz b. Nuh'u önden gönderdi. On bin kişilik bir birlikle giden Aziz, onlardan pek çok kimseyi öldürerek isyanı bastırdı.²¹⁹

Aziz b. Nuh'un isyanı bastırması bölgede yaşanan Hâricî başkaldırılarının tamamen bittiği anlamına gelmiyordu. Bunun farkında olan Abdullah b. Tahir (214-230/829-844), kalıcı bir huzur için Sicistan'a Muhammed b. el-Ahvâs'ı tayin etti. Onunla birlikte fukahâdan Hasan b. Amr, Şârek b. en-Nazr ve Yâsir b. Ammâr b. Şûcâ'yı da görevlendirdi. Muhammed, Hâricîlerle Ramazan 215/Kasım 830'de savaşa girerek onlara büyük bir darbe indirdi ve neticeyi de Abdullah b. Tahir'e bildirdi. Bunun üzerine Abdullah, Hâricî isyanlarını kökünden kazıyabilmek için Aziz b. Nuh komutasında bir birliği daha Sicistan'a yolladı. Muhammed ve Aziz'in birleşik ordusu, Gerya'da Hâricîler ile savaştı. Her iki taraftan da birçok kişi yaşamını yitirdi. Savaşın sonunda Aziz ve Muhammed'in orduları Sicistan'a dönerken Ebû Avf'ın liderliğinde bulunan Hâricî ordusu Kerkûy'a gitti.²²⁰

Muhammed ve Aziz, Hâricîler ile tekrar karşılaşmak için bir müddet Sicistan'da hazırlık yaptılar. Zilkâde 215/Aralık 830'de yola çıkan ordunun komutanlığını Aziz b. Nuh eline aldı. Aziz, Sicistan'a bağlı Curvadken denilen yerde Hâricîlerle savaştı ancak yenilerek öldürüldü. Bunun üzerine komutanlığa Abdullah b. Tahir'in amcası Huzayn b. el-Huzayn geçti. Aziz'in Hâricîler karşısındaki yenilgisini öğrenen Abdullah, Abbas b. Hâşim ve İlyas b. Esed'in başında bulunduğu yeni bir takviye ordusunu Sicistan'a gönderdi. Bu arada Hâricîlerden bir grup Ebû Avf başkanlığında Gürgân tarafına gitmişlerdi. Huzayn b. Huzayn da Ebû Avf'a saldırmak istediğinden ordusu ile birlikte Zilhicce 216/ Ocak 832'da yola çıktılar. Huzayn, havanın soğuk olması ve çölde bulunmaları sebebiyle yolunu kaybetti. Buradaki yollara hâkim olan Hâricîler onlara ani bir baskın yaptılar. Önce neye uğradığına şaşırان Huzayn, çok geçmeden kendisini toparlayarak ordusunu idaresini

²¹⁸ Gerdîzî, 2; İbnü'l-Esîr, VI, 359; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIV, 142.

²¹⁹ Gerdîzî, 2.

²²⁰ *Târih-i Sîstân*, 168.

tekrar ele almayı başardı. Daha sonra aralarında kıyasıya bir mücadele başladı. Bu seferki savaşta Hâricîlerin can ve mal kayıpları çok fazla oldu. Onlardan sadece birkaç kişi canını kurtararak kaçmayı başardı. Hâricîlerin bu yenilgisine rağmen bu savaşta Sicistan valisi Muhammed b. el-Ahvas hayatını kaybetti.²²¹

Muhammed'in öldürülmesi sonucu valiliğe Huzayn b. el-Huzayn geçti (217/833). O, Muhammed b. Zâhir komutasında bir grubu Hâricîlerle savaşması için görevlendirdi. Muhammed, onlardan bir grup ile yaptığı savaş sonunda galibiyet elde etti. Hâricîlerin başları kesilerek Abdullah b. Tahir'e gönderildi. 218/834 tarihinde ise Abdullah b. Tahir, Hüseyin b. Abdullah es-Sayyârî'yi Sicistan'a vali atadı. Hüseyin b. Abdullah, Hâricîlerle mücadeleden ziyade onlara destek olduğu gerekçesiyle şehrin âlimlerini sürgün etmekle uğraştı. Ayrıca Hüseyin'in valilik döneminde Hirmet Nehri kurudu, Sicistan'da büyük bir kıtlık ve sefalet ortaya çıktı. Hatta şehrin tüccarları, zenginleri bile yaşamlarını yitirdiler. Yoksullara yardım yapılarak bu durum hafifletilmeye çalışıldı.²²²

Bölgede bir yandan savaş bir yandan yoksulluk gibi olumsuzluklar Sicistan'ın Tahirî ailesine olan güvenini zedeledi. Bu durumu fırsata çevirip bir menfaat sağlamaya çalışan Abdullah el-Cibâlî adında birisi Büst'te isyan etti. Çıkan hemen her isyana destek olan Hâricîler de el-Cibâlî'nin yanında yerlerini aldılar. Hüseyin b. Abdullah, isyanı bastırmak üzere Muhammed b. Seyf'i bir birliğin başında gönderdi. Muhammed b. Seyf savaşmaktan yana olmayıp el-Cibâlî ile anlaşma yoluna gitti. Anlaşmayı kabul eden el-Cibâlî'ye hil'at dahi giydirdi. Hâricîler bu isyanda umduklarını bulamayınca Muhammed b. Yezid önderliğinde isyana kalkıştılar. Büst valisi Abdus, Hâricîlerle savaşarak onları yenilgiye uğrattı. Bu olaydan bir müddet sonra Sicistan valisi Hüseyin b. Abdullah 222/837'de hayatını kaybetti. Abdullah b. Tahir onun yerine İlyas b. Esed'i atadı. Sicistan'a gelen İlyas, burada devlet hazinesinden hiçbir şey kalmadığını görünce halkın mallarına el koydu ve Hâricîleri takip etmek için harekete geçti. Bu arada Hâricîler Kirman'da bulunuyorlardı. İlyas b. Esed, Hâricîlerin izini sürdüğü esnada Abdullah b. Tahir, Sicistan'a Nasr es-Sayyârî'yi atadı. Yeni vali, Büst'te Muhammed b. Vâsıl'ın etrafına toplanarak isyan eden Hâricîlerle savaşması için oğlu Sayyâr b. Nasr'ı görevlendirdi. Ancak Sayyâr,

²²¹ *Târih-i Sistân*, 169.

²²² *Târih-i Sistân*, 169-172; Hasan Kurt, 76.

Hâricîlerle yaptığı savaşı kaybedip esir düşünce Nasr, onlarla mücadeleyi bırakıp oğlunun canını kurtarmanın derdine düştü. O, bu amaçla Hâricîlere elçilik heyeti göndererek oğlunu serbest bırakmalarını istedi. Hâricîler, valinin isteğini geri çevirmediler.²²³

Abdullah b. Tahir, Nasr'ın oğlunun esaretinin ardından 225/840'de Sicistan'a İbrahim b. el-Huzayn el-Kavsî'yi yönetici olarak atadı. İbrahim, halka iyi davranarak sorunlarını dinledi. Bu sebeple onun döneminde isyanlar azaldı. Ayrıca o, oğlu İshâk'ı da Büst'e vali olarak atadı. İshâk'ın adaletli tutumu, halkla iyi münasebetler kurması burada yaşanan isyanları sona erdirdi. İbrahim b. el-Huzayn valilik görevini sürdürdüğü esnada Abdullah b. Tahir vefat etti ve yerine oğlu Tahir geçti. Tahir b. Abdullah, İbrahim'i Sicistan'daki görevinde bıraktı.²²⁴ Tahir döneminde de Sicistan bölgesinde sık sık Hâricî isyanları yaşandı. Bu isyanların en önemlisi Tahirîleri zor duruma düşüren, otoritelerini sarsan ve nihayetinde ailenin yıkılmasına sebep olan Saffârîler tarafından yapılmıştır.

2.3.Ya'kub b. Leys'in Tarih Sahnesine Çıkışı

Ya'kub b. Leys isminin ilk defa zuhuru Sicistan'da Tahirî ailesine karşı Salih b. en-Nadr önderliğinde gerçekleşen isyan ile oldu. İbnü'l-Esîr, Salih ismini 237/851-852 olaylarını anlatırken Salih b. Nadr el-Kinânî ve 253/867 yılı hadiselerini ele alırken Salih el-Mutavvaî şeklinde tarihe not düşmektedir. Aynı müellif onun Haricîlerle yapılan savaşların birinde hayatını kaybettiğini yazmıştır.²²⁵ Bunun yanı sıra İbn Hallikân aynı şahsı Büst ehlinde olan Salih b. Nadr el Kinânî el-Mutavvaî olarak zikredip herhangi bir sebep belirtmeksizin öldüğünü kaydetmiştir.²²⁶

Salih'in hayatı ile ilgili en ayrıntılı bilgiyi ise anonim bir eser olan *Târîh-i Sistân* adlı kitaptan bulmak mümkündür. Bu eserden elde ettiğimiz bilgilere göre Salih, Sicistan'a bağlı Büst'te Tahirîlere karşı isyan bayrağını çekerek ayyârları²²⁷

²²³ *Târîh-i Sistân*, 172-173.

²²⁴ *Târîh-i Sistân*, 174-175.

²²⁵ İbnü'l-Esîr, VII, 60, 156.

²²⁶ İbn Hallikân, VI, 402.

²²⁷ Ayyâr, kavramı "çok gezip dolaşan, aylak, başıboş, avare, hilekâr, düzenbaz, dolandırıcı, zeki, kurnaz, gözü pek ve atılğan" kimse şeklinde tanımlanmakta olup İslâm tarihinde maişet derdine düşmeyen, günü birlik bir yaşam sürüp kendi çıkarları için toplum düzenini bozan ayak takımından bir grup için kullanılmaktadır. Nevzat Keleş, "Büveyhîler Devrinde Bağdad'da Asayiş: Ayyârlar, Şâtırlar, Dâ'irler ve Hırsızlar", *Turkish Studies*, 12/9, Ankara, 2017, 63.

kendi çevresinde topladı. Bu ayyârlar arasında Ya'kub b. Leys de var idi. Salih, Büst'ü ele geçirdikten sonra halktan vergi toplayarak ordusunu güçlendirdi ve çevresinde kendisine itaate yanaşmayan gruplarla savaştı. Hâricîlerin lideri Ammâr b. Humâd, Kiş'te isyan edince onun üzerine ayyârların büyükleri olan Ya'kub b. Leys, Dirhem b. Nasr ve Kesîr b. Rakkad'ı gönderdi. Ammâr el-Hâricî, Salih b. en-Nadr'ın ordusu karşısında yenilgiye uğradı.²²⁸

Büst'te yaşanan olaylara müdahale etmek isteyen Sicistan valisi İbrahim b. el-Huzayn²²⁹, oğlu Muhammed'i 239/854 tarihinde buraya yolladı. Muhammed, Salih ile Zemindâver'de savaşıarak onu yendi. Salih yenilginin ardından ayyârlardan Leys'in üç oğlu Ya'kub, Amr ve Ali, Dirhem b. Nasr, Ser Navak diye bilinen Hamid b. Amr'ın da desteklerini aldıktan sonra çöl yolundan Sicistan'a gitmeye karar verdi. Vali İbrahim, Sicistan'a giren Salih karşısında tutunamayarak şehri terk etti (239/854). İbrahim b. el-Huzayn, Hâricîlerden Ammâr b. Humâd ile birleşerek Salih ile tekrar karşılaşmak için kolları sıvadı. Ancak kendisi bu karşılaşmada Hâricîleri temsil eden beyaz bayrakla savaşa girerek olayın kendi aleyhine bir seyir izlemesine sebep oldu. Bu durum karşısında Hâricîlerden hoşlanmayan Sicistan halkı, Abbasîlerin simgesi kabul edilen siyah bayrakla savaşı yöneten Salih ve taraftarlarına destek çıktı. Halkın yardımını da alan Salih ile Tahirî valisi İbrahim arasında çok çetin bir savaş yapıldı. Savaş sonunda Salih gücüne güç katarken İbrahim yenilgiye uğrayarak Heysûn'a kaçtı.²³⁰

Yenilgiyi hazmedemeyen İbrahim, Horasan valisi Tahir b. Abdullah'tan takviye istedi. Tahir ona destek amacıyla bir ordu gönderdi. Bunu duyan Salih ise İbrahim'e gözdağı vermek için onun taraftarlarından olan Hemdân Yahya isimli bir kişinin sarayını yağmaladı. Bu arada Osman b. Affan adlı birisi Büst'te bulunan İbrahim'in oğlu Muhammed'i yanına davet edince o, ordusuyla Büst'en ayrıldı. Gece yolunu kaybeden Muhammed, sabaha karşı Ya'kub b. Leys ve Hamid Ser Navak'ın saldırısına uğradı. Bu saldırı çok geçmeden bir savaşa dönüştü. İki ordu arasında Mînûhenef denilen yerde ufak bir çarpışma yaşandı. Bu çarpışmanın neticesinde

²²⁸ *Târîh-i Sistân*, 177.

²²⁹ İbn Havkal Hudayn yerine Hüseyin ismini kaydetmiştir. İbn Havkal, 364.

²³⁰ *Târîh-i Sistân*, 178-180; Erdoğan Merçil, "Saffarîler", V, 418; Mesut Tunç, 12-13.

Muhammed b. İbrahim ağır bir yenilgiye uğrayarak Heysûn'da bulunan babasının yanına kaçtı.²³¹

İbrahim ve ardından oğlu Muhammed'in yenilgileri sayesinde bölgeye tamamen hâkim olan Salih b. en-Nadr, Sicistan büyüklerinin evlerini yağmalayarak memleketi Büst'e götürmek istedi. Bu durum Ya'kub ve ayyârların büyükleri tarafından hoş karşılanmayarak onur kırıcı bir durum olarak addedildi. Muhtemelen Ya'kub ve ayyârların büyükleri, savaşlarda başarı gösterdiklerinden dolayı ganimette kendi hisselerine de pay düşmesi gerektiğini düşünerek buna karşı geldiler. Kendisine karşı muhalif bir grubun ortaya çıkmak üzere olduğunun farkına varan Salih, böyle bir işe kalkıştığına pişman oldu. Hemen Büst'te bulunan naibi Mâlik b. Merdûye'ye durumu bildiren bir mektup yazdı. Mâlik, beş yüz kişilik bir süvari ordusu ile Sicistan'ın yakınlarına geldi. Salih, Mâlik'e katılmak için harekete geçerken Ya'kub ve arkadaşları onun kaçmasını engellemek için takibe koyuldular. Salih, Mâlik ile buluştuktan sonra Ya'kub ile aralarında muazzam bir savaş meydana geldi. Bu savaşta Mâlik öldürülürken Salih birkaç adamıyla birlikte Büst'e kaçmaya yeltendi. Ya'kub onu takip ederek Nukân'a geldi. İki tarafın 244/858'de karşılaşmaları sonucunda Ya'kub savaşı kazandı ancak kardeşi Tahir'i kaybetti. Öte taraftan yenilgiye uğrayan Salih ise canını kurtarmak için bölgeyi terk etti. Ya'kub, Salih'in Büst'e götürmek için yanında taşıdığı hazinesine el koydu. (244/858).²³²

Salih'in gidişi ile Sicistan'da doğan otorite boşluğunu doldurmak amacıyla yeni bir lider seçme ihtiyacı doğdu. Ayyârlar toplanarak Dirhem b. Nasr'a²³³ biat ettiler. Ya'kub b. Leys, Salih b. en-Nadr'a yaptığı gibi Dirhem'e de destek olmaktan çekinmedi. Bu desteğe karşılık Ya'kub Büst valisi oldu. Kısa bir süre sonra Ya'kub'un cesareti, atılganlığı ayrıca ileri görüşlülüğü halk ve ordu tarafından takdirle karşılandı. Bu durum karşısında kıskançlık duygularına esir olan Dirhem, Ya'kub'a karşı nefret duymaya dahası onu ortadan kaldırma planları kurmaya başladı. Nitekim o, bir müddet sonra hasta olduğunu söyleyerek sarayına çekilirken askerlerine Ya'kub'u etkisiz hale getirmeleri emrini verdi. Başına gelecekleri

²³¹ *Târîh-i Sistân*, 180.

²³² *Târîh-i Sistân*, 181; Abdullah Duman, "İztarbet", 427; Vural Öntürk, "Saffârî Emîri", 221.

²³³ İbnü'l-Esîr kitabında Dirhem b. Hüseyin derken İbn Hallikân ise eserinde hem Dirhem b. Hüseyin hem de Dirhem b. Nadr şeklinde zikretmiştir. İbnü'l-Esîr, VII, 61; İbn Hallikân, VI, 402, 416.

öngören Ya'kub, daha erken davranarak Dirhem'e ansızın saldırdı ve onu esir etti. Bu vakanın hemen ardından lidersiz kalan Sicistan, Ya'kub'un hâkimiyeti altına girdi. (247/861).²³⁴

Ya'kub ile Dirhem arasında yaşanan ilişki muhtelif kaynaklarda farklı şekillerde anlatılmaktadır. Bazı kaynaklara göre ordu, Dirhem'in yöneticilikten anlamadığı ve zayıf bir kişiliğe sahip olduğu gerekçesi ile kendi gözdeleleri konumundaki Ya'kub b. Leys'e biat etmeye meylettiler. Buna karşılık Dirhem ise orduyla aynı görüşe sahip olup Ya'kub'un bu göreve daha layık olduğunu düşünerek koltuğunu ona devretmiştir.²³⁵ Diğer kaynaklarda ise Dirhem b. Nasr çok başarılı bir yöneticiydi. Horasan valisi Tahir b. Abdullah, bu durumu kendi iktidarı açısından tehlikeli bir durum addederek onu yakaladı ve Bağdad'a gönderdi. Burada bir müddet hapis hayatı yaşayan Dirhem, daha sonra serbest kalarak halifenin hizmetine girdi.²³⁶

İbn Havkal ise Ya'kub b. Leys'in Dirhem'in tüm işlerini, taraftarlarını kendi kontrolüne aldığını ve nihayetinde onun reisliğini de elinden aldığını kaydetmiştir. Hatta Dirhem ona koltuğunu vermekle kalmayıp Ya'kub'un hizmetine de girdi. Buna karşılık Ya'kub, Dirhem'e sürekli iyiliklerde bulundu. Daha sonra Dirhem hacca gitmek için ondan izin aldı. Ya'kub da izin verdi. Dirhem hac dönüşü Abbasîlerin başkentine giderek halifenin hizmetine girdi.²³⁷

2.3.1. Ya'kub b. Leys'in Saffârî Hanedanlığını Kurması

Ya'kub b. Leys Sicistan'ı ele geçirdikten sonra ordusunun maaşlarını ödedi, halka iyi davrandı, esirleri özgürlüklerine kavuşturdu ve halktan kendisine sadık olacaklarına dair yeminler aldı. Ya'kub, Sicistan halkının güvenini kazandıktan sonra Halife Mu'tezz'e (866-869) bir mektup gönderdi. Ya'kub, ona itaat edip kötü kimselerle savaştığını bildirdi. Bundan sonra o, Sicistan'da iktidarını güçlendirmek ve karşısında duran kişilerle mücadele için kolları sıvadı. İlk iş olarak Hâricî lider Ammâr'a bir mektup yazarak gözdağı verdi.²³⁸ Böylece bir müddet Hâricîlerle savaşı

²³⁴ *Târîh-i Sistân*, 182; Abdullah Duman, "İztarbet", 427; V. V. Barthold, *Türkistan*, 237.

²³⁵ İbnü'l-Esîr, VII, 61; İbn Hallikân, VI, 403; W. Barthold, "Saffârîler Tarihi Hakkında", (Çev. Mehmet Altay Köymen), *Belleten*, XVI, Ankara, 1943, 329.

²³⁶ İbnü'l-Esîr, VII, 156; İbn Hallikân, VI, 402.

²³⁷ İbn Havkal, 364.

²³⁸ İbnü'l-Esîr, VII, 156; *Târîh-i Sistân*, 183-184.

erteleyen Ya'kub, eski dostu ve yeni ezeli düşmanı Salih b. en-Nadr'ı ortadan kaldırmak için harekete geçti.

Ya'kub, Sicistan'da gerekli hazırlıkları yapıp kendi yerine kardeşi Amr'ı vekil bıraktıktan sonra Salih'i ortadan kaldırmak için ordusuyla yola çıktı (248/862). O, Salih'in bulunduğu Büst'e geldiğinde aralarında pek çok savaş yaşandı. Savaşları kazanamayacağını anlayan Salih, strateji değişikliği yaparak Büst'ten kaçtı ve çöl yolunu kullanarak Sicistan'a girdi. Sicistanlılar Ya'kub'un ordusunun geldiği zannına kapıldıklarından çıkan gürültüye pek itibar etmediler. Ancak çok geçmeden gelen kişinin Salih olduğu ve Sicistan'ı kuşattığı anlaşıldı. Kuşatma sırasında evinin tamiratıyla ilgilenen Amr b. Leys, direnç göstermek için çok geç kalmıştı. Salih, Amr ve Sicistan'da bulunan ileri gelenleri esir aldı. Bu olaydan yalnız bir gün sonra Ya'kub, Salih'in peşinden Sicistan'a geldi. İkili arasında yapılan savaşı kaybeden Salih tekrar Büst'e kaçtı. Ya'kub ise kardeşi Amr'ın sağ salim kurtulduğuna şükredip yoksullara elli bin dirhem dağıttı.²³⁹

Ya'kub'un bir kez daha Sicistan'a hâkim olması Hâricî grupların onun tarafına geçmesinde önemli bir rol oynadı. Özellikle de Hâricîler arasında önemli bir konuma sahip olan Ezher b. Yahya'nın çabaları işe yaradı. O, Hâricîlere mektuplar göndererek Ya'kub'u övdü ve bunun sonucunda bin kişi Ya'kub'un ordusuna katıldı. Ya'kub onların büyüklerine çeşitli hediyeler vererek gönüllerini kazandı. Ayrıca onlara *aranızda serhenk olan kim varsa ona emirlik veririm. Kim süvari ise serhenkliğini yükseltirim. Aranızda yaya asker kim ise onu süvari yaparım ve sonuç olarak aranızda her kim yeteneğini gösterirse onun durumunu yükseltirim* dedi. Böylece onlara makam sözü vererek kendisine sadık kalmalarını sağladı.²⁴⁰

Hâricîlerin katılımıyla daha da güçlenen Ya'kub, Salih ile tekrar karşılaşmak için iki bin kişiden müteşekkil bir süvari birliği hazırlattı. Ya'kub'un Büst'e gelmekte olduğunu haber alan Salih b. en-Nadr, Zemindâver ve Zabûlistan hâkimi olan Zunbil'e²⁴¹ sığındı. Ya'kub ise Büst'e geldi, onun hazinelerine ve savaş malzemelerine el koydu (249/863). Ya'kub'un seferde olmasını fırsata çevirmek isteyen Esedûye el-Hâricî Sicistan'a saldırmaya teşebbüs etti. Ya'kub haberi alır

²³⁹ *Târîh-i Sistân*, 185.

²⁴⁰ *Târîh-i Sistân*, 185; Mesut Tunç, 13-14.

²⁴¹ Rutbil veya Zunbil dönemin Türk meliklerine verilen genel bir isimdir. İbn Hallikân, VI, 403.

almaz Büst'ten dönerek Esedûye ile savaşıp onu yenilgiye uğrattı. Daha sonra Esedûye'nin başını gövdesinden ayırarak halka teşhir etti. Bu meseleyi hallettikten sonra tekrar Büst'e geldi. Bu arada Salih Ya'kub'un ayrılmasının ardından tekrar memleketine dönüş yapmıştı.²⁴²

Salih, Ya'kub'un geldiğini öğrenince bir kez daha kaçmak için şehri terk etti ancak Ya'kub Ruhhed denilen yerde ona pusu kurmuştu. Olayları duyan Zunbil ise fillerle destekli ordusunu hazırlayıp yola çıkmıştı. Salih ve Zunbil ile Ya'kub arasında şiddetli bir savaş yaşandı. Bu savaşı Salih kazanmak üzereyken Ya'kub, elli süvari seçerek Zunbil'e saldırılarını emretti. Süvariler verilen emir doğrultusunda hareket ederek Zunbil'i öldürmeyi başardılar. Bu durum Salih ve taraftarlarının motivasyonlarının düşmesine hatta savaş düzenlerinin bozulmasına sebep oldu. Salih savaşın aleyhine sonlanacağını anlayınca yeniden kaçtı. Ancak Ya'kub'un onun peşini bırakmaya niyeti yoktu. Adamlarından Şahin b. Rûşen'i onu yakalaması için gönderdi. Şahin, Salih'in izini bularak onu esir etti ve ardından Ya'kub'a teslim etti. Bir müddet hapis hayatı yaşayan Salih, tutuklu bulunduğu esnada hayatını kaybetti. Böylece Ya'kub ile Salih'in yaklaşık dört yıllık savaşları da sona ermiş oldu.²⁴³ Ya'kub Salih ile yaptığı bu savaş sayesinde muazzam bir servetin sahibi oldu. Zunbil'in tahtını, fillerini, servetini ve daha nice ganimetleri toplayarak iki bin gemilik yükü Sicistan'a gönderdi.²⁴⁴ Ya'kub, Zunbil'in yeğeni Salih b. Hecer'i Saffârî hanedanlığı adına Ruhhac'a ve aile fertlerinden Halef b. Leys'i Büst'e vali tayin etti.²⁴⁵

2.3.2. Ya'kub b. Leys'in Sistan'daki İsyanlara Son Verişi

Ya'kub b. Leys, Salih'ten kurtulduktan sonra Sicistan'a kök salan Hâricî isyanları ile mücadelesini sürdürdü. Ya'kub için bu isyanlar Sicistan'a hâkimiyet sağladığından bu yana kendisine ayak bağı olarak gördüğü ikinci mesele idi. Hatta o, Hâricî gruplarla yaptığı savaşların birinde yara almıştı.²⁴⁶ Ya'kub, gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Ammâr el-Hâricî ile karşılaşmak üzere Nişek'e geldi. Ammâr, olanlardan bîhaber olmanın verdiği gafletle hazırlıksız yakalandı. O ana kadar her

²⁴² *Târih-i Sistân*, 186.

²⁴³ Abdullah Duman, "İztarbet", 428.

²⁴⁴ *Târih-i Sistân*, 186-187.

²⁴⁵ *Târih-i Sistân*, 187; Erdoğan Merçil, "Saffarîler", V, 421.

²⁴⁶ İbn Hallikân, VI, 405.

savaşında galibiyetle çıkan Ya'kub Nişek Savaşı'ndan da zaferle ayrıldı (251/865). Hâricîler nezdinde büyük bir önemi olan Ammâr'ın yenilgisi onların dağılmasına ve şehri tek etmelerine sebebiyet verdi. Onların bir kısmı İsfizâr Dağları'na giderken bir kısmı Hindkanan Ovası'na çekildiler.²⁴⁷

Hâricî isyanlarını büyük oranda bastıran Ya'kub, daha önce Ruhhac'a atadığı Zunbil'in yeğeni Salih b. Hecer'in isyan haberi üzerine yeni bir sefer düzenledi. Salih, Ya'kub'un kendi üzerine geldiğinden haberi yoktu ve Kuhez Kalesi'ndeydi. Bu sebeple hazırlıksız yakalandı. Ya'kub, kaleyi muhasara etti, aralarında birkaç gün süren şiddetli çarpışmalar yaşandı. Salih, ona karşı koyamayacağını idrak edince intihar etti. Kalede bulunanlar canlarını kurtarmak için Salih'in cesedini aşağıya atarak bağışlanmayı dilediler. Ya'kub onları affederek Zemindâver ve Büst'e yöneticiler atadı.²⁴⁸ Böylece iç sorunlarını sonlandıran Ya'kub halifeye bir mektup ile bağlılığını bildirdi. O, bu mektubuyla topraklarını genişletirken Sâmerâ'dan gelebilecek herhangi bir yaptırım engellemeyi planlıyordu.

2.4.Saffârî-Tahirî İlişkileri

2.4.1. Ya'kub b. Leys'in Herât ve Bûşenc'e Saldırması

İç meselelerini halleden Ya'kub, Sicistan'a Davud b. Abdullah'ı vekil bıraktıktan sonra Tahirîler aleyhine topraklarını genişletmeye başladı. Nitekim bu amaçla Tahirî ailesine bağlı Herât ve Bûşenc'i gözüne kestirdi. Ya'kub, Muhammed b. Evs el-Enbârî'nin²⁴⁹ yönetimindeki Herat'a geldi. Muhammed Herât Kalesi'ni tuttu ve iki taraf arasında günlerce savaş yaşandı. Ancak nihayetinde Ya'kub, burayı topraklarına kattı. O, Herât'ı almak için savaşırken Horasan başkomutanı olan İbrahim b. İlyas b. Esed, Ya'kub ile savaşmak için Bûşenc'e karargâhını kurdu. Bu durumu öğrenen Ya'kub, Herât'ı kardeşi Ali'ye teslim ederek Horasan'ın şehirlerinden olan Herât'a yedi fersahlık uzaklıktaki Bûşenc'e²⁵⁰ geldi. Burada

²⁴⁷ *Târih-i Sistân*, 187.

²⁴⁸ *Târih-i Sistân*, 188.

²⁴⁹ *Târih-i Sistân* Herat valisinin ismini Hüseyin b. Abdullah b. Tahir şeklinde zikretmektedir. *Târih-i Sistân*, 188.

²⁵⁰ İbn Hallikân, II, 523.

aralarında amansız bir mücadele başladı. Tahirî ordusundan birçok kişi hayatını kaybederken ordu komutanı İbrahim, Muhammed b. Tahir'in yanına kaçtı.²⁵¹

Ya'kub ile yaptığı savaşta mağlup olan İbrahim b. İlyas, Muhammed b. Tahir'e (248-259/862-873) gelerek Ya'kub ile ilgili şunları söyledi: *Bu adama karşı savaşmak imkânsızdır. Çünkü o korkunç bir orduya sahiptir. Onlar vicdansızca öldürüp kendilerinden geçerek savaşıyorlar. Onların savaşmaktan başka meşguliyetleri yoktur ve onlar sadece savaşmak için doğmuş gibidirler. Ayrıca bütün Hâricîler Ya'kub ile ittifak edip onun emrinde hareket ediyorlar. Bu yüzden doğru olan Ya'kub'un dostluğunu kazanmaktır. Öyle ki yapacağı kötü şeyler ve diğer Hâricîler ile savaş yok olsun. Ya'kub ciddi, çok asaletli ve doğal bir savaşçıdır.* Bu sözler üzerine korkan Muhammed, dostluğunu kazanmak ayrıca düşmanlığından emin olmak için hemen Ya'kub'a çeşitli hediyelerin yanı sıra elçilik heyeti gönderdi. Muhammed b. Tahir Sicistan, Kâbul, Kirman ve Fars'ın yönetimini ona devrettiğini bildirdi. Bu fırsatı hemen değerlendiren Ya'kub, kendi adına hutbe okutarak bağımsızlığını ilan etti. (253/867)²⁵²

Ya'kub b. Leys bu sefer ile birlikte hâkimiyet alanını genişletmenin yanı sıra Tahirî ailesine mensup bir grubu da esir etti. Halife Mu'tezz (252-255/866-869) esirlerin serbest bırakılması için Şîî İbn Bel'am'ı ona gönderdi. Ya'kub, halifenin isteğini geri çevirmeyerek onları özgür bıraktı.²⁵³ Yak'ub'un Herât ve Bûşenc'deki başarıları hem Tahirîlerin son valisi Muhammed b. Tahir'in hem de çevre illerdeki hükümdarların kalplerine korku saldı. İbn Hallikân ve Gerdîzî'nin kayıtlarına göre kendisinden korkulmasından dolayı cesareti artan Ya'kub b. Leys, Sicistan'ın çevresinde bulunan Türklere karşı da savaştı ve kolaylıkla onları yendi. Hatta Türklerin üç melikini öldürdü. Ya'kub'un kısa sürede bu kadar başarılı olmasından korkan Multân, Ruhhac, Tabeseyn, Zâbulistân, Sind, Mekrân ve diğer melikler, ona karşı daha dikkatli bir siyaset izlemeye başlamışlardır.²⁵⁴

²⁵¹ İbnü'l-Esîr, VII, 156; İbn Hallikân, VI, 404; *Târîh-i Sistân*, 188-189; Abdullah Duman, "İztarbet", 428; Vural Öntürk, "Ravzatü's-Safâ ve Habibü's-Siyer'e Göre Gurlular", *Tarih Okulu Dergisi*, 11, XXXIV, 2018, 132.

²⁵² *Târîh-i Sistân*, 189; Erdoğan Merçil, "Saffârîler", V, 421; Vural Öntürk, "Saffârî Emîri", 226.

²⁵³ İbn Hallikân, VI, 404.

²⁵⁴ Gerdîzî, 6; İbnü'l-Esîr, VII, 156; İbn Hallikân, VI, 403-404; Abdullah Duman, "İztarbet", 429.

2.4.2. Ya'kub b. Leys'in Tahirîlere Bağlı Kirman'ı Ele Geçirmesi

Herat ve Buşenc'i topraklarına katan Ya'kub, eski gücünde olmayan Tahirîlere görünürde bağlı Kirman'ı almak için girişimlerde bulundu. Ya'kub, halifeye bir mektup ile birlikte değerli hediyeler göndererek on beş milyon dirhem miktarında vergi verme karşılığında Kirman'ı istedi. Halife Mu'tezz Ya'kub'un isteğini geri çevirmeyip Kirman'ı onun uhdesine verdiği dair bir mektup gönderdi. Kirman'a sahip olmak isteyen Fars valisi Ali b. Hüseyin b. Kureyş b. Şebel de Tahirîlerin Ya'kub karşısında aciz kaldıklarını halifeye bildirerek Kirman'ın kendisine verilmesini istedi. Mu'tezz, Ali b. Hüseyin'in isteğine de olumlu yanıt verdi. Halifenin bu şekilde davranmasının sebebi hem Ya'kub'a güvenmemesi hem de Ali'nin de vergilerini düzenli ödemeyişine kızması idi. Böylece halife düşman olarak gördüğü bu iki kişiden birinin saf dışı kalmasını sağlayarak yalnızca biriyle uğraşmayı planlıyordu. Nitekim olayların seyri halifenin planladığı şekilde ilerledi. Halifenin mektubunu alır almaz harekete geçen Ya'kub Kirman üzerine yürüdü. Ancak Ali b. Hüseyin ondan önce davranarak Tavk b. Mugallis²⁵⁵ adındaki adamını Kirman'a gönderdi. Tavk, Ya'kub'dan önce buraya gelerek şehri aldı. Ya'kub ise Kirman'a iki günlük yürüyüş mesafesinde olan Bem'e²⁵⁶ gelip karargâh kurdu.²⁵⁷

İki taraf savaş yapmadan iki ay boyunca beklediler. Ya'kub Kirman'ı ele geçirmekten vazgeçmiş gibi davranarak Sicistan tarafına yöneldi. Bu durumu haber alan Tavk, Ya'kub'un gittiğine ve tehlikenin geçtiğine kanaat getirerek eğlenceye daldı. Tavk'ın savaş düzenini bozarak eğlence ile zamanını geçirdiği casuslar tarafından Ya'kub'a bildirildi. Bu haber üzerine Ya'kub, hiç vakit kaybetmeden geri dönerek Tavk ile adamlarının etraflarını sardı. Ya'kub tarafından çıkarılan toz dumanın hayvan sürülerine ait olduğunu sanan Tavk yanıldığını anladı ancak savaş düzenine geçmek için artık çok geçti. Ya'kub, Tavk'ı ve etrafında bulunan az

²⁵⁵ Hamdullah Müstevfi'ye göre Fars hâkiminin adı Ali b. Musta'in'dir. Aynı müellif Tavk b. Mugallis'i ise Tavk b. Kays şeklinde kaydeder. Hamdullah Müstevfi, 299.

²⁵⁶ Kirman şehirlerinden bir olan Bem güzel iklimlidir. Bu şehrin içinde sağlam bir kale bulunmaktadır. Cîrûf'tan daha büyük olan büyük olan Bem'in üç merkezî camisi bulunmaktadır. Bunlardan birisi haricilere, diğeri Müslümanlara aittir. Üçüncüsü de kale içindedir. Burada pamuklu maddeler, türban, Bem türbanı ve hurma üretilir. *Hudûdü'l-Âlem*, 80,82.

²⁵⁷ Taberî, IX, 382; İbnü'l-Esir, VII, 161; İbn Hallikân, VI, 405; Abdullah Duman, "İztarbet", 429.

sayıdaki adamını esir etmeyi başardı.²⁵⁸ Kirman'ı da topraklarına katan Ya'kub, kendi topraklarını genişletirken Tahirîlerin sınırlarını biraz daha daraltmış oldu.

Kirman'ın âkıbetini öğrenen Ali b. Hüseyin, Ya'kub'un Fars bölgesini de ele geçirme düşüncesinde olduğuna dair bir haber aldı. O, Ya'kub'a bir mektup yazarak Tavk b. Mugalles'in kendisinin emri olmadan böyle bir işe kalkıştığını, eğer Kirman'ı isterse verebileceğini ancak Fars'ı alabilmesi için halifenin onayını alması gerektiğini yazdı. Ayrıca halifeden emir gelmeden Ya'kub'un savaşmasının ve kan dökme konusunda hızlı davranmasının ona yakışmayacağını da mektubuna ekledi. Buna karşılık Ya'kub da elinde halifenin menşuru olduğunu ancak şehre girebilirse göstereceğini bildirdi. Ayrıca o, eğer şehre girmesine barışçıl yollarla izin verilmezse kılıçların konuşacağını da mektubunda belirtti.²⁵⁹

Ya'kub'un mektubunu okuyan Ali b. Hüseyin savaştan başka bir çare kalmadığını anlayarak hazırlıklara başladı. O, bir tarafta nehir, öbür tarafta dağlar bulunan Şîrâz geçidine karargâhını kurdu. Bunu yaparak Ya'kub'un kendisine ve adamlarına yaklaşamayacağını düşünüyordu. Buna karşılık Ya'kub, ordugâhını nehrin karşısına yerleştirdi. Daha sonra karşı tarafa giden bir yolun olup olmadığını araştırdı. Ancak herhangi bir yolun olmadığına emin olunca nehrin içinden geçmeye karar verdi. O, yanında bulunan bir köpeği nehre bıraktı. Köpek yüzmeye başlayınca nehrin öbür ucunda bulunan Ali b. Hüseyin'in adamları bu durumla alay etmeye başladılar. Ancak çok geçmeden Ya'kub ve adamları da nehre girerek köpeği takip ettiler. Bu arada Ali b. Hüseyin planının başarıya ulaşmadığını aksine Ya'kub'un kendisine doğru geldiğini görünce eli ayağı birbirine dolandı.²⁶⁰

Bir müddet sonra Ya'kub ve adamları sudan çıktıklarında iki taraf arasında kıyasıya bir mücadele yaşandı. Ali b. Hüseyin ağır bir yenilgiye uğrarken adamları Fars şehirlerine doğru kaçmaya başladılar. Bu savaşın sonunda Ali b. Hüseyin esir alındı. Ayrıca Ya'kub, Şîrâz ve Fars'ı ele geçirdi (255/869). Bu başarılarından sonra Ya'kub halifeye itaatini arz etmenin yanı sıra değerli hediyeler, on kadar beyaz şahin ve Çin şahinlerinden de bir tane gönderdi. O, böyle davranarak Tahirîler aleyhine topraklarını genişletirken halifenin kendisine engel olabilecek bir davranışa girmesini

²⁵⁸ Taberî, IX, 383; İbnü'l-Esîr, VII, 161-162.

²⁵⁹ İbn Hallikân, VI, 407.

²⁶⁰ Taberî, IX, 385; İbnü'l-Esîr, VII, 163.

önlemek istiyordu. Ayrıca Ya'kub halifeyi memnun etmek için Fars'a herhangi bir atama gerçekleştirmedi. Ganimetlerini ve esirlerini de alan Ya'kub, memleketi Sicistan'a döndü. Halife, onun ardından hemen adamlarını göndererek Fars'a yerleşti.²⁶¹

2.4.3. Ya'kub b. Leys'in Birinci Fars Seferi

Ya'kub, Fars'ı halifeye bırakmış olsa da tamamen bu bölgeden vazgeçmemişti. O, 257/870-871 tarihinde burayı elde etmek amacıyla bir kez daha yola koyuldu. Ya'kub'u Fars'tan uzak tutmak isteyen Mu'temid ona hemen Tuğtâ, İsmail b. İshak el-Kâzî ve Ebû Sa'id el-Ensârî'yi elçi olarak gönderdi. Halife, Fars bölgesinden vazgeçmesi karşılığında onun Belh, Toharistan, Sicistan, Kirman ve Sind'i tayin edileceğini vaat etti. Şimdilik halifenin verdiği yerlerle yetinmenin doğru olacağına inanan Ya'kub, istikametini değiştirerek Bâmiyân yolundan Horasan'ın meşhur şehirlerinden biri olan²⁶² Belh'e yöneldi. Bu sıralarda Belh'de hüküm süren Davud b. Abbas, Ya'kub'un geldiğini duyunca şehirden kaçtı. Şehrin sakinleri ise Ya'kub'dan korktuğu için Kûhandez Kalesi'ne sığındılar. Böylece Ya'kub Belh'i kolaylıkla ele geçirdi. Hemen ardından Toharistan'ı ele geçirdi. Bundan sonra ise Kâbul ve Zâbulistan'ı uhdesine almayı başardı. Ele geçirdiği putları bir itaat göstergesi olarak halifeye hediye etti. Daha sonra Büst'ü de alarak burada bir yıl kaldı.²⁶³

2.4.4. Ya'kub b. Leys'in Herat'ı Alışı ve Hâricîleri Kendine Bağlayışı

Ya'kub, Büst'te hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Herat'a yöneldi. Ya'kub'un gelişi ile Herat'ın yöneticisi Abdullah es-Sicezi²⁶⁴ Nîsâbûr'a kaçtı. Ya'kub, şehre gelerek halka iyi davrandı, onlara güzel vaatlerde bulundu. Halk da Ya'kub'u destekledi. Bundan sonra Ya'kub, Keruh²⁶⁵ şehrinde isyan eden ve kendisine el-Mütevekkîl-Alellah unvanını vererek halifelik iddiasında bulunan Haricî lider Abdurrahim'e²⁶⁶ karşı savaş başlattı. Abdurrahim el-Hâricî, Herat'ı ve İsfizâr çevresindeki dağları ele geçirerek isyanı büyüttü. Hatta zaman zaman Horasan

²⁶¹ Taberî, IX, 386; İbnü'l-Esîr, VII, 164; Abdullah Duman, "İztarbet", 430; Hasan Kurt, 113.

²⁶² Yâkût el-Hamevî, I, 479.

²⁶³ Taberî, IX, 476; İbnü'l-Esîr, VII, 206-207; *Târih-i Sistân*, 195; Abdullah Duman, "İztarbet", 430.

²⁶⁴ *Târih-i Sistân* bu ismi Abdullah b. Muhammed b. Salih olarak zikretmiştir. *Târih-i Sistân*, 195.

²⁶⁵ Horasan şehirlerinden olan Kerûh, dağların içinde bulunan zengin bir bölge ile birlikte küçük bir şehirdir. Burada güzel kuru üzüm üretilir. *Hudûdü'l-Âlem*, 56, 59.

²⁶⁶ Gerdîzî, Abdurrahman ismini kaydetmiştir. Gerdîzî, 7.

şehirlerinde de yağma faaliyetleri gerçekleştirmişti. Halk bu yağma hareketlerinden tükenmişti. Ya'kub mevsimin kış ve dağların buz olmasına aldırmadan onu yakalamak için harekete geçti. Ya'kub'un etrafında yarattığı korku karşısında Abdurrahim, onunla savaşmanın kendi aleyhine bir karar olacağını düşünerek bağışlanma diledi. Ya'kub onu affederek İsfizâr, çöl halkı ve Kurdan'ı yönetmesi için ferman verdi.²⁶⁷

Hâricîler, bir müddet sonra Abdurrahim'i öldürerek yerine İbrahim b. Ezher'i ordu komutanı seçtiler. İbrahim, Ya'kub'a itaat ettiğini bildirdi. Ya'kub da ona *sen ve arkadaşların korkmamalısınız. Benim ordumun çoğu ve ileri gelenleri Hâricîdir. Bu yüzden siz onlara yabancı değilsiniz. Eğer sana verdiğim bölge, halkın için yeterli değilse fazla olan nüfusu bana gönder. Ben onlara yardım eder işlerini düzenlerim ve onlar ne isterse gerçekleştiririm. Ancak bu dağlar, çöller senin nüfuz edeceğin ve düşmanların girmesini engelleyeceğin bölgelerin sınırındır. Bizim amacımız yönetimimizi (topraklarımızı) genişletmektir. Biz bütün yıl burada duramayabiliriz. Benim özellikle senin gibi benimle aynı şehirden olan yetenekli adamlara ihtiyacım var. Öte yandan senin adamlarının çoğu Besker'dendir. Benim onlara zarar vermem imkânsızdır* diyerek onların desteğini aldı. Ayrıca İbrahim'e ve diğer ordu komutanlarına hil'atler giydirek onları yüceltti. Ayrıca bu Haricîler *Ceyşu'l-Şurat* ismiyle Ya'kub'un ordusuna alındı. Böylece Ya'kub, gücüne güç kattı.²⁶⁸

2.4.5. Ya'kub b. Leys'in Nisâbûr'u Ele Geçirmesi

Ya'kub b. Leys, Saffârî hanedanlığını zirveye taşımak için sürekli topraklarını genişletiyor ve kendisine muhalif olanlarla savaşıyordu. Bununla birlikte Sicistan'da en çok sorun teşkil eden Hâricî gruplarını ya baskı altına alıyor ya da kendi tarafına çekerek onların desteklerini almaya çalışıyordu. Bunları yaparken elde ettiği ve edeceği yerlerde meşruiyet kazanmak için Abbasî halifesinin gönlünü hoş tutmayı da ihmal etmiyordu. Bu amaçla gayrimüslim topraklarda kazandığı ganimetlerden hazırladığı çeşitli hediyeleri ve putları bir itaat göstergesi olarak halifeye gönderiyordu. Ya'kub kısa sürede hızlı bir şekilde yükselirken Tahirîler de gün geçtikçe güç kaybediyorlardı. Siyaset yeteneğinden yoksun ve zayıf karaktere sahip

²⁶⁷ İbnü'l-Esîr, VII, 207; *Târih-i Sistân*, 195-196; Erdoğan Merçil, "Saffarîler", V, 425.

²⁶⁸ *Târih-i Sistân*, 196; Vural Öntürk, "Saffârî Emîri", 229.

bulunan Muhammed b. Tahir'in böyle bir zamanda Tahirî hanedanlığının başında bulunması aile için felaketti. Onun döneminde Ya'kub'un başarılarının yanı sıra Taberistan'da yaşanan değişimler de Tahirîlerin yıkılışını hızlandırmıştı. Bu dönemde Taberistan bölgesi Zeydîlerin eline geçmiş ve Tahirî ailesinin itibarı daha fazla sarsılmıştır. Ya'kub'un Belh'i aldığı sene Zeydîlerin lideri Hasan b. Zeyd de Cürcan'ı topraklarına katmıştı (257/870). Bu duruma tanık olan Ya'kub Horasan'ın tamamını uhdesine alması konusunda daha fazla cesaretlendi.²⁶⁹

Ya'kub'un Horasan'ı hâkimiyet altına almasının yolu Tahirîlerin başkenti olan Nîsâbûr'u topraklarına katmaktan geçiyordu. Ancak Ya'kub'un burayı alması için de görünürde bir sebep gerekiyordu. Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre bu sebep Ya'kub ile Sicistan'ın yönetimi konusunda anlaşmazlığa düşen Abdullah es-Sicezî'nin Muhammed b. Tahir'e sığınmasıydı. O, Nîsâbûr'a giderken iki kardeşini de beraberinde götürmüştü. Farklı bir rivayete göre Abdullah es-Sicezî, Tahirîlere sığınmadı aksine Nîsâbûr'u muhasara etti. Muhammed b. Tahir onunla uzlaşmak ayrıca kuşatmanın kaldırılması için elçilerle birlikte fakihleri gönderdi. Bu rivayete göre Muhammed b. Tahir, ona Tabeseyn ve Kuhistan'ı verdikten sonra anlaşmaya vardılar.²⁷⁰ Ya'kub, Nîsâbûr seferine çıkmadan önce Tahirîlere bağlı Herat'ı ikinci kez aldı. Daha sonra Buşenc'e giderek orada bulunan Muhammed b. Tahir'in yeğeni Hüseyin'i esir etti. Onun esaretten kurtulması için Muhammed b. Tahir, Ya'kub'a ricada bulunsa da o bunu kabul etmedi.²⁷¹

Muhammed'in yeğenini göndermeyen Ya'kub, görünürde Abdullah es-Sicezî'yi ele geçirmek için Nîsâbûr önlerine geldi. Muhammed b. Tahir, Abdullah'ı teslim etmeye yanaşmadı. Muhammed, devlet büyüklerini Ya'kub'a elçi olarak gönderdi. Gerdîzî de geçen rivayete göre Muhammed b. Tahir, Ya'kub'a *eğer halifenin emriyle geldiysen menşurunu göster ki, valiliği sana teslim edeyim; yoksa geri dön* diye haber yolladı. Ya'kub seccadesinin altından kılıcını alarak *menşurum ve sancağım budur* diyerek elçilere gözdağı verdi.²⁷² Büyük ihtimalle korkan Muhammed, bir sonraki gün bizzat kendisi Ya'kub'un yanına gitti. Ya'kub onu

²⁶⁹ İbnü'l-Esîr, VII, 207.

²⁷⁰ Taberî, IX, 503; İbnü'l-Esîr, VII, 222.

²⁷¹ Gerdîzî, 6-7; İbnü'l-Esîr, VII, 207; *Târîh-i Sîstân*, 195; K. V. Zetterstêen, "Muhammed b. Tâhir", *İA*, MEB Yay., İstanbul, 1979, VIII, 484.

²⁷² Gerdîzî, 7; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 239.

Taberistan’da çıkan isyanları bastırmamakla ve görevlerini ihmal etmekle suçlayarak tutuklattı. Muhtemelen böyle davranmasının sebebi Nîsâbûr’u almasını meşrulaştırıp aleyhine çıkabilecek herhangi bir davranışı önlemektir. Nitekim Nîsâbûr’u aldıktan sonra halifeye bir mektup ile Muhammed b. Tahir’in görevlerini aksattığını bildirmesi bunun göstergesidir. Halife Mu’temid, Muhammed’in başına gelenleri kabullenmek istemediği halde Ya’kub’un gücünden çekindiği için onu kınamakla yetindi.²⁷³

İbnü’l-Esîr’de geçen bir rivayete göre Tahirîlere bağlı bulunan devlet adamlarından bazıları Muhammed b. Tahir’in yönetimde zayıf olduklarını bildiklerinden Ya’kub’a yanaşmak için onu Nîsâbûr’a davet ettiler. Bu arada Ya’kub’dan korkmanın gereksiz olduğunu söyleyerek Muhammed’i kandırdılar. Bundan dolayı Ya’kub hiçbir zorlukla karşılaşmadan Nîsâbûr’u aldı.²⁷⁴ *Târîh-i Sîstân*’da Ya’kub’un Nîsâbûr’u almasının sebebi ile ilgili farklı bir anekdota yer verilmektedir. Buna göre; Ya’kub, hâcibiyle birlikte Büst mahallelerinde dolaşırken harabe bir eve girdiler. Bu evin duvarında bir şiir yazılıydı. Şiiri okuyan hâcibin şaşkınlığını fark eden Ya’kub okumasını emretti. Şiir şöyleydi:

Kader Bermek Boyu’nun üzerine öyle bir kükredi ki onlar secdeye kapandılar.

Ancak kaderin diğer bir kükremesi Tâhirîler üzerine olacak (duyulacak).

Ama öyle bir kükreme ki Allah’ın gazabı onlar üzerine olacak.

Bu şiiri duyan Ya’kub, *bizim için bundan daha büyük bir mucize olamaz. Allah bizi bu harabeye şiiri okuyup anlamamız için getirdi. Vahiy sadece peygamberler içindir. Bu demektir ki ben Tahirîlerin kökünü kazıyabilir ve Müslümanlar üzerindeki zulümlerine son verebilirim. Bu şiiri yaz ve ben senden isteyinceye kadar sakla dedi. Ya’kub Nîsâbûr’u aldığı anda bu şiiri Muhammed b. Tahir’e gösterdi. O da kaderine razı olduğunu dile getirdi.*²⁷⁵

²⁷³ Taberî, IX, 507; İbnü’l-Esîr, VII, 218; *Târîh-i Sîstân*, 197; Abdullah Duman, “İztarbet”, 431.

²⁷⁴ İbnü’l-Esîr, VII, 219.

²⁷⁵ *Târîh-i Sîstân*, 197-198.

Târîh-i Güzîde ise Nîsâbûr'un Ya'kub tarafından alınmasını daha farklı bir şekilde anlatmaktadır. Eserde kaydedilen bilgilere göre Muhammed b. Tahir, Ya'kub b. Leys'in Kirman seferinde bulunuşunu fırsat bilip Sicistan bölgesini ele geçirmek istedi. Bu amaçla Kasım adlı bir komutanını donanımlı bir orduyla bölgeye gönderdi. Ya'kub'un Ca'lan isimli kölesi Kasım'a karşı koyarak onu öldürdü. Bunun üzerine Ya'kub, Horasan emirlerine haber salıp kendisine itaat etmelerini istedi. Horasan'ın emirleri Ya'kub'un hükmü altına girdiler. Bu arada Muhammed b. Tahir içkiye dalmış ve kaybettiği topraklar dolayısıyla kendisine olan güveni yerle bir olmuştu. Bu sebeple o, Horasan'ı terk ederek Bağdad'a gitti. Muhammed'in Horasan'ı başsız bıraktığını emirlerden öğrenen Ya'kub, bölgeye gelerek burayı kolaylıkla ele geçirdi.²⁷⁶ Kaynaklarda geçen ifadelerle bakıldığında Muhammed b. Tahir'in Horasan'ı Yakub'dan koruyacak kadar güçlü bir karizmaya sahip olmadığını müşahade etmek mümkündür. Ayrıca Abbasîlerin de eski ihtişamlarını muhafaza etmemeleri Saffârîlerin kısa sürede hızlı bir yükselişe geçmelerini ve Horasan gibi önemli bir bölgeyi uhdelere almalarını sağlamıştır.

2.4.6. Ya'kub b. Leys'in Taberistan Seferi

Tahirîlere bağlı Taberistan'da Hasan b. Zeyd önderliğinde bir isyanın ortaya çıktığına daha önce de değinmiştik. Taberistan'da Tahirî hâkimiyetinin zedelenmesi Abbasîlerin onay verdiği bir durum değildi. Bu nedenle Abbasîler zaman zaman Zeydîlere karşı savaş açmışlardır. Ancak bu sıralar Abbasî hükümetini meşgul eden tek konu Taberistan'ın siyasî durumu değildi. Abbasîler aynı zamanda Irak'ta ortaya çıkan Zenc isyanları ile de uğraşıyordu. Bununla birlikte Sâmerâ yönetimine karşı hep sadık kalan Tahirîlerin Ya'kub b. Leys'e karşı koyamaması da Abbasîlerin belinin bükülmesine ve Zeydîlerin Taberistan'da diledikleri gibi hüküm sürmelerine sebep olmuştu.²⁷⁷

Abbasîlerin Zeydî isyanlarına karşı tutumunu bilen Ya'kub, Tahirîlerin başkentini ele geçirdikten sonra Taberistan'a sefer için yola koyuldu. Ya'kub'un amacı kendisine muhalif olan ve Nîsâbûr'dan Taberistan'a kaçan Abdullah es-Sicezî'yi yakalamaktı. Ayrıca o, Hasan b. Zeyd'i yenilgiye uğratarak Tahirîlerin başarısız olduğunu ve Horasan gibi önemli bir yere ancak kendisinin atanmasının

²⁷⁶ Hamdullah Müstevfi, 299.

²⁷⁷ Hasan Yaşaroğlu, 89.

daha doğru bir karar olacağını Abbasîlere göstermek istiyordu. Nitekim Taberistan seferini bir mektup ile halifeye bildirerek Alevî isyanının kökünü kazıma niyetinde olduğunu dile getirmesi bunun gösterir.²⁷⁸

Ya'kub, Taberistan'a hâkim olan Hasan b. Zeyd'e haber göndererek Abdullah'ı istedi. İsteği reddedilen Ya'kub onunla savaşa tutuştu. Savaşı kaybeden Hasan Deylemîlerin ülkesine kaçarken Ya'kub Sâriye ve Âmul'ü ele geçirdi. Savaş esnasında Abdullah es-Sicezî ise Rey valisine sığındı. Ya'kub bu sefer buraya gelerek validen Abdullah'ı istedi. Vali, Ya'kub'a karşı koyamayacağını düşündüğünden Abdullah'ı teslim etti. Ya'kub, es-Sicezî ve kardeşlerini öldürttü. Ayrıca Ya'kub, Hasan b. Zeyd'i yenilgiye uğrattığını bir mektup ile halifeye bildirdi.²⁷⁹ Bununla birlikte daha önce halifelik iddiasında bulunan Abdurrahim el-Haricî'nin²⁸⁰ kesik başını da Mu'temid'e gönderdi. Böylece Tahirîlerin bastıramadığı isyanı bastırdığını göstererek Nisâbûr'u alma konusunda halifenin tepkisini azaltmayı hedefledi. Nitekim halife her ne kadar Ya'kub'un Muhammed b. Tahir'i esir almasını hoş karşılamasa da halifelik iddiasında bulunan bir çapulcunun başını göndermesini takdir etti. Ayrıca Ya'kub'un gücü karşısında direnemeyeceğinin farkında olan halife, İbn Tahir'in tutuklanmasını da kabullendi.²⁸¹

2.4.7. Ya'kub b. Leys'in İkinci Fars Seferi

Ya'kub b. Leys'in Fars bölgesini halifenin isteği ile terk ettiğini ve buranın Abbasîlerin uhdesine geçtiğini anlatmıştık. Ya'kub, Tahirîlerin başkentini alıp onlara son verdikten sonra bir kez daha Fars'ı ele geçirmeye niyetlendi. Onun bu şekilde davranmasında Fars bölgesinde yaşanan durumların katkısı olduğunda şüphe yoktur. Halife, Saffârîlerin bölgeden çekilmesiyle Hâris b. Sîmâ eş-Şerâbî'yi Fars valisi olarak atadı. Ancak Fars halkına mensup Muhammed b. Vâsıl b. İbrahim et-Temîmî, Kürtlerden Ahmed b. Leys'in de desteğini alarak Hâris b. Sîmâ ile savaştı, onu

²⁷⁸ Taberî, IX, 508; İbn Miskeveyh, IV, 438; İbnü'l-Esîr, VII, 223; Hasan Yaşaroğlu, 89.

²⁷⁹ Taberî, IX, 508-509; İbn Miskeveyh, IV, 439; İbn İsfendiyâr, I, 266; İbnü'l-Esîr, VII, 223-224; Bosworth, "The Tâhirids and Saffârids", 115; Hasan Kurt, 116; Abdullah Duman, "İztarbet", 431; Vural Öntürk, "Saffârî Emîri", 231.

²⁸⁰ *Târih-i Sistân*, Abdurrahim'in öldürülmesiyle ilgili çelişkili ifadeler kullanır. Eserde hiçbir sebep belirtmeksizin onun Hâricîler tarafından öldürüldüğünü yerine İbrahim b. Ehzer'in lider olarak seçildiği kaydedilmiştir. Ancak eserin başka bir yerinde onun öldürülme emrinin Ya'kub tarafından verildiği ve Hâricîlerin de bu emri yerine getirdiği söylenmiştir. Büyük ihtimalle onun öldürülmesi Ya'kub'un isteğiyle gerçekleşmiştir. Nitekim Taberî de onun Ya'kub tarafından öldürüldüğünü dile getirir. Taberî, IX, 507; *Târih-i Sistân*, 196 ve 201.

²⁸¹ *Târih-i Sistân*, 201.

yenilgiye uğratarak Fars bölgesine hâkim oldu (256/869-870).²⁸² 258/871-872'de Muhammed b. Vâsıl, Fars'ın vergisini Abbasîlere göndererek itaatini arz etmiş olsa da bu barış hali çok uzun sürmedi.²⁸³

Halife Mu'temid, Musa b. Boğa'yı Fars bölgesi ile Ahvâz, Basra, Bahreyn ve Yemâme üzerine tayin etti. Musa b. Boğa, Ahvâz ve Fars'a henüz yirmi bir yaşında bulunan Abdurrahman b. Müflih'i atayıp yanına Taştémir'i yardım için kattı. Muhammed b. Vâsıl, İbn Müflih'in geldiğini duyar duymaz hemen ordusunu toplayarak Ahvaz bölgesinin şehirlerinden olan Râmhürmüz'de²⁸⁴ onların önlerini kesti. İki taraf arasında amansız bir mücadele baş gösterdi. Savaşın sonunda İbn Müflih ağır bir yenilgiye uğrayarak tutsak alındı. Halife onun serbest bırakılması için bir elçilik heyeti gönderse de İbn Vâsıl, isyancı bir tutum sergileyerek İbn Müflih'in canına kıydı. Muhammed b. Vâsıl'ın durmaya hiç niyeti yok gibiydi. Musa b. Boğa'nın vekili İbn Müflih'i öldürdükten sonra Vâsıl'ta bulunan Musa b. Boğa'ya savaş açarak Râmhürmüz'den hareket etti. Ahvâz'a geldiğinde İbrahim b. Sîmâ'nın kalabalık bir orduyla beklediğini gördü. Bu esnada bölgeye kaosu hâkim olduğunu müşahade eden Musa b. Boğa, olayları kontrol altına alamayacağından korkarak görevinden azlini halifeden rica etti. Bunun üzerine halife onu Fars bölgesinin yönetiminden aldı. Bölge tamamen İbn Vâsıl'ın hüküm sürdüğü bir alan haline geldi.²⁸⁵

Fars'ta yaşanan karmaşadan haberdar olan Ya'kub, halifeye gönderdiği elçiler gelir gelmez hem bölgeyi almak hem de İbn Vâsıl'ın elde ettiği tüm ganimetlere sahip olmak için 261/874-875 tarihinde Sicistan'dan harekete geçti. Ya'kub, Fars'a yakın olan el-Beydâ'da karargâhını kurdu. Muhammed b. Vâsıl, bu sırada Ahvâz'da bulunuyordu. O, hiçbir şey yokmuş gibi davranarak buradan ayrıldı ve dayısı Ebû Bilal Mirdâs'ı Ya'kub'u oyalaması için onun yanına gönderdi.

Ebû Bilal, İbn Vâsıl'ın Ya'kub'a itaat edeceğini vadederek yeğenine zaman kazandırmaya çalıştı. Bu esnadan İbn Vâsıl da hazırlıklarını tamamlayarak Ya'kub'a

²⁸² Taberî, IX, 474; İbn Miskeveyh, IV, 425; İbnü'l-Esîr, VII, 20.

²⁸³ İbn Kesîr, XI, 70; Abdullah Duman, "İztarbet", 432.

²⁸⁴ İbn Hurdazbih, 47.

²⁸⁵ Taberî, IX, 512-513; İbn Miskeveyh, IV, 440; İbnü'l-Esîr, VII, 229; Abdullah Duman, "İztarbet", 432.

hiç beklemediği bir anda saldırma planları ile uğraştı. Ebû Bilal'in sözlerine aldanan Ya'kub bir elçilik heyetini İbn Vâsıl'a gönderdi ancak o, elçileri esir etti. Hemen ardından İbn Vâsıl planını devreye sokarak adamlarını da aldı, sarp bir araziden geçti. Bu durumu hesaba katmamış olan Muhammed b. Vâsıl, ordunun yorulmasına ve hayvanların telef olmasına sebep oldu. Elçilerin esir alınmasına çok öfkelenen Ya'kub, askerleri ile öğle vakti sıcağın bunalan ayrıca yorgunluktan bitkin bir halde bulunan İbn Vâsıl ve adamlarına baskın düzenledi. Gafil avlanan İbn Vâsıl ve adamları, canlarını kurtarmanın telaşına kapılıp kaçtılar. Ya'kub'un ordusundan bir grup İbn Vâsıl'ı yakalamak için takip etti ancak o firar etmeyi başardı. Bu vakadan sonra Ya'kub, birçok ganimete sahip olmanın yanı sıra Fars bölgesini de topraklarına kattı.²⁸⁶

2.4.8. İztarbed Savaşı (876)

Halife, 259/872-873 tarihinde Nîsâbûr'u ele geçirerek bizzat kendisinin atadığı valiyi esir eden Ya'kub'a tepki verememişti. Ancak Ya'kub'un Horasan ile yetinmeyerek coğrafi olarak Abbasî başkentine yakınlıkta bulunan Fars bölgesini almış olması Mu'temid'in onun aleyhine bir bildiri yayınlamasına sebep oldu. Bu bildirinin yayınlanmasının bir diğer nedeni de Abbasîlerin başkentinde çok fazla taraftara sahip olan Tahirîlerin baskısı idi. Nitekim bildiri Tahirî ailesinin üyelerinden Bağdad şurtalığının başkanlığını yürüten Ubeydullah b. Abdullah b. Tahir tarafından 261/874-785'de Horasan, Rey, Taberistan ve Cürcan hacılarına okundu. Halife Mu'temid, bildiride Ya'kub b. Leys es-Saffâr'ı Horasan'a tayin etmediğini ve Muhammed b. Tahir'in kendi emri olmaksızın esaret altına alındığını duyurdu.²⁸⁷ Ayrıca bu bildiri otuz nüsha halinde her yere gönderilerek Ya'kub b. Leys'in isyancı olduğu duyuruldu.²⁸⁸ Bildirinin yayınlanmasından sadece bir yıl sonra Ya'kub, yönünü başkent Sâmerrâ'ya çevirdi.

Halifenin kendi aleyhine döndüğünü Fars bölgesinde iken öğrenen Ya'kub, Huzistan şehirlerinden Ahvaz'a bağlı Râmhürmüz'e geldi. Mu'temid, onun bu hareketi karşısında korkarak daha önce yayınlamış olduğu bildiriye iptal etti. Ayrıca

²⁸⁶ Taberî, IX, 514; İbnü'l-Esîr, VII, 230-231; Abdullah Duman, "İztarbet", 433.

²⁸⁷ Taberî, IX, 512; İbn Miskeveyh, IV, 439; İbnü'l-Esîr, VII, 240; İbn Hallikân, VI, 412; Hasan Kurt, 161; Abdullah Duman, "İztarbet", 434.

²⁸⁸ İbn Hallikân, VI, 412; Hasan Kurt, 161.

Ya'kub'un gönlünü almak için İsmail b. İshak ve Buğrac'ın içinde bulunduğu bir elçi heyeti gönderdi. Bu arada Ya'kub'u Horasan, Taberistan, Cürcan Rey, Fars ve Bağdad şurta başkanlığına atadı. Bu atamayı Bağdad'da tüccarlarla yapılan bir toplantıda dile getirdi. Toplantıda Ya'kub'un adamlarından Dirhem b. Nasr²⁸⁹ da bulundu. Bunun ardından Halife Mu'temid ikinci bir heyet daha hazırlayarak Ya'kub'a gönderdi. Bu heyette Dirhem b. Nasr, Ömer b. Sîmâ ve Muhammed b. Türkeşe bulundu. Bunun yanı sıra halife, Nîsâbûr'un alınması dolayısıyla sinirlenerek daha önce esir aldığı Ya'kub'un yakınlarını da serbest bıraktı.²⁹⁰

Ya'kub, halifenin kendisine gönderdiği elçileri ve mektupları barışmak için yetersiz buldu. O, barış isteğini bizzat halifenin ağzından duyarsa ikna olabileceğini ayrıca halifeyi ziyaret etmek ve onun huzurunda saygıyla eğilmek arzusunda olduğunu dile getirdi. Halife tüm tavizlere karşılık onun geri dönmediğini görünce Ya'kub'un niyetinden şüphelendi. Mu'temid kendisine bağlı Tahiroğullarını ortadan kaldırmakla yetinmeyen Ya'kub'un başkenti uhdesine alma düşüncesinde olduğuna kanaat getirdi. Zencîlerle karşılaşmak amacıyla daha önceden hazırlanmış olan orduyu Ya'kub ile savaşması için görevlendirdi. Ordunun başına da kardeşi Muvaffak'ı atadı. Kendisi ise küçük bir ordu ile önce Za'ferânîyye'ye daha sonra Sîb-i Benî Kûmâ'ya giderek beklemeye başladı. Halife Mu'temid'in buraya gelmesindeki amacı Muvaffak'ın desteğe ihtiyaç duyması halinde yanında bulunan orduyu ona göndermekti. Bu arada Ya'kub, Asker-i Mükrem'den yola çıkarak Vâsıt'a gelmiş, halifenin taraftarlarından olan Ebu's-Sâc da saf değiştirip ona katılmıştı.²⁹¹

Ya'kub Vâsıt'tan harekete geçerek Deyrû'l-Âkûl'e geldi. İki ordu 262/876 tarihinde Sîb-i Benî Kûmâ ile Deyrû'l-Âkûl arasında bulunan Iztarbed veya Istarbend²⁹² denilen köyde karşılaştı. Savaş ilk başta Ya'kub'un lehine olsa da daha

²⁸⁹ Dirhem b. Nasr ile ilgili rivayetleri daha önce ele aldık. Konuyla ilgili ayrıca bkz.: Abdullah Duman, "İztarbet", 436.

²⁹⁰ Taberî, IX, 516; İbn Miskeveyh, IV, 441; İbnü'l-Esîr, VII, 241; Abdullah Duman, "İztarbet", 435, 437.

²⁹¹ Taberî, IX, 517; İbnü'l-Esîr, VII, 242; Abdullah Duman, "İztarbet", 438, 439.

²⁹² İbn Miskeveyh savaşın Sîb-i Benî Kûmâ ile Deyrû'l-Âkûl arasında yaşandığını söylemiştir. İbn Hallikân Sîb ile Deyrû'l-Âkûl arasında bulunan Istarbend isimli bir karyede yaşandığını kaydeder. Mes'ûdi ve Taberî ise savaşın Sîb ile Deyrû'l-Âkûl arasındaki Iztarbed'de yaşandığını yazmaktadırlar. Taberî, IX, 517; Mes'ûdi, IV, 161; İbn Miskeveyh, IV, 442; İbn Hallikân, VI, 414. Ya'kub b. Leys ile halifelik ordusu arasında geçen savaşın tam olarak nerede yapıldığı ile ilgili

sonra Sîb-i Benî Kûmâ'da bekleyen Mu'temid'in Muhammed b. Evs ed-Dârânî komutasında bir birliği yardım amacıyla göndermesi gidişatı değiştirdi.²⁹³ Bu kuvvetlerin yanı sıra Muvaffak'ın ordu içerisine atılıp kahramanca çarpışması da halifelik ordusunun maneviyatının artmasını ve savaşın Abbasîler tarafından kazanılmasını sağladı.²⁹⁴

İztarbed'de hayatının ilk mağlubiyetini alan Ya'kub, boğazına ve ellerine üç okun isabet etmesiyle yaralandı. Bozgun sonrası Ya'kub ve adamları savaş meydanını terk ederek önce Vâsıt'a daha sonra Sûs ve Tüster yolunu kullanarak Fars'a geldiler. Savaşın galibi olan halifelik ordusu ise bu savaşta on bin kadar at ve katıra el koydu. Ya'kub'un elinde esir olan Muhammed b. Tahir de kurtarılıp Bağdad'a götürüldü. Savaşın ardından Ya'kub için ağır ifadeler kullanan halife, onun tüm tavizlere karşılık nankörlük ettiğini ve isyandan vazgeçmediğini bir bildiri ile duyurdu. Ayrıca bu bildiride Muhammed b. Tahir'in de sapasağlam kurtarıldığı belirtildi.²⁹⁵

2.5.Ya'kub b. Leys'in Ölümü

Ya'kub b. Leys yenilginin hemen ardından Cündişapur'a doğru yola çıktı. Halifenin kardeşi Muvaffak ise onun peşini bırakmayarak takip etti. Ancak Muvaffak Vâsıt'a giderken hastalanınca takipten vazgeçip geri döndü. Bu arada Halife Mu'temid, Fars bölgesinin boş kalmaması için Muhammed b. Vâsıl'a Fars'a vali tayin edildiğine dair bir mektup gönderdi. Bu atamayı canı gönülden kabul eden İbn Vâsıl, ordusunu da alarak Fars'a geldi. Bununla da yetinmeyen halife, Muhammed b. Tahir'i yeniden Horasan valiliğine getirdi. Ancak Muhammed, Horasan'a gitmeyip Bağdad'a kalmayı tercih etti. Kendi yerine kardeşi Hüseyin b. Tahir'i görevlendirdi. Mu'temid'in atamalarına karşılık boş durmayan Ya'kub, adamlarından Azîz b. Sırrî'yi Fars'a gönderdi. Azîz, hem bölgeyi Saffârîler adına aldı hem de İbn Vâsıl'ı tutsak etti.²⁹⁶

rivayetler ve bu rivayetler ışığında yapılan geniş bir değerlendirme için bkz.: Abdullah Duman, "İztarbet", 439.

²⁹³ İbn Haldun, III, 391.

²⁹⁴ İbnü'l-Esîr, VII, 242; Abdullah Duman, "İztarbet", 442.

²⁹⁵ Taberî, IX, 518; İbn Hallikân, VI, 419; Abdullah Duman, "İztarbet", 444.

²⁹⁶ Taberî, IX, 519, 527, 530; İbnü'l-Esîr, VII, 243; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 239.

Ya'kub b. Leys halife ile savaşından bir yıl sonra Cündişapur'a ulaştı (263/876-877). Büyük ihtimalle o, hanedanlığını buradan yönetti. Çünkü kaynaklarda ölümüne kadar Cündişapur'dan ayrıldığına dair herhangi bir ifadeye rastlamadık. O, buraya gelince halifenin taraftarları ve askerleri hemen Cündişapur'u terk ettiler. Ya'kub, halifenin karşısında yaşadığı hezimetini kendine yedirememiş olsa gerek ki onunla tekrar vuruşmak için hazırlıklara girdi. Hâkim olduğu topraklara adamlarını göndererek ordu ve teçhizat toplamalarını emretti. Ancak kendisi bu esnada hastalandı. Ya'kub'un savaş hazırlığı içerisine girdiğini öğrenen Mu'temid her ne kadar onu hezimete uğratsa da ondan korkuyordu. Nitekim hemen bir elçilik heyeti göndererek onunla barış yapma isteğini dile getirdi.²⁹⁷

Ya'kub b. Leys halifenin elçisi geldiğinde hasta yatağında idi. Onu karşılamak için yatağından çıktı ve elçiye vereceğı cevabın daha etkili olmasını sağlamak için mütevazî bir sofraya kurdu. Sofraya da biraz kuru ekmek ile bir soğan koydu. Ayrıca sofranın yanına kılıcını da bırakarak elçiler üzerinde psikolojik baskı oluşturdu.²⁹⁸ Halifenin elçisi Ya'kub'un huzuruna gelerek Mu'temid'in řu sözlerini ilettiler: *Bize malum oldu ki sen muhaliflerimizin sözleriyle aldatılmış, işin sonunu hesap edemeyen kalbi saf ve temiz bir insansın. Allah'ın işine bak ki seni kendi öz ordunla darmadağın ederken hanedanlığımızı kolladı. Hepsi senin bir yanılgındı. Şimdi hatanı anladığını ve yaptıklarından pişman olduğunu biliyorum. Irak ve Horasan emirliğine senden başkası yaraşmaz. Senin üstünde bir selahiyetle kimseyi oraya ihdas etmeyeceğiz. Senin devletimize çok fazla hizmetin olmuştur, yaptığın bu tek yanışı, hizmetlerin yüzü suyu hürmetine bağışladık. Mademki biz senin bu serkeşliğini görmezden geldik, yaptıklarını olmamış saydık, senin de bu davadan vazgeçerek en kısa sürede toparlanıp Irak ve Horasan'a revan olan ve bu vilayetlerin meseleleriyle canı gönülden ilgilenen gerekir.*²⁹⁹

Ya'kub b. Leys Halife Mu'temid'in kendisine hitaben yazdırdığı bu mektuptan hiç de etkilenmiş görünmüyordu. Nitekim elçiye *halifeye söyle ben řu anda hastayım. Şayet ölürsem o benden, ben de ondan kurtulmuş olurum. Ancak iyileşecek olursam benimle onun arasını ancak kılıç düzeltir. Ondan intikamımı*

²⁹⁷ Nizamü'l-Mülk, 22; İbnü'l-Esîr, VII, 255; Abdullah Duman, "İztarbet", 444.

²⁹⁸ İbnü'l-Esîr, VII, 271; Erdoğan Merçil, "Saffariler", V, 430.

²⁹⁹ Nizamü'l-Mülk, 22.

*almadıkça durmayacağım. Ya da o beni mağlup edip ortadan silecek, ben de tekrar şu kuru ve esmer ekmeğimle yiyeceğim olan şu soğana geri döneceğim dedi.*³⁰⁰

Ya'kub'un halifeye bu şekilde gözdağı verme girişimi büyük ihtimalle Mu'temid'i korkutmuştur. Ancak İbn Leys'in ömrü halife ile bir kez daha hesaplaşmaya yetecek kadar uzun değildi. Ya'kub'un hastalığı gün geçtikçe artarak devam etti. Hekimler ilaçla hukne yapılmasını tavsiye etseler de o tedavi olmayı reddetti. Kısa bir müddet sonra hastalığı şiddetlenen Ya'kub, hayata gözlerini yumdu (265).³⁰¹ Ya'kub'un mezarı Huzistan'a bağlı çok zengin ve nimeti bol bir yer olan Venedûşâvûr'dadır.³⁰² Ya'kub'un ölümüyle halefi olan kardeşi Amr b. Leys, Mu'temid'e bir mektup göndererek itaatini arz etti.³⁰³

³⁰⁰ İbnü'l-Esîr, VII, 271.

³⁰¹ İbnü'l-Esîr, VII, 271; İbn Hallikân, VI, 420.

³⁰² *Hudûdü'l-Âlem*, 87-88.

³⁰³ Taberî, IX, 544.

III. BÖLÜM

3. AMR B. LEYS DÖNEMİ SAFFÂRÎ-TAHİRÎ İLİŞKİLERİ

3.1.Horasan Bölgesi İçin Yaşanan Mücadeleler

Halifelik ordusu tarafından esaretten kurtarılan Muhammed b. Tahir, Horasan valiliğine ve Bağdad polis teşkilatının başkanlığına tayin edildi. O, eski ikâmetgâhı olan Nîsâbûr'a gitmek yerine Bağdad'da kalarak Abdullah b. Tahir'in konağına yerleşti. Horasan valiliğine ise kardeşi Hüseyin b. Tahir'i görevlendirdi.³⁰⁴ Hüseyin, 262/876'de Bağdad'dan yola çıkıp Cebel³⁰⁵ bölgesine vardı.³⁰⁶ O, buraya geldiğinde Horasan'da siyasî ve askerî yönden kendisini destekleyecek taraftarları yok denecek kadar azdı. Hüseyin'in tek avantajı Abbasî otoritesi tarafından atanan meşru vali sıfatına sahip olmasıydı. Ancak bölgenin Tahirîlerin hâkimiyetinden çıkması ile beraber burada güç dengeleri hızlı bir değişikliğe uğramıştı. Ya'kub b. Leys'in Horasan'ı ele geçirmesinin ardından ilk olarak Saffârîler lehine yaşanan bu değişim daha sonra onun halife karşısında yenilgiye uğraması ile farklı güçleri ortaya çıkarmıştı. Ya'kub'un mağlubiyetinin ardından Cündişapur'a gidişini fırsata dönüştüren Ahmed b. Abdullah el-Hucistanî isimli bir komutan Horasan bölgesini uhdesine almıştı.³⁰⁷

Gerek Hüseyin b. Tahir gerekse de Amr b. Leys Horasan'da hâkimiyet kurmak için buradaki yerli güçlerle çok fazla mücadele ettiler. Ancak onların mücadele serüvenlerine geçmeden önce konuyu daha iyi mütalaa edebilmemiz için söz konusu Ahmed b. Abdullah el-Hucistanî'ye değinmemiz gerekmektedir. Ahmed b. Abdullah, önceleri Tahirîlerin emri altında çalışan ancak Ya'kub'un Nîsâbûr'u almasıyla onun hâkimiyetini kabul eden önemli bir komutandır. Ahmed el-Hucistanî, Ya'kub'un taraftarları arasına girdikten sonra bazı hileler yaparak Ya'kub ile komutanlarının arasını açmış ve kendisine muhalif olarak gördüğü kimseleri bertaraf ederek konumunu güçlendirmeye çalışmıştı. Nitekim o, bu emeline varmak için Ya'kub'un Şerkeboğullarından olan komutanlarına tuzak kurmuştu. Şöyle ki: Şerkeboğullarından üç kardeş Ya'kub b. Leys'in hizmetine girmişlerdi. Bunlar

³⁰⁴ Taberî, IX, 519, 526; İbnü'l-Esîr, VII, 242.

³⁰⁵ Cebel bölgesinin şehirleri şunlardır: Mâsebezân, Mihricânkuzak, Dînever, Nihâvend, Hemedân ve Kum. İbn Hurdazbih, 33.

³⁰⁶ Taberî, IX, 526.

³⁰⁷ Hasan Kurt, 164.

İbrahim, Ebû Hafs Ya'mer ve Ebû Talha Mansur adında üç kişiydi. Bunların yaşça en büyüğü İbrahim olup Ya'kub'un Hasan b. Zeyd ile çarpışmak için Cürcan'a yapmış olduğu sefer sırasında onun hizmetine girmişti. Ya'kub b. Leys, İbrahim'e karşı dostça tavırlar sergilemiş hatta bir gün Nîsâbûr'da iken soğuktan üşümesin diye üzerindeki kürkü ona hediye etmişti. Bunu gören Ahmed el-Hucistanî, İbrahim'i kıskanarak ona Ya'kub'un öldürmeyi planladığı adamlara hediyeler verdiğini ve onları yücelttiğini söylemişti. Ahmed el-Hucistanî'nin sözlerine aldanan İbrahim, İbn Leys'in kendisini ortadan kaldırmayı planladığına ikna olmuştu.³⁰⁸

Ya'kub'un kendisine zarar vereceğinden endişe duyan İbrahim, Ahmed el-Hucistanî'nin tavsiyesi ile Belh'te bulunan kardeşi Ebû Hafs Ya'mer'in yanına kaçmıştı. Bu arada Ahmed el-Hucistanî de boş durmayarak Ya'kub b. Leys es-Saffâr'ın huzuruna gelmişti. O, Ya'kub'a İbrahim'in isyan niyetinde olduğunu ve bu sebeple Belh'e kaçtığını haber vermişti. Böylece İbrahim ile Ya'kub'un arasını açarak onu Horasan'dan uzaklaştırmıştı. Ahmed el-Hucistanî, sadece Ya'kub ile komutanlar arasına nifak tohumları ekmekle yetinmemiştir. O, Horasan'da güç kazanmak için Ali b. Leys'e Ya'kub'un aleyhine olacak sözler de sarf etmiştir. Şöyle ki: Ya'kub b. Leys Nîsâbûr'u aldıktan sonra Sicistan'a gitmek için hazırlıklara girişmişti. Bu sebeple adamlarından Azîz b. Sırrî'yi Nîsâbûr'da vekil bırakmış, kardeşi Amr'ı Herat'a vali tayin etmişti. Amr b. Leys ise Horasan'a vekili olarak Tahir b. Hafs el-Badgîsî'yi gönderdi. Ahmed el-Hucistanî ise Ya'kub'un bir diğer kardeşi olan Ali'ye *senin iki kardeşin Horasan'ı kendi aralarında taksim ettiler, orada senin işlerini yürütecek bir kimsen yoktur. Beni Horasan'a gönder, oradaki işlerini ben yöneteyim* dedi. Ahmed el-Hucistanî'nin sözlerinin etkisi altında kalan Ali b. Leys, Ya'kub ile görüşerek onu Horasan'a gönderdi.³⁰⁹

Ahmed b. Abdullah el-Hucistanî yaptığı faaliyetlerin nihayet meyvesini almıştı. O, yüz kadar adamını alıp Nîsâbûr'a bağlı Buşt kasabasına vardı. Yaptığı ani bir baskın sonucu kasabayı ilhak ettikten sonra burayı haraca bağladı. Ardından Kûmis'i ele geçirdi ve Bistâm'da kan döktü. Neticede 261/874-875'de Bistâm'a tamamen hâkim oldu. Ahmed el-Hucistanî, 262/875-876 yılı başlarında büyük olasılıkla Ya'kub b. Leys'in halife ile savaşının neticesini öğrendikten sonra

³⁰⁸ İbnü'l-Esîr, VII, 246.

³⁰⁹ İbnü'l-Esîr, VII, 246-247.

Nîsâbûr'a girdi. Burada Ya'kub'un vekili olan Azîz b. es-Sirrî, Ahmed el-Hucistanî'ye karşı koyamayacağını düşündüğünden şehri hemen terk etti. Ahmed el-Hucistanî, Nîsâbûr'da hâkimiyet kurduktan sonra hutbeyi Tahirîler adına okuttu. Güvendiği komutanlar arasında yer alan Râfî' b. Herseme'yi Nîsâbûr'a davet etti. Râfî' Horasan'a gelerek ordu komutanlığı görevini üstlendi.³¹⁰

Ahmed el-Hucistanî, Belh'te bulunan Şerkeboğullarından Ebû Hafs Ya'mer'e bir mektup göndererek onu kendi tarafına çekmeye çalıştı. Ancak Ya'mer, Ahmed el-Hucistanî'nin ağabeyi İbrahim'e yaptıklarından dolayı ona hiç güvenmiyordu. Bu sebeple onun teklifini kabul etmedi hatta bununla da yetinmeyerek ona karşı savaştan geri durmadı. Ebû Hafs Ya'mer, Tahirîler adına hutbe okuttuğu için Ahmed el-Hucistanî'ye bağlılık bildiren Tahir b. Hafs el-Badgîsî'nin bulunduğu Herat şehrine sefer düzenledi. Tahir b. Hafs buraya Ya'kub'un Horasan'ı ele geçirmesinden sonra bizzat Amr b. Leys tarafından atanmıştı. Ya'mer, Tahir b. Hafs ile karşılaşarak onu yenilgiye uğrattı. Herat ve civarda bulunan bazı yerlere hâkim oldu. Ya'mer, daha sonra kendi komutanlarından birinin ihaneti sonucu Ahmed el-Hucistanî'ye yenilerek öldürüldü. Bu durum karşısında Ya'mer'in adamları, Şerkeboğullarından Ebû Talha Mansur'un etrafında birleştiler. Ebû Talha, kardeşlerinin intikamını almak için Tahiroğullarının başkenti Nîsâbûr'a doğru yola koyuldu.³¹¹

Abbasî halifesi tarafından atanan Horasan'ın meşru valisi Tahirî ailesinden Hüseyin b. Tahir tam böyle bir kargaşanın içerisinde Nîsâbûr'a geldi. Hüseyin, Ahmed el-Hucistanî'nin Tahirîler adına okuduğu hutbeye ve kendisine destek olacağına dair vermiş olduğu söze güvendi. Ancak Ahmed el-Hucistanî'nin asıl niyeti meşruiyet sağlamaktı. Bu sebeple Tahirîlerin adını kullanmayı ve kendi hâkimiyetini güçlendirinceye kadar Hüseyin'i yanında tutmayı planlıyordu. Hüseyin b. Tahir de bu planının farkında idi, bundan dolayı bu sıralarda kardeşleri İbrahim ve Ya'mer'in intikamını almak için büyük bir ordu ile Nîsâbûr kapısına dayanan Ebû Talha b. Şerkeb ile iş birliği yapmanın doğru olacağına karar verdi. Ebû Talha da Hüseyin ile anlaşmanın meşruiyeti açısından iyi sonuçlar doğuracağını düşündüğünden bu iş birliğine sıcak baktı. İkisi anlaşma yaptıktan sonra birlikte

³¹⁰ İbnü'l-Esîr, VII, 247; Erdoğan Merçil, "Saffarîler", V, 431.

³¹¹ İbnü'l-Esîr, VII, 247-248.

Nîsâbûr'a girdiler. Anlaşma gereği Nîsâbûr'da hutbe Tahirîler adına okunmaya devam etti.³¹²

Hüseyin b. Tahir ve Ebû Talha, Nîsâbûr'a hâkim olduğu esnada Ahmed el-Hucistanî Herat'ta bulunuyordu. O, yaşananları duyunca on iki bin kişilik ordusuyla Nîsâbûr'a üç merhalelik uzaklıkta bir yerde karargâhını kurdu. Çok geçmeden kardeşi Abbas'ı Ebû Talha ile savaştırması için Nîsâbûr'a gönderdi. Ancak evdeki pazar çarşıya uymamıştı. Abbas, Ebû Talha ile yaptığı savaşta büyük bir bozguna uğradı. Abbas'ın yenilgi haberini alan Ahmed el-Hucistanî, kardeşinin geri dönmeşişinden onun öldürülmüş olma ihtimalden korktu. O, Abbas'ın nerede olabileceği hakkında araştırma yapmak için bir casusu Ebû Talha'nın yanına göndermeye karar verdi. Nitekim bu konuyu komutanlara açarak böyle zorlu bir görevi üstlenen kişiyi mükâfatlandıracağına söz verdi. Onun ordu komutanlarından Râfî' b. Herseme bu işe gönüllü oldu. Râfî', Ebû Talha'ya giderek saf değiştirip ona hizmet etmek istediğini dile getirdi.

Ebû Talha, Râfî'nin sözlerine aldanıp onu ordusunun içerisine aldı. Râfî', Ebû Talha'nın güvenini iyice kazandıktan sonra Abbas'a ne olduğu ile ilgili araştırmalar yaptı. Neticede onun öldürüldüğünden emin olunca bu durumu Ahmed el-Hucistanî'ye bildirdi. Bu arada Ebû Talha, Râfî' b. Herseme'yi Beyhak ve Büst'e göndererek buranın haracını toplamasını emretti. Râfî' onun emriyle haracı topladıktan sonra yanında bulunan Ebû Talha'nın adamlarını etkisiz hale getirerek Ahmed el-Hucistanî'nin yanına döndü. Ebû Talha ve Ahmed el-Hucistanî arasında askerî ve siyasî hamleler yaşandığı süreçte kaynaklarda Tahirîlerin meşru valisi Hüseyin b. Tahir ile ilgili çok fazla bir bilgiye rastlamak mümkün değildir. Ancak büyük bir ihtimalle o, bu olaylar sırasında Nîsâbûr'da bulunuyordu. Çünkü bu olaylardan sonra bizzat Ebû Talha tarafından Nîsâbûr'dan çıkartılmıştır (263/876-877). Zannımızca Ebû Talha meşruiyetini elde ettiğine ve şehre tek başına hâkim olacak kadar güçlendiğine olan inançla Hüseyin'e ihtiyacı kalmadığını düşündü. Ebû Talha'dan da umduğunu bulamayan Hüseyin b. Tahir, Tahirîlere itaat arz eden

³¹² İbnü'l-Esîr, VII, 248; Frye, 445.

Harezmşahın kardeşinin bulunduğu Merv'e gitti. 265/879 yılında ise Ahmed el-Hucistanî, Ebû Talha'yı yenilgiye uğratarak Nîsâbûr'a hâkim oldu.³¹³

Bir yandan Tahirîler Horasan'da tekrar güç odağı haline gelmeye çalışırken öte taraftan Ebû Talha ve Ahmed el-Hucistanî gibi komutanlar bölgeye hâkim olmaya gayret ediyorlardı. Saffârîler ise daha önce geniş bir şekilde ele aldığımız gibi halife ile savaşlarından yenik çıkmışlardı. Halife ile yapılan Iztarbed veya Istarbend denilen savaştan sonra kulunç hastalığına yakalanan Ya'kub b. Leys 265/879'de hayatını kaybetmişti.³¹⁴ Yerine ondan sonra ailede en çok sözü geçen Amr b. Leys geçmişti. Amr, ağabeyi Ya'kub'un aksine bir siyaset güderek halife ile barış yapma yolunu tercih etti. O, elçi olarak seçtiği Ahmed b. Ebî Esbağ'ı bir mektup ile birlikte barış yapmak amacıyla halifeye gönderdi. Nitekim bu mektuba olumlu yanıt alan Amr, Halife Mu'temid'in de onayıyla birlikte Horasan, Fars, Kirman, Isfahan, Gûrgan, Sicistan ve Sind'in idaresini elde etti. Bu yerlere ek olarak Bağdad ve Sâmerîâ sâhibü's-şurtalığına da tayin edildi. Ayrıca Amr'a Mekke ve Medine'de bir temsilci bulundurma hakkı verildi.³¹⁵ Amr halifeye teşekkür mahiyetinde altın çubuklar ve çok sayıda kıymetli eşyalar gönderdi.³¹⁶ Hemen sonra Ebu's-Sâc'ın³¹⁷ oğlu Muhammed'i Haremeyn'e temsilci olarak gönderdi.³¹⁸

Amr, Horasan'a bizzat halife tarafında atanmıştı. Ancak orada çatışmalar halen devam ediyordu. Amr bölgeye gitmezden evvel Tahirîlerin kendisine itaat etmelerini sağlayarak aleyhine oluşabilecek olası bir girişimi önleme düşüncesindeydi. O, bu sebeple Tahirî ailesine mensup olan Ubeydullah b. Abdullah'ı Bağdad ve Sâmerîâ şehirlerinin polis teşkilatının başkanlığına getirdi.³¹⁹ Amr, hanedanlığını güçlendirmeye çalışırken Ali b. Leys ise koltuğu ona kaptırdığı için pişmanlık duymaya başlamıştı. Bu sebeple Ali, Amr aleyhine konuşarak kendisi

³¹³ Taberî, IX, 532, 544; İbnü'l-Esîr, VII, 248, 258; Hasan Kurt, 165-166.

³¹⁴ Taberî, IX, 544; Mes'ûdî, IV, 161; İbn Miskeveyh, IV, 442; İbn Hallikân, VI, 414, 420.

³¹⁵ Taberî, IX, 545; İbnü'l-Esîr, VII 272; İbn Kesîr, XI, 82.

³¹⁶ *Târîh-i Sîstân*, 209.

³¹⁷ Ebu's-Sâc, Ya'kub b. Leys'in Halife Mu'temid ile yaptığı savaşta Ya'kub'un yanında yer alan tek Türk'tür. Abdullah Duman, "İztarbet", 445.

³¹⁸ Taberî, IX, 549; İbnü'l-Esîr, VII, 277.

³¹⁹ Taberî, IX, 549; İbnü'l-Esîr, VII, 277; İbn Kesîr, XI, 83; *Târîh-i Sîstân*, 209; Erdoğan Merçil, "Saffârîler", V, 431.

için taraftar toplamaya çalıştı. Halife ile arasını düzeltip Horasan'ı uhdesine almışken bir iç çatışmanın yaşanmasını istemeyen Amr, hemen kardeşini tutuklattı.³²⁰

Amr'ın bir müddet sonra kardeşi Ali b. Leys hakkındaki kararını değiştirdiğini ve onu affederek serbest bıraktığını müşahade ediyoruz. Muhtemelen Ali'nin tutuklanması ordunun bu durumdan hoşnut olmadığını belirten homurdanmalarına sebep oldu. Ayrıca Amr, Horasan'a yapacağı seferlerde onun desteğine de ihtiyaç duymuştur. Amr, hanedanlığı için yaptığı atamaların ve önlemlerin ardından Cündişapur'dan Sicistan'a gitti. Burada gerekli askerî hazırlıkları yapan Amr, damadı Muhammed b. Hüseyin'i Sicistan'a vekil tayin etti. Daha sonra Amr, Ahmed el-Hucistanî ile savaşmak için 22 Ramazan 266/6 Mayıs 880'da yola çıktı. Amr ordusunun sağ kanadına oğlu Muhammed'i sol kanadına ise Ali'yi tayin etti. Bu esnada Ahmed el-Hucistanî de Nîsâbûr Kalesi'nde idi. Amr buraya gelerek kaleyi kuşattı. Kuşatma sürerken Ali b. Leys iki elçisini Ahmed el-Hucistanî'ye göndererek onu desteklediğini bildirdi. Ahmed el-Hucistanî, Ali'den aldığı direktifler doğrultusunda hareket ederek Amr'a ait pek çok eşyayı yağmalamaya başladı. O, bu yağma sayesinde büyük miktarda para ele geçirdi. Amr, kardeşinin ihaneti sonucu mağlup olarak Herat'a döndü. Burada Ali b. Leys'i ihanetinden dolayı yeniden tutuklattı.³²¹

Ahmed el-Hucistanî Nîsâbûr'a bir vekil tayin ettikten sonra Amr'ı kuşatmak üzere Herat'a geldi. Ancak kuşatmada başarı gösteremeyince Sicistan'a gitmeye karar verdi. Yolda Farah'ta sebepsiz yere pek çok kişinin canına kıydıktan sonra şehri yağmaladı. 27 Rebîülâhir 267/5 Aralık 880'de Sicistan'a girdi. Amr'ın adamlarından Abdullah b. Muhammed b. Mikâil ve Şâdân b. Mesrûr Sicistan'ı ona teslim etti. Ancak hem Sicistan halkı hem de Amr'ın vekil olarak bıraktığı Muhammed b. Hüseyin ed-Dirhemî ona karşı direndi. Ahmed el-Hucistanî bölgede huzursuzluk çıkarıp yağma faaliyetleri ile uğraşırken Nîsâbûr'da kendi aleyhine yaşanan haberleri işitince hemen geri döndü.³²²

Ahmed el-Hucistanî'nin Nîsâbûrda vekil olarak bıraktığı kişi onun Sicistan bölgesine gidişini fırsat bilip dilediği gibi hareket etmeye başlamıştı. O, halka türlü

³²⁰ *Târîh-i Sîstân*, 208, 209; Erdoğan Merçil, "Saffarîler", V, 431.

³²¹ *Târîh-i Sîstân*, 210; Erdoğan Merçil, "Saffarîler", V, 432.

³²² *Târîh-i Sîstân*, 211.

türlü eziyetler yapmış ve şehrin ayak takımını etrafında toplamıştı. Bu durum karşısında Amr b. Leys'e yakınlığı ile bilenen Keykân lakaplı Yahya b. Muhammed b. Yahya ez-Zühîlî bir grup insanı etrafına toplayarak isyan etmişti. Amr b. Leys, Ahmed el-Hucistanî gelmeden önce askerleriyle isyana destek vermiş, bu vesileyle onun adamlarından bazıları Nîsâbûr'a girmişti. Şehirde olayların işin içinden çıkılmaz bir hal aldığı duyan Ahmed el-Hucistanî, olayları yatıştırmak için daha hızlı hareket etti. Kısa bir zaman sonra ise Nîsâbûr'a ulaştı. Onun gelişi ile telaşlanan Keykân ve diğer isyancılar şehri terk etmek isteseler de Ahmed el-Hucistanî'nin adamları buna engel oldular. Bu arada Keykân olaylar sırasında saklanmayı başardı ancak çok geçmeden ölüsü bulundu. Keykân'ın başarısız girişimden sonra Amr b. Leys Sicistan'a döndü.³²³

3.2.Hüseyin b. Tahir'in Horasan'a Ordu Göndermesi

Amr b. Leys, Abbasîlerden Horasan'ın menşurunu aldıktan sonra meşruiyetini kaybeden Hüseyin b. Tahir, halen mücadeleyi bırakmamıştı Büyük bir ihtimalle o, Tahirîlerin ihtişamlı günlere tekrar döneceğine ve Horasan'da hâkimiyet kurabileceğine dair hayaller kuruyordu. O, Ahmed el-Hucistanî'den gereken desteği alamayınca Ebû Talha ile iş birliği içerisine girmişti. Ancak onun bu iş birliğinden hiçbir sonuç elde edemediğine ve bu sebeple Merv'e gittiğine daha önce değinmiştik. Burada kısa bir süre kalan Hüseyin ordu toplamak için Merv'den Muhammed b. Tahir'in oğlu Ahmed'in valilik yaptığı Harezm'e geldi.

Hüseyin, Ebu'l-Abbas en-Nevfelî komutasında hazırladığı beş bin kişilik bir birliği Tahirîler adına Nîsâbûr'a gönderdi. Ahmed el-Hucistanî, onunla aralarında kan dökülmemesi için bir barış heyeti hazırlayarak en-Nevfelî'ye gönderdi. Ama onun anlaşma yapmaya hiç niyeti yoktu. Nitekim heyette bulunan elçilerin tutuklanıp dövülmelerini, saçlarının kesilmesini dahası öldürülmelerini emretti. Onlar elçilerle meşgulken Ahmed el-Hucistanî'nin ordusuyla üzerlerine saldırdıklarına dair bir haber yayıldı. Bu haber karşısında telaşa kapılan en-Nevfelî'nin ordusu sağa sola koşturmaya başladı. Bu durumu fırsat bilen elçiler kaçarak Ahmed'in yanına geldiler ve başlarından geçen olayları anlattılar. Bu duruma çok öfkelenen Ahmed el-Hucistanî hiç vakit kaybetmeden ordusuyla birlikte saldırıya geçti. Tek bir yumruk

³²³ İbnü'l-Esîr, VII, 250.

halinde yapılan saldırı neticesini verdi. Ebu'l-Abbas en-Nevfelî ve ordusu büyük bir bozguna uğradı. Savaş sonunda tutuklanan en-Nevfelî, elçilere yapmak istediklerine karşılık öldürüldü. Tahirîler Horasan'a hâkim olmak için gönderdikleri bu ordu ile isteklerine ulaşamadılar.³²⁴

3.3.Amr b. Leys'in Tahirîler Aleyhine Faaliyetleri

Horasan'da Ahmed el-Hucistanî ile mücadelesine son noktayı koyamayan Amr b. Leys, Tahirî ailesi iktidarının tekrar hortlamasını istemiyordu. Bu amaçla bir yandan onları yanına çekme bir yandan da sindirme faaliyetlerine girişti. O, Tahirîlere mensup Ubeydullah b. Abdullah'ı Bağdad ve Sâmerâ şurta başkanlığına tayin etti. Aynı zamanda Muhammed b. Tahir'in tutuklanması için Abbasî yönetimine baskı yaptı. Amr, Muhammed b. Tahir'in kendi hâkimiyetinde bulunan Horasan'da gözü olduğunu dile getirdi. Hatta Hüseyin b. Tahir ile Ahmed b. Abdullah el-Hucistanî'nin Tahirî hanedanlığı adına birlikte hareket ettiklerini ve bunun sonucunda Muhammed adına Horasan'da hutbe okuttuklarını halifeye bildirdi. Amr b. Leys'in bu konudaki baskısına dayanamayan Halife Mu'temid, Muhammed b. Tahir'i tutuklattı (267/880-881).³²⁵

Ahmed b. Abdullah el-Hucistanî ilk zamanlar kendi meşruiyetini sağlamak amacıyla Tahirî hanedanlığının adını kullanmıştı. Hatta Ahmed, kendi mektuplarının sonuna Tahirî adını yazarak Nîsâbûr halkının kalbini kazanmak istemişti.³²⁶ Ancak onun asıl niyeti hiçbir zaman Tahirîler adına hutbe okutmak değildi. Ahmed, Horasan'da bastırıldığı dinar ve dirhem paraların bir tarafına Halife Mu'temid'in adını diğer tarafına kendi adını yazdırarak bunu açıkça göstermiştir.³²⁷ Amr b. Leys de onun kendi hükümdarlığını kurmanın hayaliyle yaşadığının farkında idi. Ancak Amr, bunu bilmesine rağmen Ahmed el-Hucistanî'yi Tahirîler adına hutbe okutmakla suçlayarak onun adının suçlular listesine girmesini sağladı.³²⁸ Bununla birlikte Muhammed b. Tahir'in hapsedilmesini kolaylaştırmayı hedefledi.

³²⁴ İbnü'l-Esîr, VII, 251.

³²⁵ Taberî, IX, 557; Hasan Kurt, 167.

³²⁶ İbn Hallikân, VI, 423.

³²⁷ Taberî, IX, 600.

³²⁸ Hasan Kurt, 168.

Bu arada Tahirîler adına daha önce hutbe okutan ancak meşruiyet elde ettikten sonra Hüseyin b. Tahir'i Nîsâbûr'dan kovan Ebû Talha b. Şerkeb, tek başına kalmıştı. Bunu bilen Amr b. Leys ise onu kendi yanına çekerek güçlenmek istedi. Amr için çalışmayı kabul eden Ebû Talha, savaş meydanlarında yenemediği Ahmed el-Hucistanî'yi başka bir yolla ortadan kaldırmayı denedi. Ebû Talha, Ahmed el-Hucistanî'nin Kutluğ ve Râmcûr isimli iki hizmetlisi ile anlaşarak onun suikastını planladı. İki hizmetli onun içki içip iyice sarhoş olduğu bir geceyi fırsata dönüştürdüler. Ahmed el-Hucistanî uykuya dalınca adı geçen hizmetçileri tarafından öldürüldü. Gerek Tahirîler gerekse de Saffârîler Horasan mücadelesinde kendileri ile mücadele eden Ahmed el-Hucistanî'den bu şekilde kurtuldular. Onun öldürülmesinin ardından Ahmed'in çok güvendiği komutanlardan biri olan Râfi' b. Herseme 268/881-882'de onun Horasan'daki makamına yerleşti.³²⁹

Ahmed el-Hucistanî'nin ölüm haberi üzerine Amr b. Leys'in oğlu Muhammed, Fazl b. Yusuf isimli komutanını Zilkâde 268/Mayıs-Haziran 882'de Sicistan'dan Herat'a gönderdi. Amr ise halkın Fazl'a itaat etmesi için Herat'a bir mektup yolladı. Bu mektup sayesinde Herat'ta hâkimiyet kuran Fazl, şehrin Saffârîlere ait olmasını sindiremeyen Râfi' b. Herseme'nin hedefi haline geldi. Râfi', Muhammed b. Muhtedi komutasında bir orduyu oraya gönderdi. Onların gelişi ile korkan şehir halkı Amr'ın mektubuna rağmen Fazl b. Yusuf'u öldürmek istedi. Canını kurtarmanın telaşına kapılan Fazl, vakit kaybetmeden Herat'ı terk ederek Sicistan'a geri döndü.³³⁰

Râfi' b. Herseme,³³¹ büyük ihtimalle Amr ile tek başına mücadele etmenin zor olacağını düşünerek Ahmed b. Abdullah el-Hucistanî ve Ebû Talha gibi meşruiyet kazanmaya çalıştı. O, bu sebeple Tahirîlere bağlılığını sürdürdüğünü ilan etmek amacıyla Muhammed b. Tahir adına Merv ve Herat'ta hutbe okuttu (269/882-883). Durumu haber alan Amr ise 271/885 tarihinde Râfi' üzerine bir askerî harekât

³²⁹ Taberî, IX, 612; İbnü'l-Esîr, VII, 250, 252-253; İbn Hallikân, VI, 424; Erdoğan Merçil, "Saffârîler", V, 433.

³³⁰ *Târih-i Sîstân*, 212-213; Erdoğan Merçil, "Saffârîler", V, 433-434.

³³¹ Râfi' b. Herseme Tahirîlere bağlı bir komutan iken Ya'kub b. Leys'in Nîsâbûr'u ele geçirmesiyle onun emrine girdi. O, uzun sakallı, çirkin çehreli ve konuşmasını bilmeyen birisiydi. Bir gün Ya'kub'un yanına girip çıkmış ve İbn Leys onun hakkında *bu adama pek meylim olmadı, istediği yere çekip gitsin* dedi. Bu söz ona ulaştığında Râfi' memleketi olan Badgîs'e bağlı bulunan Te'nîm'e gitti. Ahmed b. Abdullah el-Hucistanî Nîsâbûr'u ele geçirip onu yanına çağırıcaya kadar burada ikâmet etti. İbnü'l-Esîr, VII, 308.

yaparak onu yendi. Horasan'da kendisi için hutbe okutmak suretiyle bölgeye tekrar hâkim oldu. Amr, Merv'e Muhammed b. Sehl b. Hâşim'i tayin ettikten sonra buradan ayrıldı.³³²

3.4.Amr b. Leys'in Horasan Valiliğinden Azli

Amr b. Leys henüz Horasan'da tam hâkimiyet sağlayamamışken Halife Mu'temid, onu görevden azletti. Halifeyi böyle bir karar almaya sevk eden neden veziri Said b. Mahled'in Amr b. Leys'e attığı iftiralardı. Ayrıca Amr, Ahmed el-Hucistanî ile savaş halindeyken kendisine bağlı bulunan Fars bölgesinin emiri Muhammed b. Leys bu sıralar Abbasî başkenti olan Sâmerâ'ya³³³ vergi göndermedi. Amr bu durumdan ancak halifenin gönderdiği mektupla haberdar olabildi. Amr b. Leys Mu'temid'e savaşlarla meşgul olduğunu ve haberinin olmadığını dile getirdi.³³⁴ Kanaatimizce Amr'ın vergilerini düzenli göndermeyişi ve devlet düzenini sağlayamaması halifeye onu azletme konusunda cesaret verdi. Bununla birlikte Halife Mu'temid hem Abbasî Devleti için büyük bir sorun teşkil eden Zenc³³⁵ isyanını bastırmış hem de 271/885'de Tolunoğullarıyla anlaşmaya varmıştı. Kendisi, devleti uğraştıran problemlere kısa süreliğine de olsa son vermişti.³³⁶ Üstelik Saffârîlerin gerek Ahmed el-Hucistanî gerekse de Râfi' b. Herseme ile

³³² İbnü'l-Esîr, VII, 308.

³³³ Sâmerâ, Mu'tasım döneminde Eşnâs et-Türkî başkanlığında 221/836 tarihinde kuruldu. Mu'tasım, kurmak istediği yeni şehri başlangıçta Dicle Nehri'nin kanallarından biri olan Kâtûl'un etrafında yapmaya karar verdi. Ancak zamanla buranın şehir kurmak için uygun olmadığını fark edince daha kuzeyde bulunan Sâmerâ'da inşaatın başlaması için emir verdi. Mu'tasım'ın Sâmerâ'da bir şehir inşa etme gereksinimi duymasına sebep olan şey Bağdat'ta bulunan halk ile Türklerin anlaşamamasıdır. Türkler sokaklarda atları üzerinde hızla giderek insanlara çarpmaktaydı. Bu sebeple Bağdathılar ile Türkler arasında çatışmalar yaşanmaktaydı. Bu sorunu çözmek isteyen Mu'tasım, Türkler ile birlikte yeni kurmuş olduğu şehre yerleşti ve Abbasî tarihinde yarım asırdan fazla süren Sâmerâ Dönemini başlattı. Bu dönem Halife Mu'temid tarafından 279/892 tarihinde merkezin tekrar Bağdad'a taşınmasına kadar devam etti. Taberî, IX, 17-18; İbnü'l-Esîr, VI, 393; İbn Haldun, III, 321-322; Mehmet Azimli, "Abbasîler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV (2), DÜİF Yay., Diyarbakır, 2002, 36-39.

³³⁴ *Târîh-i Sistân*, 211, 215.

³³⁵ Doğu Afrika kökenli olan Zencler, Abbasîler döneminde 255-269 (869-883) yılları arasında Aşağı Mezopotamya'daki (Sevâd) bataklık bölgede ortaya çıkarak isyan ettiler. Zenci köleler, III. (IX.) yüzyılda Aşağı Irak'taki bataklık bölgede aşırı sulanmadan dolayı tuzlanan toprakların temizlenmesi için pirinç ve şeker kamışı gibi sulu tarım alanlarında 2000 ile 5000 kişilik gruplar halinde ağır şartlar altında çalıştırılıyordu. Hz. Ali soyundan geldiğini iddia eden Ali b. Muhammed ez-Zenci kendilerini bu durumdan kurtarma vaadiyle onları isyana teşvik etti. Böylece Ali b. Muhammed'in önderliğinde başlayan isyan Abbasîleri on beş yıl uğraştırdı. Mustafa Demirci, "Zenci", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 249-250.

³³⁶ Saim Yılmaz, "Halife Mu'tazid Döneminde (279-289/892-902) Abbâsî-Saffârî İlişkileri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, Sakarya, 2004, 81.

mücadelesinde epey zaman harcamak zorunda kalması halifenin böyle bir karara varmasında etkilidir.

Mu'temid, kararını bildirmek için daha önce de yaptığı gibi Bağdad'a gelmiş bulunan Horasan hacıları ile bir toplantı tertipledi. Halifenin toplantıyı hacılarla gerçekleştirmesinin sebebi büyük ihtimalle onların farklı bölgelere dağılarak haberi yaymalarıydı.³³⁷ Bu toplantıda Mu'temid, Amr'ı daha önce atadığı yerlerden azlettiğini bildirerek hutbelerde onun adının lanetlenmesini istedi. Bununla birlikte halife, Amr yerine Horasan'a Muhammed b. Tahir'i tayin ettiğini de ilan etti.³³⁸ Abbasî yönetimi Amr'ı görevden uzaklaştırmakla yetinmeyerek bu olaydan bir yıl sonra Said b. Mahled komutasında halifenin kardeşi Ebû Ahmed Muvaffak'ın Vâsıt'ta bulunan karargâhından bir birlik hazırlayarak Amr b. Leys üzerine gönderdi. (22 Şaban 271/12 Şubat 885).³³⁹ Halife Mu'temid bu birliğin ardından Ahmed b. Abdülaziz b. Ebî Dülef komutasında yeni bir ordu daha hazırladı. Ahmed ile Amr arasında yaşanan bu savaşın yeri ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak savaş günün ilk saatlerinde başlayıp öğleden sonraya kadar sürmüştür. Savaş sonunda on beş bin süvari ve yayadan oluşan Amr'ın ordusu mağlubiyet yaşadı. Halifelik ordusu ise yaklaşık üç bin esir ile otuz bin civarında davar, sığır ve merkep ele geçirdi (10 Rebûlevvel 271/5 Eylül 884).³⁴⁰

Abbasî Devleti Amr b. Leys'i tamamen ortadan kaldırmak istedikleri için olsa gerek bu savaştan üç yıl sonra yeniden ordu hazırlattı. Bu ordunun komutasına bizzat halifenin kardeşi Muvaffak getirildi. Muvaffak ordusu ile Fars'a doğru yola koyuldu. Durumdan haberdar olan Amr, Abbas b. İshak'ı büyük bir ordu ile Seyrâf'a; oğlu Muhammed'i ise Errecân'a gönderdi. Ayrıca ordusunun başkomutanı olan Ebû Talha b. Şerkeb'i de öncü kuvvetlerin başında yola çıkardı. Bir müddet sonra Ebû Talha'nın Muvaffak'tan eman dilediğine dair bir haber Amr'a ulaştı. Ebû Talha'nın ihaneti üzerine Amr b. Leys savaştan vazgeçerek önce Kirman'a daha sonra

³³⁷ Abdullah Duman, "İztarbet", 435.

³³⁸ Taberî, X, 7; İbn Kesîr, XI, 98.

³³⁹ Taberî, X, 7; Hasan Kurt, 169.

³⁴⁰ İbnü'l-Esîr, VII, 347, 349. Taberî, Ahmed b. Abdülaziz b. Ebû Dülef ile Amr b. Leys arasında yaşanan savaşı 273 yılı olayları arasında zikreder. Taberî, X, 12.

Sicistan'a gitti. Muvaffak ise bir müddet onu takip ettikten sonra geri döndü (274/887-888).³⁴¹

3.5. Muhammed b. Tahir'in Yeniden Horasan'a Atanması

Abbasî halifeliği tarafından bir kez daha Horasan valiliğine getirilen Muhammed b. Tahir'in Bağdad'dan ayrılarak tayin edildiği yerlere gitmeye niyeti yoktu. Kendisi önceden olduğu gibi Bağdad'da kalarak yerine Tahirîler adına hutbe okutan Râfî' b. Herseme'yi atadı (270/883).³⁴² Böylece Râfî' b. Herseme isyancı konumunda iken Muhammed b. Tahir'in yaptığı atama sonucu Tahirîlerin Horasan'daki meşru valisi oldu. Râfî', Amr b. Leys'in Abbasîlerle savaş halinde oluşunu fırsata çevirip Tahirîleri temsilen gerek Horasan bölgesinde gerekse de Taberistan ve Mâverâünnehir de etkin bir şekilde faaliyetlerini sürdürdü.

Râfî', Tahirîler adına vali atanır atanmaz Herat'a doğru yola çıktı. Herat Amr b. Leys'e bağlı bulunan Ebû Talha b. Şerkeb'in adamlarından olan Muhammed b. Mühtedî'nin sorumluluğundaydı. Ancak Râfî' buraya varmadan önce Yusuf b. Ma'bed isimli birisi Herat'ı ele geçirerek Muhammed'i öldürdü. Râfî'nin Herat'a ulaşması üzerine Yusuf b. Ma'bed ondan eman diledi. Râfî' onu affederek Herat'a kendi adamlarından Mehdî b. Muhsin'i atadı ve Merv'de bulunan Ebû Talha üzerine sefer yapmak için hazırlık yaptı. Bu sefer için o, İsmail b. Ahmed'den de yardım istedi. İsmail, dört bin atlı ile bizzat kendisi savaş için onun yanına geldi. Ayrıca Râfî', Ali b. Hüseyin el-Merverûzî isimli komutanın da yardımını aldıktan sonra Merv üzerine sefere çıktı. Râfî' b. Herseme'nin güçlü ordusu ile Ebû Talha'nın ordusu Merv'de yaptıkları savaş sonunda Ebû Talha yenilerek Herat'a kaçtı. Herat'ta bulunan Râfî'nin adamı Mehdî b. Muhsin, Ebû Talha'ya karşı iyi davrandı ve onun tarafına geçti. Râfî' tekrar Herat'a gelerek her ikisini de yenilgiye uğrattı. Yenilginin ardından Ebû Talha, Amr b. Leys'in yanına kaçtı. Mehdî b. Muhsin ise gizlenmeye çalıştı ancak yakalandı. Râfî' onu azarladıktan sonra affetti ve dilediği yere gidebileceğini söyledi. Bu olaydan sonra Râfî' Harezm'e giderek vergileri topladı ve Nîsâbûr'a döndü (272/885).³⁴³

³⁴¹ İbnü'l-Esîr, VII, 357; *Târîh-i Sîstân*, 218.

³⁴² İbnü'l-Esîr, VII, 309; İbn Hallikân, VI, 424.

³⁴³ İbnü'l-Esîr, VII, 309; Hasan Kurt, 170.

3.5.1. Tahirîlerin Mâverâünnehir'deki Siyasetleri

Halife Me'mûn tarafından Horasan'a atanan Tahir b. Hüseyin ve halefleri, Mâverâünnehir bölgesini Sâ mânîler³⁴⁴ ailesinden tayin ettikleri valiler aracılığıyla idare ettiler. Ya'kub b. Leys'in 259/873'da Nîsâbûr'u ele geçirerek Tahirîlere bir müddet son vermesinin ardından burası Saffârîlerin hâkimiyeti altına girdi. Ya'kub, Sâ mânîlerin Mâverâünnehir valiliğini sürdürmelerine müsaade etti. Ancak bundan sadece iki yıl sonra Halife Mu'temid, Ceyhun Nehrinden ülkenin en doğusundaki en uzak yerine kadar bütün Mâverâünnehir bölgesine Nasr b. Ahmed b. Esed es-Sâ mânî'yi atayarak Saffârîleri bölgenin yönetiminden uzaklaştırdı (261/875). Daha önce de Sâ mânîlerin yönetiminde olan Mâverâünnehir, bu atamayla müstakil bir bölge haline geldi. Ayağına gelen fırsatı kaçırmak istemeyen Nasr, hutbelerden Yakub b. Leys'in adını çıkararak bölgeye tek başına hâkim olduğunu herkese duyurdu.³⁴⁵

Ya'kub b. Leys'in kendisine bağlı bulunan bu bölge için mücadele edecek zamanı kalmamıştı. Onun halife ile yaptığı savaş neticesinde aldığı yenilgi ve hemen ardından bedenine musallat olan hastalık sonucu hayatını kaybetmesi Mâverâünnehir için herhangi bir girişimde bulunmasına engel teşkil etti. Ya'kub'dan sonra onun

³⁴⁴ Hanedan adını, Belh şehrinin emiri iken düşmanlarının baskısından kaçarak Emevîler'in Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî'ye sığınan ve onun yardımcıları sayesinde Belh'i yeniden ele geçiren Sâ mânîhudât'tan alır. Hanedanın soyu ile ilgili iki rivayet mevcut olup bunlar Fars ve Türk olma ihtimali üzerinedir. Aydın Usta onların Türk olma ihtimali üzerinde daha fazla durmuştur. Sâ mânîhudât Esed b. Abdullah'ın teşvikiyle İslâmî kabul edip oğluna da Esed adını koydu. Bundan sonra Sâ mânîlerle ilgili kaynaklarda bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Râfî' b. Leys'in Abbasîlere karşı Mâverâünnehir'de başlattığı isyanın bastırılmasındaki hizmetlerinden dolayı Me'mûn'un emriyle Esed b. Sâ mânîhudât'ın oğullarından Nuh Semerkant'a, Ahmed Fergana'ya Yahya Şâş'a, Ebu'l-Fazl İlyas Herat'a tayin edildi; bu tayinlerle hanedanlığın temelleri atıldı (204/819). Ailenin reisi durumundaki Nuh, Tahirîler ve Abbasîlerle iyi geçinerek Sâ mânîlerin Mâverâünnehir'deki hâkimiyetlerini sağlamlaştırdı. Onun ölümünün (227/841-841) ardından aile reisliği Ahmed'e geçti. Yirmi yılı aşkın bir süre valilik yapmasına rağmen faaliyetleri hakkında yeterli bilgi bulunmayan Ahmed'in ölümünden (250/864) sonra yerini oğlu Nasr aldı. Halife Mu'temid, 261/874-875'de Mâverâünnehir idaresini bir fermanla Nasr b. Ahmed'e verdi. Sâ mânîlerin bölgedeki hâkimiyetlerinin halife tarafından onaylandığı bu tarih bazı araştırmacılarca devletin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Aydın Usta, "Sâ mânîler", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 64. Ayrıca bkz: Hasan Kurt, "Devlet Kurma Sürecinde Sâ mânîoğulları", *AÜİFD*, XLIV, 2, Ankara, 2003, 110-112; Abdullah Duman, "Ebû İbrahim İsmail El-Muntasır'ın Sâ mânî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar ve Gaznelilerle İlişkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), Gaziantep, 2012, 532.

³⁴⁵ Taberî, IX, 514; İbnü'l-Esir, VII, 232; Abdullah Duman, *Nerşahî*, 320; Aydın Usta, *Türkler ve İslamiyet*, 174; Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", 178; Hasan Kurt, "Devlet Kurma Sürecinde Sâ mânîoğulları" 120; Abdullah Duman, "Sâ mânî Emiri Nasr b. Ahmed ve Kardeşi İsmail Arasında Yapılan Tavâvis Savaşı ve Sonuçları", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 Bahar, Van, 2012, 192. Nerşahî'ye göre bu atama 12 Ramazan 260/1 Temmuz 874'da yapılmıştır. Abdullah Duman, *Nerşahî*, 320.

yerine geçen Amr b. Leys ise Abbasîlerle sulh yaparak Horasan'a atansa da buradaki hâkimiyet mücadeleleri uzun sürdüğünden Mâverâünnehir hâkimiyeti için bir şey yapamadı. Halife Mu'temid, Amr'ı azlederek yerine Tahirîlerin son valisi Muhammed b. Tahir'i atadığında ise bu bölgeden Saffârîler bir süreliğine tamamen uzaklaşmış oldu. Amr azledildikten sonra halifenin gönderdiği ordular ile mücadele verirken; Râfi' b. Herseme Nîsâbûr'daki görevi esnasında Tahirîlerî temsilen Mâverâünnehir'de yaşanan olaylara müdahil oldu.

Mâverâünnehir valisi Nasr b. Ahmed tarafından Buhârâ'ya gönderilen İsmail, ağabeyi Nasr'ın izni olmaksızın görev yerinden ayrılarak Semerkand'a gitti. Bundan hoşnut olmayan Nasr, kardeşi İsmail'e tepki gösterince aralarında on üç ay süren bir küslük yaşandı. On üç ayın sonunda iki kardeş Muhammed b. Nuh'un ve Abdulcabbar b. Hamza'nın arabuluculuğu ile barıştılar. Bu olaydan hemen sonra İsmail Buhârâ'ya geri döndü. Ancak bu olay Nasr'ın kardeşi İsmail'e karşı şüpheyile yaklaşmasına sebep oldu. Onun her an isyan edebileceği düşüncesine kapılmasını sağladı.³⁴⁶

Nasr b. Ahmed, tekrar Buhârâ'ya dönen kardeşi İsmail'i kendisine her yıl 500.000 dirhem vergi göndermesini emretti. Ödeme günü geldiğinde İsmail, Buhârâ'da hâkimiyet kurmak için mücadeleler verdiğini ve parayı da bu mücadeleler için harcadığını belirterek vergiyi göndermeye yanaşmadı. Kardeşinin tutumunu beğenmeyen Nasr, onu isyancı olarak nitelendirip hemen bir ordu hazırlamaya başladı.³⁴⁷ Bu amaçla Fergana'da bulunan kardeşi Ebu'l-Eş'as'a bir mektup ile askere ihtiyacı olduğunu haber verdi. Aynı zamanda Şaş'ta bulunan diğer kardeşi Ebu Yusuf Ya'kub b. Ahmed'e de durumu haber veren bir mektup gönderdi. Ebu'l-Eş'as ve İsficab Türklerinden oluşan Ebu Yusuf'un orduları, Nasr'a yardım için hemen toplandılar. Nasr, Recep 272/Aralık 885'de Buhârâ'ya doğru yola çıktı.³⁴⁸

İsmail, ağabeyi Nasr'ın büyük bir ordu ile savaş için yola çıktığını duyunca Buhârâ'yı boşaltarak Fireb'e gitti. Nasr, kardeşini Buhârâ'da bulamayınca

³⁴⁶ Abdullah Duman, *Nerşahî*, 320-321; Hasan Kurt, "Devlet Kurma Sürecinde Sâmanoğulları", 124; Abdullah Duman, "Tavâvis", 194-196.

³⁴⁷ İbnü'l-Esîr'e göre savaşın sebebi Nasr ile İsmail'in arasının bozulmasının sebebi fesatçılardır. İbnü'l-Esîr, VII, 324.

³⁴⁸ Abdullah Duman, *Nerşahî*, 323; Abdullah Duman, "Tavâvis", 199.

Beykend'e giderek ordugâhını kurdu. İsmail, Nasr'ın muazzam ordusuna karşı tek başına mücadele edemeyeceğini düşündüğünden Hamaveyh b. Ali isimli adamını Tahirîlerin Horasan valisi Râfi' b. Herseme'ye göndererek ondan yardım istedi. Râfi', daha önce Tahirîlere bağlı bulunan Mâverâünnehir'den gelen bu daveti kabul etmekte gecikmedi. O, bu savaşa iştirak ederek Tahirîlerin bu bölge üzerindeki hâkimiyetinin tamamen son bulmadığı görünümünü vermek istedi. Ayrıca İsmail de Tahirîlerin valisi konumundaki Râfi'yi emir olarak görüyordu.³⁴⁹

Râfi' b. Herseme ordusunu alarak donmuş halde olan Ceyhun Nehri'nin üzerinden geçti. Nasr, Râfi'nin gelişiyile Buhârâ'ya döndü. İsmail ile Râfi' Semerkand'ı alma konusunda anlaşarak yola koyuldular. Bu haberleri duyan Nasr, aceleyle Tavâvis'e³⁵⁰ giderek yolu kapattı. Bunun üzerine İsmail ve Râfi' çöl yolundan gitmeyi tercih ettiler. Ancak bu karar onları çok zor duruma soktu. Çölde ne kendilerini ne de hayvanlarını doyuracak herhangi bir yiyecek bulamayınca büyük bir kıtlık ortaya çıktı. Burada bulunan halk ise Nasr'a bağlı olduğunu ve onların isyancı olduklarını söyleyerek İsmail ile Râfi'ye gıda vermedi. Râfi'nin ordusu açlıktan kırıldı. Râfi' ve İsmail'in ordusu bu kadar kötü durumda olmasına rağmen Nasr, Semerkand'da bulunan oğlu Ahmed'e bir mektup ile yeni birlikler göndermesini emretti. Çünkü o, Râfi'nin İsmail'in yanında bulunmasından korkuyordu. Hatta Nasr onlardan uzak olmak için Kermîne'ye gitti. İsmail ve Râfi' ise ordularının perişan haline rağmen onu takip ettiler.³⁵¹

Elçi Hamaveyh b. Ali, Râfi b. Herseme'ye şöyle bir nasihatte bulundu: *Sen kendi ülkenden ayrılarak buraya geldin. Eğer iki kardeş anlaşırsa ve sana saldırırlarsa ne yapacaksın.* Bu sözler karşısında korkan Râfi', bir taraftan İsmail'i barışa ikna ederken öte taraftan Nasr'a bir mektup göndererek *ben savaş için gelmedim. Sizi barıştırmak için geldim* diye haber yolladı. Bu mektuba çok sevinen Nasr barışı hemen kabul etti. Böylece Râfi' savaş yapılmaksızın iki kardeş arasında arabulucu olmuş ve diplomatik yollarla bu işi halletmiş oldu. İsmail vergileri

³⁴⁹ İbnü'l-Esîr, VII, 234; Abdullah Duman, *Nerşahi*, 324; Abdullah Duman, "Tavâvis", 200.

³⁵⁰ Tavâvis, Soğd sınırında Buhârâ'nın küçük bir şehridir. Burada yılda bir gün bütün insanların katıldığı bir pazar kurulur. *Hudûdü'l-Âlem*, 68.

³⁵¹ Abdullah Duman, *Nerşahi*, 324; Hasan Kurt, "Devlet Kurma Sürecinde Sâmânoğulları", 126; Abdullah Duman, "Tavâvis", 200-201.

ödeyeceğine dair söz verdikten sonra tekrar Buhârâ'ya atanırken Nasr Semerkand'a; Râfi' ise Horasan'a geri döndü (273/886).³⁵²

Barıştan sadece on beş ay sonra Nasr b. Ahmed, Buhârâ'nın vergisini almak için adamlarını İsmail'in yanına gönderdi. Ancak İsmail yine vergiyi vermeye razı gelmedi. Bunun üzerine Nasr, İsmail'e kefil olan Râfi' b. Herseme'ye bir mektup yazarak durumu bildirdi. Râfi', İsmail'e vergiyi vermesi gerektiğine dair bir mektup yazıp gönderdi ancak İsmail bu mektubu da ciddiye almadı. İsmail'in bu tutumundan dolayı savaş kaçınılmaz hale geldi. Nasr, Fergana'da bulunan kardeşi Ebu'l-Eş'as'tan ordu istedi ve Buhârâ üzerine yürüdü. Ayrıca bu seferde Râfi' b. Herseme de Nasr'ın yanında yer aldı. 15 Cemâziyelâhir 275/25 Ekim 888'de Tavâvis'te yapılan savaşta talih İsmail'den yana oldu. Nasr ve Râfi' yenildi ancak buna rağmen İsmail, ağabeyine karşı iyi davrandı. O, halk nazarında isyancı bir konumda olup itaatsizlikle karşılaşmamak için hatalı olduğunu söyleyerek ağabeyinden af diledi. Böylece Râfi' b. Herseme Horasan'a döndü.³⁵³

3.5.2. Râfi' b. Herseme'nin Taberistan'daki Faaliyetleri

Tahir b. Hüseyin'in Horasan'a atanmasıyla Taberistan bölgesi Tahirîlerin uhdesine verilmişti. Gerek Tahir gerekse de halefleri bu bölgeyi valiler aracılığıyla yönettiler. Ancak Tahirîlerin son Horasan valisi Muhammed b. Tahir dönemine gelindiğinde bölge siyasetinde ciddi değişiklikler yaşandı. Bu dönemde başlayan Hasan b. Zeyd önderliğindeki Zeydî isyanları sonucu Taberistan Tahirî hanedanlığının hâkimiyet alanından çıktı. Daha önce hakkında bilgi verdiğimiz Hasan b. Zeyd 3 Recep 270/6 Ocak 884'de ölünce yerine kardeşi Muhammed geçti.³⁵⁴ O, başa geçtikten iki yıl sonra Abbasî komutanı Türk asıllı Özgütekin Rey'i işgal etti (272/885). Muhammed, Rey'i almak için kalabalık bir ordu ile Cürcan'dan harekete geçti. Bu durumu değerlendirmek isteyen Râfi' b. Herseme, Tahirîlerin valisi sıfatıyla Cürcan'ı ele geçirdi. Yaklaşık bir yıl burada kalan Râfi' Horasan'da yaşanan sıkıntılar dolayısıyla geri dönünce Muhammed Cürcan'a girebildi.³⁵⁵

³⁵² İbnü'l-Esîr, VII, 234; Abdullah Duman, *Nerşahî*, 324-325; Abdullah Duman, "Tavâvis", 201.

³⁵³ İbnü'l-Esîr, VII, 234; Abdullah Duman, *Nerşahî*, 325-326; Aydın, Usta, *Türkler ve İslamiyet*, 174-175; Frye, 446; Abdullah Duman, "Tavâvis", 201-203.

³⁵⁴ İbn Hallikân, VI, 424; Hakkı Dursun Yıldız, "Taberistan", V, 458.

³⁵⁵ İbn İsfendiyâr, I, 273-274; Hasan Yaşaroğlu, 99, 101.

Bir müddet sonra Muhammed b. Zeyd ile Kârin b. Şehriyâr'ın torunu Rüstem arasında yaşanan anlaşmazlıklar sonucu Rüstem, Taberistan'dan kaçtı. Rüstem, Râfi' b. Herseme'ye sığınarak onu Muhammed ile savaşıması için destekledi. Bundan yedi ay sonra Râfi' Taberistan'a yeniden sefere çıktı. Râfi' 275/891'de Cürcan'ı ele geçirdi. Muhammed ona karşı koyacak gücü kendisinde bulamayarak Esterâbâd ile Temîşe arasında kalan Cüheyne Kalesi'ne sığındı. Muhammed burada altı ay kuşatma altında kalınca ortaya çıkan kıtlıkla mücadele etmek zorunda kaldı. Bu sebeple Muhammed ordusuyla birlikte kaleyi Râfi'ye bırakarak Temîşe'ye çekildi. Râfi'nin Muhammed'i takip etmesi onun Kecûr'a çekilmesine sebep oldu. Ancak buna rağmen takipten kurtulamayan Muhammed Deyleman'a gitti.³⁵⁶

Cüstânî lideri Cüstân b. Vahsudân, Muhammed b. Zeyd'e yardım etmek için bulunduğu dağdan ordusu ile gelmek istedi ancak Râfi' b. Herseme olaya hemen müdahale etti. O, Çâlûs'tan hareket ederek Tâlekân yoluyla onun hâkim olduğu yerlere saldırdı. Bu durum karşısında Cüstân çaresiz Muhammed'e yardım etmekten vazgeçti. Râfi' Deyleman'ın içlerine kadar girerek Muhammed'i yakalamak istedi. Fakat onun Gîlân'a³⁵⁷ kaçması neticesinde isteğini gerçekleştirmesine fırsat bulamadı. Bu olaylar esnasında mağduriyet yaşayan halk Râfi'nin hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Râfi' b. Herseme iki yıl boyunca Muhammed'i takipten vazgeçmedi. Muhammed b. Zeyd'in sürekli kaçması onun tam olarak bir başarı elde etmesine engel teşkil ediyordu. Râfi' komutanlarından Muhammed b. Harun'u buraya tayin edip Horasan'a geri döndü. Onun gidişi ile cesaretlenen Muhammed b. Zeyd Cürcan'a geri döndü. İbn Harun, Çâlûs yakınlarında onu durdurdu ancak bu günlerde Horasan'da Râfi' b. Herseme ile Amr b. Leys mücadele halindeydi. Bu sebeple o, Râfi'ye destek için Horasan'a gitmek zorunda kaldı. Bu olayla Tahirîler Taberistan'ı tekrar ele geçirmek için bir müddet mücadele etseler de bölgeye egemen olamadılar. Taberistan yeniden Muhammed b. Zeyd'in hâkimiyetine geçti.³⁵⁸

³⁵⁶ İbn İsfendiyâr, I, 274; İbnü'l-Esîr, VII, 362; Hasan Yaşaroğlu, 101.

³⁵⁷ Gîlân; Deylemân, Cibâl, Azerbaycan ve Hazar Denizi arasında ayrı bir bölgedir. Bu bölge deniz ve Cibâl Dağları arasında açık bir alanda bulunur. Gîlân'ın birçok akarsuyu bulunmaktadır. *Hudûdü'l-Âlem*, 95.

³⁵⁸ İbn İsfendiyâr, I, 275; İbnü'l-Esîr, VII, 363; Hasan Yaşaroğlu, 102.

3.6.Amr b. Leys ile Halife Arasında Yaşananlar

Amr b. Leys'in Halife Mutemid tarafından Horasan valiliği görevinden uzaklaştırılma sebeplerini daha önce zikretmiştik. Bunlar arasında Abbasîlerin Tolunoğulları ile yaptığı barış anlaşması da vardı. Ancak 275/888-889'de Tolunoğulları isyan edip Şam ve Mısır'da karışıklıklar yaşanınca anlaşma sona erdi. Bu isyanla uğraşması gereken Mu'temid, Amr b. Leys ile savaşmanın kendi zararına olacağını düşünerek onunla mutabakat sağlamaya karar verdi. Nitekim bu sebeple o, Amr'a Ahmed b. Ebî el-Esba başkanlığında bir elçilik heyeti gönderdi. Ahmed, 7 Safer 275 /21 Haziran 888 yılında Sicistan'a ulaştı. Amr halife tarafından gönderilen bu heyeti memnuniyetle karşıladı. O, Ahmed'e büyük hürmet göstermenin yanı sıra ona beş yüz bin dirhem hibe etti. Amr halifenin barış teklifini kabul ederek iki milyon dirhem ile birçok değerli eşyayı Samerrâ'ya gönderdi. Halife ile yaptığı barış sayesinde Amr, 276/890'da Bağdad şurta başkanlığına ayrıca Fars bölgesine tayin edilerek tüm sancak ve kalkanlar üzerine adı yazıldı.³⁵⁹

Amr b. Leys, halife ile yaptığı barışın devamlılığı için Tahirî ailesini de yanına çekmesi gerektiğini biliyordu. Bu amaçla hanedanlığın üyelerinden olan Ubeydullah b. Abdullah b. Tahir'i Bağdad şurta başkanlığına tayin etti.³⁶⁰ Daha sonra Amr, Bilal b. Ezher'i Fars valisi; Abdülgaffar b. Helbes'i de vergi memuru olarak görevlendirdi. Amr Sicistan yöneticiliğine kendi yerine Ahmed b. Şehfûr b. Musa'yı görevlendirdikten sonra Bilal'in ardından Fars'a gitmek için yola çıktı. Saffârî ve Abbasîler arasında anlaşma olurken Amr'ın kardeşi Ali b. Leys tutuklu bulunduğu Bem Kalesi'nden kaçarak Horasan'da bulunan Râfi' b. Herseme'ye sığındı.³⁶¹ Büyük ihtimalle Mu'temid, bu durumu Amr için bir zaaf addetti ve onun çok da güçlü olmadığını düşündü. Bundan dolayı halife onun ismini sancaklardan silinmesini emretti. Mu'temid'in kendisine karşı yeni tavrından bîhaber Fars'a gelen Amr, halifeye itaat göstergesi olarak hediyeler gönderdi. Bu hediyelere karşılık

³⁵⁹ *Târîh-i Sistân*'a göre Amr b. Leys, bu barışla Kirman, Fars ve Horasan'a tayin edildi. Ancak Taberî ve İbnü'l-Esîr onun Bağdad şurta başkanlığına atandığını söylemektedirler. Taberî, X, 16; İbnü'l-Esîr, VII, 365; *Târîh-i Sistân*, 218.

³⁶⁰ Taberî, X, 16; İbnü'l-Esîr, VII, 359, 365; *Târîh-i Sistân*, 218.

³⁶¹ Râfi', onu bir müddet yanında tuttuktan sonra işine yaramadığını düşünerek olsa gerek 278/888-889'de öldürttü. Taberî, X, 23; İbnü'l-Esîr, VII, 372.

halifenin cevabı Musa b. Müflehî'nin komutanlığında büyük bir orduyu Fars'a sevk etmek oldu.³⁶²

Amr, üzerine gönderilen orduyu öğrenince ilk olarak Kirman'a gitti. Ancak daha sonra Mansur b. Nasr et-Taberî komutasında bir ordunun Sicistan'dan kendisine yardım için geldiğini duyunca Fars'a dönmeye karar verdi. Amr Istahr yakınlarına varınca Musa el-Müflehî 16 Zilhicce 276/11 Nisan 890'da ordusuyla ona saldırdı. Bu saldırıyı geri püskürten Amr, Musa'nın ordusundan birçok kişiyi esir almayı başardı. Musa yaşadığı yenilginin ardından etrafında kalan dört bin kişiyi de alarak Beyzâ'ya³⁶³ vardı. Amr, onun peşini bırakmayarak Beyzâ'ya geldi. Onlara saldırarak hepsini esir alıp Sicistan'a gönderdi. Amr b. Leys 1 Muharrem 277/25 Nisan 890'de büyük bir coşkuyla Şiraz'a³⁶⁴ yöneldi. O, halifelik ordusunu yenmenin gururuyla şehre giriş yaptı. Ayrıca halifenin sözünde durmayıp kendi üzerine ordu sevk etmiş olmasını karşılıksız bırakmadı. Şiraz'a gelir gelmez Mu'temid'in³⁶⁵ adını hutbeden çıkararak onun hâkimiyetini tanımadığını duyurdu.³⁶⁶

Halife Mu'temid, Amr b. Leys ile savaşması için Ahmed b. Abdülaziz'i tam teçhizatlı bir ordu ile onun üzerine gönderdi. Fars yakınlarına gelen Ahmed b. Abdülaziz savaşmaktan vazgeçip geri döndü. Amr'ın ise savaştan vazgeçmeye niyeti yoktu. Onu Beyzâ'ya kadar takip edip birçok esir ve ganimet elde ettikten sonra tekrar Fars'a döndü. Bu arada Sicistan'dan yola çıkan Nasr et-Taberî'nin ordusu da Fars bölgesine ayak basmıştı. Amr yeni gelen birlikle daha da güçlendi. Abbasîlerin veziri İsmail b. Bilal Fars'ta gittikçe güçlenen ve orduları alt eden Amr'ın gücünden endişeye kapılarak ona bir elçilik heyeti gönderdi. Elçilerin getirdikleri mektupta İsmail ona birçok vaatlerin yanı sıra şöyle diyordu: *Bütün bu topraklar sana bağlıdır, hiçbir yerde sana karşı isyan yoktur. Ancak sen dinin hatırı için Mustafa (s.a.v)'nın sünnetini ve halifeliğin haklarını tanımalısın. Sonuç olarak biz Ahvaz'dan geri*

³⁶² İbnü'l-Esîr, VII, 363; *Târih-i Sîstân*, 219.

³⁶³ Fars bölgesine bağlı olan Beyzâ, zengin bir kasabadır. İlahlık iddiasında bulunan Hallâc buradandır. *Hudûdü'l-Âlem*, 83, 85.

³⁶⁴ Fars bölgesinin şehirleri arasındadır. Belâzurî, 446.

³⁶⁵ *Târih-i Sîstân*'a göre Halife Mu'temid 266/880 yılında vefat etmiş olup bu olaylar esnasında onun kardeşi Muvaffak halifelik yapmaktadır. Ancak bu diğer kaynaklara aykırı bir bilgi olduğundan biz bu olayları anlatırken Mu'temid adını zikrettik. *Târih-i Sîstân*, 209.

³⁶⁶ *Târih-i Sîstân*, 219-220.

*çekilmen gerektiğini sana hatırlatıyoruz. Barış yanlısı bir tavır sergileyen Amr onun tavsiyesine kulak verdi.*³⁶⁷

3.7.Saffârîlerin Horasan’a Hâkim Oluşu

Gün geçtikçe daha fazla güç kazanan, Tahirîler adına seferler düzenleyerek kararlar alan Râfi’ b. Herseme’nin artık yıldızı sönmek üzereydi. Takvim 278/891 yılını gösterince halifenin sağ kolu ve veliahtı olan Muvaffak; bundan yalnızca bir yıl sonra ise Halife Mu’temid hayata gözlerini yumdular. Bunun üzerine halk Muvaffak’ın oğlu Mu’tazid (279-289/892-902)’a biat etti.³⁶⁸ Yeni halife zannımızca Râfi’nin Tahirîlere bağlı olsa bile tek başına kararlara almasını ve güçlenmesini tehlikeli bir durum olarak görüyordu. Nitekim bu sıralar Rey’de bulunan Râfi’ye Bağdad’a bağlı Rey şehrinin köylerini boşaltmasını emretti. Bu emri yerine getirmesi için adamlarının ısrarlarını dahi dinlemeyen Râfi’, halifenin görüşünde ne kadar haklı olduğunu da ispatladı.³⁶⁹ Râfi’ b. Herseme, Amr b. Leys’in Abbasîlerle savaşmasını fırsat bilerek gerek Mâverâünnehir’de gerek Taberistan’da kendi hâkimiyeti için birtakım faaliyetler içerisine girmişti. Ayrıca Tahirîlerin meşru valisi olduğundan halk tarafından da gereken desteği almıştı. Bu durum onun kendisine güvenmesine ve nihayet ihtişamlı günlerini çoktan kaybeden Bağdad yönetimine karşı isyancı bir duruş sergilemesine ve hatta halifenin kendisine gönderdiği elçiyi tutuklatmasına³⁷⁰ sebep oldu.

Râfi’ b. Herseme’nin halifeye karşı isyankâr tutumunu lehine çevirmek için büyük bir fırsat yakalayan Amr b. Leys, elçilik heyeti hazırlayarak Mu’tazid’a gönderdi. Heyetle birlikte Bağdad’da gündemi çok fazla meşgul edecek muazzam hediyeler de yolladı. Bu hediyeler arasında yüz binek hayvanı, değerli taşlarla dolu sandıklar, dört milyon dirhem para, Hindistan seferlerinden ganimet olarak aldığı putlar vardı. Bu putlardan biri bakırdan yapılmış olup dört eli olan bir kadın heykeliydi. Heykelin üzerinde kırmızı ve beyaz renkte değerli taşlar bulunuyordu. Bununla birlikte küçük insan putları da hediyeler arasında idi. Halife Mu’tazid bu

³⁶⁷ *Târîh-i Sistân*, 220.

³⁶⁸ Taberî, X, 20, 29-30; İbnü’l-Esîr, VII, 369, 381.

³⁶⁹ İbnü’l-Esîr, VII, 381.

³⁷⁰ İbn İsfendiyâr, I, 275.

putların insanlar tarafından görülmesi için sarayında üç gün boyunca dikili tutmuştur.³⁷¹

Amr b. Leys bu hediyelerle birlikte Horasan'a vali tayin edilmesini istedi. Mu'tazıd, önceki halifenin aksine bir siyaset takip ederek Saffârîler ile ilişkileri düzeltme yoluna gitti. O, sözünü dinlemeyen Râfi'yi azlederek onun yerine itaat bildiren Amr'ı Fars, Kirman, Horasan, Zâbulistan, Sicistan, Kâbul ve Bağdad şurta başkanlığına tayin etti. Mu'tazıd, İsa en-Nûşerî vasıtasıyla bu bölgelerin sancaklarını da ona gönderdi. Amr b. Leys de bu sancaklardan Horasan'a ait olanını sarayında üç gün boyunca dikili tutarak tekrar bölgeye atandığını tüm halka duyurdu. Ayrıca halife önceden olduğu gibi Amr'ın adını her yere yazdırarak Mekke ve Medine de hutbelerde yer almasını sağladı ve onu Râfi' ile savaşıması için görevlendirdi. Amr b. Leys kendisine ait olarak gördüğü Horasan bölgesinde Râfi'nin bulunmasından zaten hiç memnun değildi. Halife ile yaptığı barış sayesinde Râfi' ile savaşırken daha emin adımlarla ilerleyecekti. Amr b. Leys Fars bölgesine Şehfûr b. Musa'yı tayin ederek savaş hazırlığı için Sicistan'a döndü.³⁷²

3.8.Râfi' b. Herseme'nin Yenilgisi

Halife Mu'tazıd, Amr'ı Râfi' ile savaşıması için görevlendirmenin yanı sıra kendisi de bu konuyla özellikle ilgilendi. Onunla mücadele için adamlarından Ahmed b. Abdülaziz b. Ebî Dülef'i görevlendirdi. Ahmed, Rey'de bulunan Râfi' ile karşılaşmak için Bağdad'dan yola çıktı. Rey'de yapılan savaşta Ahmed karşısında yenilen Râfi', çaresiz Cürcan'a gitti (279/885-886). Bu olaydan bir yıl sonra Ahmed vefat edince Râfi' tekrar Rey'e döndü. Burada bulunan Ahmed'in iki kardeşi Amr ve Bekir ona karşı koydular ancak yenilerek Isfahan'a çekildiler. Bu olaylar karşısında sessiz kalmayan Amr, Sicistan'a Ahmed b. Muhammed b. Leys'i vekil bırakarak Horasan'a geldi (2 Rebiülevvel 280/21 Mayıs 893).³⁷³ Horasan'ı tamamen ele geçirerek Râfi'nin taraftarlarını bertaraf etti. Râfi' b. Herseme, Amr'ın Horasan'a geldiğini duyunca hemen Rey'i terk ederek Cürcan'a döndü. Râfi' artık Tahirîler

³⁷¹ Mes'ûdî, IV, 189; Hasan Kurt, 174.

³⁷² Taberî, X, 30; İbnü'l-Esîr, VII, 381, 370-371; *Târîh-i Sistân*, 221; Erdoğan Merçil, "Saffârîler", V, 437; Saim Yılmaz, 84; Ali Aktan, "Mu'tazıd-Billâh", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 384. *Târîh-i Sistân*'a göre barışma isteğinde bulunan Amr değil bizzat halifenin kendisidir. Halife Mu'tazıd, İsmail b. İshak el-Kâzî'yi Amr'a elçi olarak göndererek barış teklifinde bulunmuştur. *Târîh-i Sistân*, 221.

³⁷³ Mes'ûdî, IV, 193; İbn İsfendiyâr, I, 276; *Târîh-i Sistân*, 222; Hasan Kurt, 174.

adına hareket etmiyordu. O, sadece kendi mevcudiyetini korumanın derdindeydi. Bu sebeple Zeydîlerin lideri Muhammed b. Zeyd'e bir mektup ile barış teklifinde bulundu. Muhammed ona Deylemî askerlerden dört bin kişilik bir ordu ile yardım edeceğine dair söz verince Râfî', Cürcan ve Taberistan'da onun adına hutbe okuttu.³⁷⁴

Râfî' b. Herseme'nin Zeydîlerden destek alacağını öğrenen Amr, Muhammed b. Zeyd'e bir mektup göndererek geçmişte Râfî' ile yaşadıkları savaşları hatırlattı. Ayrıca eğer Râfî' yeniden güçlenirse onunla tekrar savaşacağını, aralarında gerçekleşen bu sulhun gerçekçi olmadığını dile getirdi. Bu sözlere kayıtsız kalmayan Muhammed, Râfî'den desteğini çekti. Kanaatimizce Amr, bu mektupta ona bazı vaatlerde bulunmuştur. Nitekim Amr b. Leys, Râfî'yi ortadan kaldırıp Horasan'daki durumunu güçlendirdikten sonra Taberistan'ı Muhammed b. Zeyd'in uhdesine verdi.³⁷⁵

Râfî', Muhammed'in kendisine yardım edeceğine olan inançla Nîsâbûr'a gelerek Zeydîler adına hutbe okuttu. Ayrıca beyaz bayrağı asıp Abbasîleri temsil eden siyah bayrağı indirdi.³⁷⁶ Bununla da yetinmeyen Râfî', Amr'ı ekonomik olarak çökertme planlarını da devreye sokmaktan çekinmedi. Nitekim Amr'a çevre illerden hediye olarak gelen kervanları yağmalamaya başladı. Amr b. Leys bu yağmayı durdurmaları için Ahmed b. Sâmi ve Ali b. Şarvin'i görevlendirdi. Amr'ın komutanları ile Râfî'nin komutanları karşı karşıya gelince Amr kendi grubuna; Râfî' ise kendi adamlarına yardıma geldi. İki taraf arasında kısa bir çatışma yaşandı. Daha sonra Amr, askerlerine Nîsâbûr'un çevresinde hendekler kazmalarını emretti. Çok geçmeden Sebzvâr'da iki taraf arasında şiddetli bir savaş meydana geldi (Rebûlâhîr 283/Mayıs-Haziran 896).³⁷⁷

Râfî' Sebzvâr'da ağır bir yenilgiye uğrayarak Ebîverd'e çekildi. O, buradan Herat ve Merv'e gitmeyi düşünüyordu. Bu durumu casusları aracılığıyla öğrenen Amr, Râfî'nin yolunu kesmek amacıyla Serahs'a geldi. Râfî' ise taktik değiştirip sarp geçitleri kullanarak Nîsâbûr'a girdi. Bunu öğrenen Amr, Serahs'tan geri gelip şehri

³⁷⁴ Taberî, X, 31, 34; İbnü'l-Esîr, VII, 382.

³⁷⁵ İbnü'l-Esîr, VII, 383.

³⁷⁶ Taberî, X, 44; *Târih-i Sistân*, 223.

³⁷⁷ *Târih-i Sistân*, 223.

muhasara altına aldı. Râfi'nin komutanlarından bir kısmı Amr'dan af dileyerek onun tarafına geçince Râfi' müşkil bir duruma düştü. Önemli komutanları arasında yer alan Muhammed b. Harun ise İsmail b. Ahmed es-Sâmânî'ye sığındı. Etrafındaki insanların kendisini terk ettiğini gören Râfi', kardeşi Muhammed b. Herseme'yi Taberistan'a göndererek Muhammed b. Zeyd'den acil bir şekilde ordu istedi. Ancak Muhammed b. Zeyd değil ordu bir kişi dahi göndermedi. Bunun üzerine Râfi'nin etrafında bulunan köleler de dahil pek çok adamı dağılıp gitti.³⁷⁸

Yanında az sayıda bir grupla kalan Râfi' çaresiz Nîsâbûr'dan kaçtı ve Ramazan 283/Ekim-Kasım 896 yılında bir merkebin sırtında Harezm'e vardı. O, Ribat Cebûh denilen yere varınca Amr'ın Harezm'deki yöneticisi Muhammed b. Amr el-Harezmî, Râfi'yi yakalaması için adamlarından Ebû Said ed-Dergânî'yi gönderdi. Ebû Said, perişan ve savunmasız bir halde bulunan Râfi'ye saldırarak öldürdü. Bununla da yetinmeyerek onun başını kesip Amr b. Leys'e gönderdi. Amr onun başını Bağdad'a göndererek sokaklarda teşhir edilmesini sağladı. Ayrıca cuma günü hutbede Râfi'nin öldürüldüğü halka duyuruldu.³⁷⁹

Râfi' b. Herseme'nin öldürülmesi ile birlikte Tahirîlerin son Horasan valisi de ortadan kaldırılmış oldu. Tahirîleri kesin olarak yıkmanın rehavetine kapılan Amr b. Leys, halifeden daha önce Tahirîlerin hâkimiyetinde olan Mâverâünnehir bölgesinin kendisine vermesini istedi. Halife Mu'tazîd, Tahirîlere son veren ve gücünün zirvesinde bulunan Amr'a karşı koyamayacağını farkında idi. Bu sebeple gönülsüz de olsa onun istediği menşuru verdi. Ancak Amr'ın hesaba katmadığı bir durum söz konusu idi. Mâverâünnehir, Tahirîler dönemindeki gibi başka bir hanedanlığa bağlı kalamayacak kadar kuvvetlenen Sâmânîlerin uhdesinde bulunuyordu. Üstelik bu aile bölgeye 279/893 tarihinde bizzat Abbasî otoritesi tarafından atanmıştı. İlk zamanlar Sâmânîlere karşı tehditkâr bir tutum sergileyen Amr b. Leys, bu durumu fark edince onlarla barışçıl yollarla anlaşma yapmayı denerdi. Amr'ın planı Sâmânîler'in Tahirîler zamanında olduğu gibi Horasan'a bağlı bir aile olarak kalması idi. Ancak kendisine çok güvenen İsmail b. Ahmed'in Amr'ın vasalı olarak hayatına devam etmesi kabul edeceği bir durum değildi. O, Amr'ı Belh'de büyük bir hezimete

³⁷⁸ İbnü'l-Esîr, VII, 383; Erdoğan Merçil, "Saffarîler", V, 438.

³⁷⁹ Taberî, X, 50; Mes'ûdî, IV, 206; İbnü'l-Esîr, VII, 383; *Târih-i Sîstân*, 224.

uğratıp esir aldı (287/900).³⁸⁰ Böylece Tahirîlerin hüküm sürdüğü toprakların tamamında söz sahibi olmayı hedefleyen Amr b. Leys'in bu isteği onun sonunu hazırladı. Biz bu konuları daha önceden anlattığımız için burada konunun devamlılığını sağlamak için kısa bir şekilde değindik.

³⁸⁰ Taberî, X, 30; Gerdîzî, 11; İbnü'l-Esîr, VII, 381; Erdoğan Merçil, “Saffarîler”, V, 439-440; Abdullah Duman, *Nerşahî*, 333.

SONUÇ

Devletler; ekonomik refahı yüksek, yaşam standartları güçlü ve etkili liderlere sahip oldukları dönemlerde gerek halk gerekse ordu üzerinde hâkimiyet kurmakta sorun yaşamamışlardır. Ancak bunun aksine pasif bir iktidara sahip herhangi bir devlet; itaatsizlik, isyan ve kaos ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Tarih sayfalarında çokça mevcut olan bu durumu birçok devlette müşahade etmek mümkündür. Söz konusu itaatsizlik, Halife el-Vâsık'tan (227-232/842-847) itibaren gücünü kaybeden ve zayıf halifeler ile hayatta kalmaya çalışan Abbasîlerde de vuku bulmuştur. Kudretsiz halifelerle birlikte Abbasîlere bağlı coğrafyalarda farklı hanedanlıklar ortaya çıkmış ve zaman zaman devletin en önemli noktalarında hâkimiyet kurmayı başarmışlardır. Bu bağlamda mevzubahis nedenlerle Abbasî Devleti bünyesinde Tahirî ve Saffârî gibi hanedanlıkların ortaya çıkarak kendi hükümrânlık alanlarını tesis etmelerine sebep olmuştur.

Tahirîler, Abbasîlerin Emevîlere karşı yürüttükleri iktidar mücadelesi ile tarih sahnesine çıktılar. Onlar, Abbasîlerin iktidar koltuğunu ele geçirmeleri için katiplik ve nakîp gibi görevleri üstlendiler. Abbasîler, Emevîleri bertaraf edip iktidara gelince Tahirî ailesine bu yardımlarının karşılığında Bûşenc valiliğini verdiler (132/750). Bu durum Tahirî ailesinin hanedanlığını kurması için yeterli değildi. Daha fazla ön plana çıkmaları için kendilerini ispatlayabilecekleri uygun bir ortama ihtiyaçları olacaktı. Nitekim Tahirî ailesi, Emîn-Me'mûn çekişmesinin yaşandığı dönemde Tahir b. Hüseyin'in çabalarıyla bu uygun ortamı yakaladı. Me'mûn'a desteğini esirgemeyen Tahir, kısa bir sürede büyük başarılar elde edip Emîn'e karşı yürütülen iktidar mücadelesinden zaferle çıktı. Bu sebeple kendisi Horasan'a ve bağlı bölgelere atanarak hayalini kurduğu güce kavuştu. Ancak Abbasîlere karşı izlediği yanlış politika sebebiyle uzun yıllar hüküm sürmeye muvaffak olamadı. Bununla birlikte o, oğullarına Horasan valiliği gibi muazzam bir miras bıraktı. Bu mirası çok iyi değerlendiren Abdullah b. Tahir, bu aileye en parlak dönemini yaşattı. O, Horasan'ı ve ona bağlı bölgeleri yönetmekle kalmayıp halifelere etki edecek ve Abbasî Devleti'nin siyasetine yön verecek kadar güçlendi.

Tahirîlerin büyük lideri Abdullah'ın ölümü ile her devletin ortak kaderi olan yıkılış da çok geçmeden hanedanlığın kapısını çaldı. Ailenin son temsilcisi olan

Muhammed b. Tahir, dedeleri gibi dirayetli ve kudretli bir karaktere sahip değildi. Bu durum onun ciddi hatalar yaparak hanedanlığın yıkılışını hızlandırmasına sebep oldu. Muhammed döneminin en problemlili konusu Sicistan'da hanedanlığın uğraştığı Haricî isyanları idi. Tahirîlerin Horasan'a atandıkları ilk günden bu yana var olan Hâricî isyanları, zayıf kişiliğe sahip bulunan Muhammed döneminde karşı konulamaz bir hal aldı. Tam da böyle bir esnada Sicistan'da ortaya çıkan ve karizmatik lider özelliği ile hemen kendisini gösteren Ya'kub b. Leys, kısa sürede kendi hanedanlığını kurdu. O, büyük bir hızla doğudan batıya her tarafa seferler düzenledi ve gerek Müslim gerek gayrimüslimlerin yaşadıkları birçok toprağı alarak hâkimiyet alanını genişletti. Elde ettiğı topraklarla yetinmeyen Ya'kub, Abbasîlerin kuruluşundan beri devlete hep sadık kalan Tahirîlerin başkentini alarak aileye son verdi.

Ya'kub artık kendisini Sicistan'ın yanında Horasan'ın ve ona bağılı bölgelerin tek hâkimi olarak görüyordu. Bununla birlikte Tahirîlerin devamı olduğunu ve Abbasîlerden bağımsız olmadığını göstermek için Muhammed'in bastırmaya muvaffak olamadığı Zeydî isyanları ile mücadele için Taberistan'a seferler düzenledi. Böylece meşruiyet elde edip Abbasîlerin de desteğini almayı planladı. Ancak o, bu düşüncelere sahip olmasına rağmen verdiği yanlış bir karar ile hayatının ilk ve son mağlubiyeti ile karşı karşıya kaldı. 262/876'de Halife Mu'temid ile yaptığı Iztarbed Savaşı'nda yenilerek perişan bir vaziyette Cündişapur'a çekildi. O, yenilgiyi gururuna yediremedi ve bu büyük acının altında ezilip kaldı. Nihayetinde bu acı onun hastalanıp ölmesine sebep oldu.

Ya'kub'un ölümüyle heyecana kapılan Tahirîler bir kez daha hanedanlığını kurma şansı yakaladılar. Ancak Muhammed b. Tahir'in kişiliği ailenin siyasî hamleler yapmasına engel teşkil ediyordu. Ayrıca onun, sorunların merkezi konumunda bulunan Horasan'a gitmek yerine Bağdad'da her şeyden uzakta yaşamayı tercih etmesi mevcut problemleri daha fazla gün yüzüne çıkardı. Muhammed tarafından atanan Râfi'nin ise Abbasîlere karşı isyankâr tutumu ailenin yeniden toparlanması için var olan umut kırıntısını da yok etti. Bu durumu kendi lehine çevirmek isteyen Ya'kub'un ardılı Amr b. Leys, hemen harekete geçerek halifeye itaatini bildirdi. Bu davranışıyla Halife Mu'tazid'in gölünü kazanan Amr,

siyasî hamlesi sayesinde Saffârî hanedanlığını ağabeyi ölmeden önceki mevcut durumdan daha iyi bir konuma getirmeyi başardı. Ancak Amr, elde ettiği gücün rehavetine kapılarak ağabeyi gibi topraklarını genişletme hırsına kapıldı. O, daha önce Tahirîlerin uhdesinde bulunan Mâverâünnehir bölgesinde hak iddia etti. Amr'ın bu iddiasının sebebi Tahirîlerin mirasına sahip çıktığına olan inancıydı. Fakat onun hesaba katmadığı bir durum söz konusuydu. Mâverâünnehir bölgesi bir başka hanedanlığın tahakkümü altına giremeyecek kadar güçlenen Sâ mânîlerin elinde bulunuyordu.

287/900 yılında Belh'te İsmail b. Ahmed es-Sâ mânî karşısında ağır bir mağlubiyet yaşayan Amr, elde ettiği toprakların tamamını kaybetti. Bununla birlikte o, hayatının geri kalan kısmını Bağdad'da esir olarak geçirmek zorunda kaldı. Onun ölümüyle Saffârî hanedanlığı bir daha eski canlılığını yakalayamadı. Aile üyeleri zaman zaman Sicistan'da tekrar hâkimiyet sağlamaya çalışsalar da çoğunlukla boyunduruk altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kaldılar. Saffârîler de tarihte son bulmuş diğer hanedanlıklar ve devletler gibi doğup büyüdü, şimdi ise tarihin tozlu sayfaları arasına karışma vakti gelmişti. Bu hanedanlık, 394/1003'te Gazneli Mahmud tarafından yıkılarak siyasî serüvenini tamamlamış oldu.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman b. Haldûn. *Târîhu İbn Haldûn/Dîvânü'l-Mübtede-i ve'l-Haber fî Târîhi'l-Arabi ve'l-Berber*. III. (Haz.: Halil Şehade-Süheyl Zükâr), Beyrut, Dâru'l-Fikr, 2000.
- Abû'l Farac. Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*. I. (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara, TTK, 1999.
- Aktan, Ali. "Mu'tazîd-Billâh". *DİA*, (XXXI, 383-384), İstanbul, 2006.
- Aydınlı, Osman. "Zerenc". *DİA*, (XLIV, 282-284), İstanbul, 2013.
- Azimli, Mehmet. "Abbasîler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV (2), 2002, 29-47.
- Barthold, V. V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (Haz.: Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, Kronik, 2019.
- Barthold, V. V. "Saffâriler Tarihi Hakkında". (Çev.: Mehmet Altay Köymen), *Belleten*, XVI, Ankara, 1943, 319-340.
- Barthold, V. V. "Amr b. Al-Lays Al-Saffâr". *İA*, (I, 414), İstanbul, MEB Yay., 1978.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu'l-Büldân*. (Çev.: Mustafa Fayda), İstanbul, Siyer Yay., 2013.
- Bosworth, Clifford Edmund. *Doğuşunda Günümüze İslâm Devletleri Tarihi Devletler, Prenslükler, Hanedanlıklar Kronoloji ve Soy kütüğü El Kitabı*. (Çev.: Hande Canlı), İstanbul, Kaknüs Yay., 2005.
- Bosworth, Clifford Edmund. "Saffâri İmparatorluğu'nun Yapısı ve Yönetimi". (Çev.: Hüseyin Doğan), *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, VI, 2013, 123-145.
- Bosworth, Clifford Edmund. "The Tâhirids and Saffârids". *The Cambridge History of Iran*, IV, R. N. Frye (Ed.), (s. 90-135), Cambridge, 1975,
- Bozan, Oktay. "Taberistân Emiri Mâzyâr b. Kârin'in Abbasi İdaresine İsyanı". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, XI, 2014, 73-93.
- Bozkurt, Nahide. "Me'mûn". *DİA*, (XXIX, 101-104), Ankara, 2004.

- Brockelmann, Carl. *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I.* (Çev.: Neş'et Çağatay), Ankara, AÜİF Yay., 1964.
- Ciner, Osman. *el-Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.
- Clot, André. *Harun Reşid ve Abbasîler Dönemi.* (Çev.: Nedim Demirtaş), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2007.
- Çetin, Osman. "Horasan". *DİA*, (XVIII, 234-241), İstanbul, 1998.
- Demirci, Mustafa. "Zenc". *DİA*, (XLIV, 249-251), İstanbul, 2013.
- Duman, Abdullah. "Ebû İbrahim İsmail El-Muntasır'ın Sâ mânî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar ve Gaznelilerle İlişkileri". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 2012, 531-553.
- Duman, Abdullah. "Gazneliler Hanedanlığı'nda Bir Vefa Örneği: Buğracık b. Cûk/Karabeckem". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 2020, 271-296.
- Duman, Abdullah. "Sâ mânî Emiri Nasr b. Ahmed ve Kardeşi İsmail Arasında Yapılan Tavâvis Savaşı ve Sonuçları". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 Bahar, 2012, 189-206.
- Duman, Abdullah. "Sâ mânîlerin Yıkılış Dönemi Vezirleri". *Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 2020, 35-60.
- Duman, Abdullah. "Tarihte Kayıp Türkler Bağlamında İztarbet Savaşı". *Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 2017, 425-457.
- Duman, Abdullah. *Nerşahînin Târîh-u Buhârâsı (İnceleme ve Tercüme).* İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2013.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslâm'da Siyâsî, İtikâdî, ve Fıkhî Mezhepler Tarihi.* (Haz.: Mevlüt Karaca), İstanbul, Hisar Yay., 2011.

- Ebü'l-Fidâ. *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*. (Çev.: Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe Yay., 2017.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler". *DİA*, (XVI, 169-175), İstanbul, 1997.
- Firdevsi. *Şehname*. I. (Çev.: Necati Lugal-Kenan Akyüz), İstanbul, MEB Yay., 1956.
- Frye, R. Nelson. "Orta Çağın Başarısı Buhara". *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XLI, (Çev.: Hasan Kurt), Ankara, 425-471.
- Gerdîzî, Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmud. *Zeynü'l-Ahbâr*. Tahran, 1327.
- Gibb, H. A. R. *Orta Asya'da Arap Fetihleri*. (Çev.: Hasan Kurt), Ankara, Çağlar Yay., 2005.
- Güner, Ahmet. "Mâzyâr b. Kârin". *DİA*, (XXVIII, 198-199), Ankara, 2003.
- Güneş, Hasan Hüseyin. "Abdullah Me'mun ve Muhammed Emin'in Hilafet Mücadelesi". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları e-Dergisi*, II (2), 2015, 8-28.
- Haig, T. W. "Saffârilere". *İA*, (X, 59-60), MEB Yay., İstanbul, 1988.
- Halife b. Hayyât. *Tarihu Halife b. Hayyat*. (Çev.: Abdulhalik Bakır), Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2001.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hümâmüddîn el-Hüseynî. *Târîh-u Habîbi's-Siyer*. II. Tahran, 1380.
- Heyat, Javad. "Fars". *DİA*, (XII, 174-176), İstanbul, 1995.
- Hitt, Philip K., *Arap Tarihinin Mimarları*. (Çev.: Ali Zengin), İstanbul, Risale Basım Yayın, 1995.
- Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*. (Çev.: Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2018.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Bekr. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Enbâi'z-Zaman*. II ve VI. (Tah.: İhsan Abbas), Beyrut, Darû Sadr, 1977.

- İbn Havkal. *10. Asırda İslâm Coğrafyası*. (Çev.: Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe, 2017.
- İbn Hazm el-Endelüsî. *Halifeler ve Fetihler*. (Çev.: Şaban Öz), Ankara, İlâhiyat Yay., 2004.
- İbn Hurdazbih. *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. (Çev.: Murat Ağarı), İstanbul, Kitabevi Yay., 2008.
- İbn İsfendiyâr, Bahâüddin Muhammed b. Hasan. *Târîh-i Taberistân*. I. (Tashih: Abbas İkbal), Tahran, 2007.
- İbn Kesîr. *el-Bidaye ve'n-Nihâye*. X-XI. İstanbul, Çağrı Yay., 1994.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. *Tecâribü'l-Ümem*. IV-V. Tahran, 1997.
- İbn Tagrîberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf el-Atâbekî. *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. II. (Neş., Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbn Tayfûr, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir. *Kitâbü Bağdad*. Beyrut.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fî't-Târîh*. III-IX. (Çev.: Yunus Apaydın), İstanbul, Bahar Yay., 1986.
- İşıltan, Fikret. "Tâhir b. Hüseyin". *İA*, (XI, 631-635), MEB Yay., İstanbul, 1979.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfî-yi. *Târîh-i Güzide*. (Çev.: Mürsel Öztürk), Ankara, TTK, 2018.
- Keleş, Nevzat. "Büveyhîler Devrinde Bağdad'da Asayiş: Ayyârlar, Şâtırlar, Dâ'irler ve Hırsızlar". *Turkish Studies*, 12 (9), 2017, 55-88.
- Kurt, Hasan. "Devlet Kurma Sürecinde Sâmânoğulları". *AÜİFD*, XLIV (2), 2003, 109-129.
- Kurt, Hasan. *Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tahiroğulları*. Ankara, Araştırma Yay., 2002.
- Merçil, Erdoğan. "Sîmcûrîler. 1. Sîmcûr ed-Devatî". *Tarih Dergisi*, 32, 1979, 71-88.

- Merçil, Erdoğan. “Tahirîler”. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (V, 401-416), İstanbul, Çağ Yay, 1989.
- Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara, TTK, 1989.
- Merçil, Erdoğan. “Saffarîler”. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (V, 417-449), İstanbul, Çağ Yay, 1989.
- Mes’ûdî, Ebu’l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürûcu’z-Zeheb ve Meâdini’l-Cevher*. IV. Beyrut, Mektebetü’l-Asriyye, 2005.
- Mîrhând, Seyyid Hamîdüddin Muhammed b. Burhânüddîn Hândşâh. *Târîh-u Ravzati’s-Safâ*. IV. (Neşr: Abbas Zeryab), Tahran, İntişârât-ı İlmî, 1338.
- Nefîsî, Saîd. *Târîhi Hânedân-ı Tâhirî-I-Tahir b. Hüseyin*. Tahran, 1335.
- Nizamü’l-Mülk. *Siyasetname*. (Haz: Mehmet Taha Ayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017.
- Öntürk, Vural. “Ravzatü’s-Safâ ve Habîbü’s-Siyer’e Göre Gurlular”. *Tarih Okulu Dergisi*, XXXIV (11), 2018, 129-161.
- Öntürk, Vural. “Saffârî Emîri Ya’kûb b. Leys’in Siyasî Faaliyetleri”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2016, 217-239.
- Özaydın, Abdülkerim. “Amr b. Leys”. *DİA*, (III, 86-87), İstanbul, 1991.
- Özbayraktar, Aykut. “Râfî’ b. Leys İsyanı”. *ASOBİD*, 6, 2019, 165-191.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Mâverâünnehir”. *DİA*, (XXVIII, 177-180), Ankara, 2003.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Merv”. *DİA*, (XXIX, 221-223), Ankara, 2004.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Nîşâbur”. *DİA*, (XXXIII, 149-151), İstanbul, 2007.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Sîstan”. *DİA*, (XXXVII, 274-276), İstanbul, 2009.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Taberistan”. *DİA*, (XXXIX, 322-323), İstanbul, 2010.
- Samur, Sebahattin. “İslâm Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu”. *Bilimname IX*, 3, 2005, 89-104.

- Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü 'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*. XIV-XV. Beyrut, Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Mecmaü'l-Ensâb*. (Tah.: Mîr Hâkim Muhaddis), Tahran, Müesseset-ü İntişârât-i Emîr Kebîr, 1376.
- Şeşen, Ramazan. *İslâm coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara, TTK, 2001.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Rusul ve'l-Mülûk*. V-X. (Tah.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Mısır, Dâru'l-Meârif, 1119.
- Târîh-i Sistân*. (Çev.: Vural Öntürk), İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2018.
- Tunç, Mesut. *Saffârî Devleti (861-1003)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2017.
- Uslu, Recep. "Halef es-Saffâr". *DİA*, (XV, 238-239), İstanbul, 1997.
- Uslu, Recep. "Hûzistan". *DİA*, XVIII, (436-439), İstanbul, 1998.
- Usta, Aydın. *Türkler ve İslamiyet İlk Müslüman Türk Devleti: Sâ mânûler*. İstanbul, Yeditepe Yay., 2020.
- Utbî, Ebî Nasr Muhammed b. Abdülcabbar. *el-Yemînî*. (Şerh ve Tak.: İhsan Zünûn es-Sâmîrî), Beyrut, Dâru't-Talîa, 2004.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. (Çev.: Fikret İşıltan), Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer. *Târîh*. II. Beyrut, 2010.
- Ya'kubî. *Ülkeler Kitabı*. (Çev.: Murat Ağarı), İstanbul, Ayışığı Kitapları Yay., 2002.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdullah b. Abdullah er-Rûmî el-Bağdâdî. *Mu'cemü'l-Buldân*. I-V. Beyrut, Dâru'l-Sadr, 1977.
- Yaşaroğlu, Hasan. *Taberistan Zeydîleri*. Ankara, Afşar Matbaası, 2012.
- Yazıcı, Tahsin. "Deylem". *DİA*, (IX, 263-265), İstanbul, 1994.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdullah El-Me'mûn". *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (III, 175-198), İstanbul, Çağ Yay., 1989.

- Yıldız, Hakkı Dursun. “Mu’tasım”. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (III, 199-224), İstanbul, Çağ Yay., 1989.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Taberistan”. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (V, 451-468), İstanbul, Çağ Yay., 1989.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdullah b. Tâhir”. *DİA*, (I, 137-138), İstanbul, 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Emîn”. *DİA*, XI, (112-114), İstanbul, 1995.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Emin”. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (III, 167-174), İstanbul, Çağ Yay., 1989.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul, İlgî Kültür Sanat Yay., 2019.
- Yılmaz, Ahmet. “Tâhirîlerin Kurucusu ve İlk Hükümdarı Tâhir b. Hüseyin’in Liderlik Vasıfları”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*, 10 (2), 2021, 812-823.
- Yılmaz, Saim. “Halife Mu’tazîd Döneminde (279-289/892-902) Abbâsî-Saffârî İlişkileri”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 2004, 79-103.
- Zetterstêen, K.V. “Abdullah b. Tâhir”. *İA*, (I, 42-43), MEB Yay., İstanbul, 1978.
- Zetterstêen, K.V. “Muhammed b. Tâhir”. *İA*, (VIII, 484), MEB Yay., İstanbul, 1979.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Soyadı, Adı: Aladağ, Esra

Uyruğu: T.C.

Eğitim:

Derece:	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Lisans:	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/ Tarih Bölümü	2019

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

Tez Başlığı / Konusu:

02/06/2022

Saffârîler ve Tahirîlerin Siyasî İlişkileri (253-279/867-869)

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 115 sayfalık kısmına ilişkin, 02/06/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %9(dokuz) dur.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

02/06/2022

Esra ALADAĞ

Adı Soyadı : Esra ALADAĞ

Öğrenci No :19920006033

Anabilim Dalı : Tarih

Programı : Ortaçağ Bilim Tarihi

Statüsü : Y. Lisans ☐ Doktora ☐

DANIŞMAN

Prof. Dr. Abdullah DUMAN
02/06/2022

ENSTİTÜ ONAYI

U Y G U N D U R
02/06/2022

Prof. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü